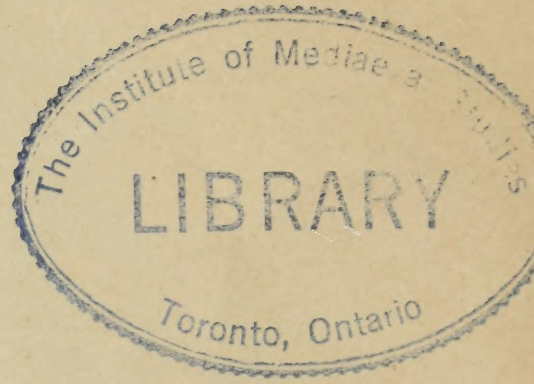


NA
5811
.U7
P6
IMS

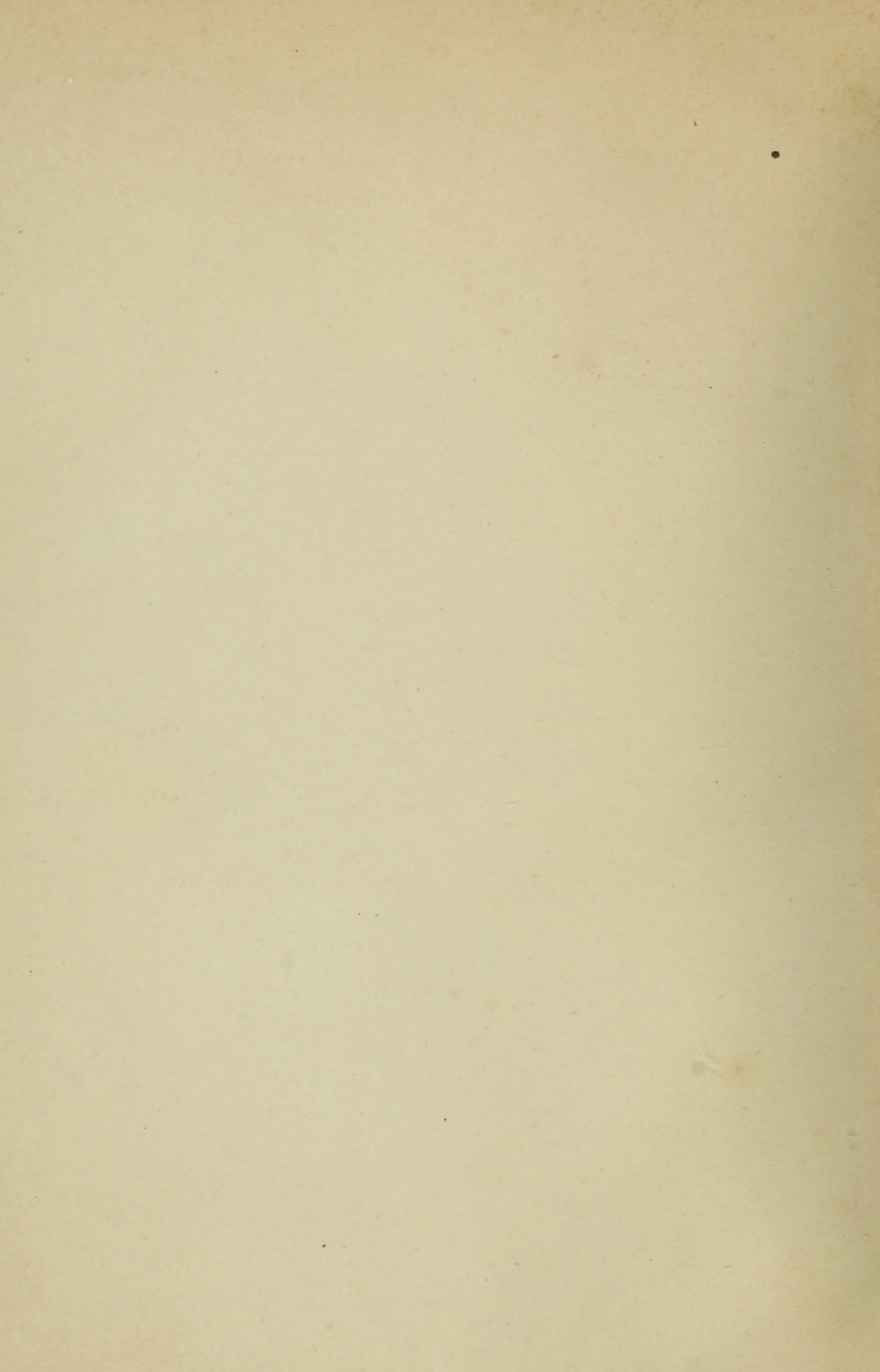
EX LIBRIS
WALTER MUIR
WHITEHILL JUNIOR
DONATED BY
MRS. W. M. WHITEHILL
1979







Acc: 4/8



SANTA MARIA
DE LA SEU D'URGELL

SANTA MARIA
DE
LA SEU D'URGELL

ESTUDI MONOGRÀFIC

PER

JOSEP PUIG I CADAVALCH

AMB LA COL·LABORACIÓ DE

MOSSÈN PERE PUJOL, PREV.

BARCELONA. — 1918

TALLERS D'ARTS GRÀFIQUES HENRICH I C.^a, S. EN C.

A L'EXCM. I IL·LM.

Sr. Dr. D. JOAN BENLLOCH I VIVÓ

BISBE D'URGELL

PRINCEP SOBIRÀ DE LA VALL D'ANDORRA

*iniciador de l'obra de restauració de Santa Maria de
La Seu d'Urgell i propulsor eficientíssim i munificent
del present estudi.*

INTRODUCCIÓ

La Catedral d'Urgell és un exemplar aïllat d'importació de les formes arquitectòniques italianes en ple segle XII, entre l'abundant floescència de la nostra escola nacional romànica i les nombroses obres d'influència francesa que bastien els monestirs catalans.

Es construí l'edifici, objecte del present estudi, en un moment en què predominava entre nosaltres l'influència de les escoles romàniques del Migdia de França. La transmetien en primer lloc els monjos benedictins depenents de tants monestirs francesos: del de La Grassa, a les riberes de l'Orbieu; de Sant Víctor de Marsella; de Sant Ruf d'Avinyó; i fins del gran monestir cap i matriu de la congregació de Cluny. Era el temps en què la Provença es relligava amb la terra catalana, passant a ser regida per reis i senyors de la Casa de Barcelona tota aqueixa bella terra, de Niça fins a l'Ebre, unida per afinitats de raça i junta-da tantes voltes per l'arribada d'onades del nostre mar, portadores de les més antigues i nobilíssimes civilitzacions.

En plena influència provençal i llenguadoçiana, en el moment en què el Bearn, la Gasconya, el comtat de Bigorra, i el Pireneu de mar a mar s'uneixen sots el ceptre del rei d'Aragó, floria entre nosaltres una supervivència de l'ancestral influència d'Itàlia. Les causes històriques generals eren múltiples i havien

produït durant tot el segle XI una comunitat d'arquitectura que des de l'estuari del Po, s'enfilava pels Alps; i traspasant la frontera de les Gàl·lies, seguia la vall del Ròdan, omplia tot el vessant mediterrani de França i traspassava els colls del Pireneu per a invadir tota la Catalunya cristiana de l'època. Les aliances contra els musulmans amb les repúbliques de Pisa i Gènova i amb els prínceps de la Pulla i de Sicília; les anades de prínceps a les ciutats d'Itàlia; les de bisbes i abats, reis i nobles a la ciutat de Roma; les corrents mercantils d'una terra a l'altra, no havien parat l'etern anar i venir per les vies romanes de terra o solcant la mar amb les mateixes naus lleugeres del comerç romà. Continuaven els monestirs de Cervià, Cruilles i Sant Jaume de Jocou en la diòcesi d'Alet, a la ratlla del Rosselló, units a Sant Miquel de la Clusa, la cèlebre «*Sacra di San Michele*» en la vall de Susa. El cognom Lombard, portat per constructors o traficants, seguia apel·lant a gent que habitava a Catalunya, que històricament i geogràficament continuava en comunitat espiritual amb totes les terres riberenques del *mare nostrum*.

La causa concreta és més difícil d'esbrinar, si no és la presència a La Seu d'un mestre lombard, el nom del qual, amb més o menys precisió, apareix en els documents del riquíssim Arxiu de la Catedral urgellesa on es guarden les cartes i on resten anotats, segle per segle, els batecs de la vida de la muntanya catalana, lligant amb nosaltres els temps gloriosos carolingis, en què naixia la Catalunya medieval.

No cal ponderar l'interès de conèixer la vella catedral romànica, amagada ara en part per construccions innobles, invasores de les obres arquitectòniques així que mor la civilització que les bastí; i recoberta per banals sumptuositats neoclàssiques, fabricades de maons i guix, per a disfressar, a la faisó de son temps, la grandiosa i severa obra romànica.

L'estudi arquitectònic necessari per la feina de despullar dels additaments morts que amaguen l'antic temple, ha volgut el meritíssim Prelat d'Urgell que fos precedit i preparat acien-

çadament per l'aplec en un volum dels estudis diversos fets per qui això escriu, completats amb una més abundosa recerca documental duta a bon terme per l'arxiver Mossèn Pere Pujol, qui té la sort de tenir sota sa cura el ric tresor de documentació de l'antiquíssima seu urgellesa.

La visió esplendorosa de la resurrecció del monument, sorgí espontània al bell punt i hora en què el Dr. Benlloch celebrà son místic connubi amb l'antiga seu pirenenca pel juliol de 1907; i al cap de pocs anys la visió es tornà acte.

És de justícia deixar aquí anotada la data memorable del dia 6 d'abril de 1915, en què aprofitant la solemníssima ocasió d'efectuar la santa Pastoral Visita en l'església catedral, tingué el Dr. Benlloch l'alta inspiració d'exposar davant les autoritats i públic selecte, les línies generals de l'obra, la qual, previ el vot unànim de l'Il·lustríssim Capítol, s'acordava empendre.

La neteja interior, immediatament començada, fou bella fermaça de la rehabilitació integral de la venerable basilica, cap i mare de totes les esglésies del bisbat d'Urgell, que nostres progenitors aixecaren amb càntics de triomf en el moment solemniat de veure allunyades de ses fronteres les últimes allaus de l'invasor. Ella, a l'ensem com a vigorosa construcció d'autèntica tradició romana, serà bella executoria de fecunda exemplaritat en l'actual esperançador renovellament de la vida litúrgica; esdevindrà, en nostra època de poixança ideal, símbol gloriós de ressorgiment i noble col·laboració del Prelat insigne al moment de la nostra història, agitat per tantes ansietats de l'esperit patriòtic.

ELS ORÍGENS HISTÒRICS

ELS ORÍGENS
VISIGÒTICS

La Seu urgellesa té sos antics orígens en l'església visigòtica, essent l'Urgell un dels bisbats que a principis del segle VI formava part de la Província Tarraconense. Sos prelats assisteixen als concilis provincials i llur firma es troba moltes vegades al peu de les Actes dels Concilis toledans.

Sant Just, germà de Nebridius, bisbe d'Egara, firma el segon concili de Toledo de l'any 527. El bisbe d'Urgell Simplicius, signa les actes del tercer Concili de l'any 589, del segon de Saragossa de l'any 592 i del primer de Barcelona de 599; Ranarius signa les del quart Concili de Toledo de l'any 633; Maurrellus assisteix al vuitè (653) i nové (655); el bisbe d'Urgell és representat al Concili tretzè de l'any 684, y el prelat Leubericus assisteix al quinzè (691) i setzè (693) de la capital de l'Hispania visigòtica.

Es possible que la seu urgellesa no interrompés la sèrie de sos prelats per l'invasió musulmana. Hi ha documents de l'any 783 que fan referència al bisbe Fèlix, tan discutit per ses doctrines herètiques. L'any 788 es reuneix a Narbona un Concili per a tractar dels errors del prelat urgellès.

A principis del segle IX, l'any 839, es fa la consagració d'una catedral i en l'acta que escriu el notari commemorant-la, es parla d'una vella església destruïda pels infidels, restaurada en temps de Carlemany (768-814) pels pares dels qui veien consagrar el nou temple. Aquest és el darrer record de la seu urgellesa visigòtica.

LA CONSAGRACIÓ
DEL SEGLE IX

Es un document d'una gran ensenyança l'acta de consagració de l'església urgellesa de l'any 839, que explica l'estat de reconstitució del país occidental de la nostra terra. « Regnant en lo perpetuu Nostre Senyor Jesucrist, diu, i en temps del piadosíssim i sereníssim Senyor Lluís, Emperador August, per la divina protecció coronat, governant el Romà Imperi i per la misericòrdia de Deu Rei dels Francs i dels Longobards », es reuniren gran multitud de poble i de clergues en el lloc « *qui dicitur Vicus* », en el qual hi ha Santa Maria d'Urgell, el cap pontifical de les esglésies d'Urgell, Cerdanya, Bergadà, Pallars i Ribagorça, l'església restaurada en temps de Carlemany, successora de l'altra visigòtica, « antigament construïda pels fidels i destruïda pels infidels i que pels pares dels presents fou restaurada en temps de l'emperador Carles ».

En l'acta s'enumeren 129 pobles o llocs de l'alt Urgell i comarca de Solsona, 85 de la Cerdanya, 31 del Bergadà, 42 del Pallars i 2 del Ribagorça, llavors existents amb noms quasi com els actuals i es segueix vall per vall, dient que es concedeixen a la « mare església de Santa Maria de La Seu d'Urgell, les esglésies construïdes o que s'han de construir amb llurs cementiris, amb les viles, cases i casetes, amb llurs delmes i primícies de pla i muntanya, ja en les valls, ja d'aprisió, ja de restauració ». I per a dir en pocs mots que tot lo que la terra contenia era donat a La Seu d'Urgell, el notari continua dient que se li dóna la « *condamina* » de prop l'hort de Santa Maria, amb tots els seus alous i amb tots els seus edificis i viles, esglésies, parròquies, cases, vinyes, terres, camps, prats, pastures, selves, salzeredes, pomers, arbres fruiters de diversa mena, pous, fonts, molins, pesqueries, aigües amb sos llits, castells, muntanyes, valls amb sos adjacents; lo conreuat i lo inconreuat; els delmes del ferro i de la pega i la tercera part de l'impost (*tertiam partem telonei*) de tots els mercats. Vénen després les malediccions contra els usurpadors, a qui s'excomunica amb l'autoritat de Déu, de Sant Pere i dels altres

Apòstols i de «trescents divuit sants pares»; i se'ls commina a «que siguin trets de la santa Església i del regne de Déu i tirats a l'infern».

L'acta descriu l'Urgell, la Cerdanya, el Bergadà, el Pallars i la Ribagorça, anomenant les parròquies i les esglésies amb llurs cementiris, amb llurs cèl·lules, vinyes i cases, descrivint, comarca per comarca y vall per vall, l'alt Urgell, la vall d'Andorra, la Cerdanya i la vall de Ribes, el Bergadà, les altes valls del Cardoner, la comarca de Solsona, el Pallars, les valls del Flamisell amb Santa Grata; les vores del Noguera Ribagorçana amb Santa Maria d'Alaó, la vall alta de l'Essera amb Sant Pere de Taberna i la pirenenca vall del Gistau (Gestabiensis), afluent del Cinca. El notari que redactà l'acta de la cerimònia de la consagració, coneixia el país; els noms els anota amb un cert ordre topogràfic com si tingués al davant una carta geogràfica o com si havent recorregut el país anés recordant la seva topografia.

La major part dels pobles citats, existeixen encara conservats en viles i pobles actuals, en noms de masies o senzillament en noms de partides de terror (1).

Aquest temple Catedral d'Urgell era ja probablement triabsidal, ja que coneixem l'existència d'altre altar demés del de Santa Maria (2).

(1) Arxiu capitular, perg. orig. Copiat en la *Marca Hispanica*, ap. I.-- P. VILLANUEVA: *Viaje literario*, vol. IX, p. 285.

(2) El testament del comte Borrell de l'any 994 (VII del rey Ug) fou jurat: «...per reliquias sancti Johannis Bapliste cuius baselica sita est in comitatu Urgel-litensis infra domum sancte Marie Sedis vicho...» (Cart., fol. 71, doc. 195.)

EL TEMPLE DE SANT ERMENGOL I D'ERIBALD

INICIACIÓ DE L'OBRA
DE SANT ERMENGOL

El temple consagrat en 839 devia ésser insuficient en la primera meitat del segle XI i Sant Ermengol emprengué l'obra d'una església nova, morint sense veure-la acabada.

El sant bisbe d'Urgell era, com son coetani, l'abat de Ripoll i bisbe de Vich, Oliva, un savi en les coses eclesiàstiques i en els edificis «d'admirable estructura», com deia la carta cerimoniosa dels monjos de Cuixà i Ripoll dirigida al capítol de Vich quan la mort del reconstructor de Santa Maria de Ripoll i com Gauslin, abat de Fleury i arquebisbe de Beziers, el gran amic d'Oliva, Sant Ermengol dirigia personalment les obres; *pòntifex*, en el sentit primitiu literal del mot, les actes de la seva vida, copiades d'un *Santoral* de l'església de Barcelona (1), contenen que, havent el sant emprès la construcció del pont *de Bar* (encara així nomenat avui), sobre el riu Segre, distant tres hores de La Seu d'Urgell cap a Llevant i volent activar l'obra estimulante amb son exemple els treballadors, caigué daltabaix, esclafant-se el cap entre les roques (2).

(1) VILLANUEVA: obra citada, vol. X, p. 151 i següents.

(2) Llegim en la *Vida de Sant Ermengol*:

«...Non immerito igitur pontificis nomine Dei cultor fungebatur, quia si animarum saluti pontem parabat, quo iter in cælum dirigeretur, corporum etiam substantiæ subiiciens pontem iter facientibus componere nitebatur. Est autem in Urgellensis Cerdaniensisque parrochiæ confinibus locus quidam Barensis nuncupatus, inter montium latera angustissimus, per quem tunc temporis nisi per scopulos, et per prærupta hominum aberat incessus, pecorum vero nullatenus reperiebatur transitus. Ad hunc siquidem locum prælibatus athleta veniens artificibus

LA CATEDRAL DEDICADA
PEL BISBE ERIBALD

En 1040, el mateix any en què consagra Sant Vicents del castell de Cardona, son successor Eribald pogué dedicar el temple ja acabat, que devia ser una obra a l'istil de ses coetànies, decorat d'arcuacions i bandes lombardes i bastit de rústecs carreus de pedra. En l'acta de consagració es prega pel bisbe arquitecte, mort dirigint un pont, i es demana per ell la glòria del cel, ja que en la terra havia edificat un temple a Santa Maria (1).

La vella Catedral del segle XI no consistia en un sol edifici; a son voltant s'aixecaren altres temples menors, a més de la Canonja, del Palau episcopal i de l'Hospici de pobres (2), for-

premissis, cepit ipse manibus propriis operando pontem construere, et quid ceteri agere deberent, suo reverendo ingenio disponere. Cernens autem humani generis conditor suum pastorem bonum opus exercere, ore pontem ad etherea, opere in tellure commissis sibi ovibus præparare, nolens illum mundano diutius conteri labore, sed immarcessibilis stematis gloriam recuperare, quatenus in caelis martirum frueretur collegio, corpus in terris hocce permisit decorari martyrio. Sedens etenim vir Dei super trabem desuper lapidum struem positam, dum propriis operaretur manibus, deorsum corruit in solum. Mox confracto inter cilices cerebro; spiritum Domino expirans consecravit innocuum.» (VILLANUEVA: obra cit., vol. X, ap. XXX.)

(1) En dita acta de consagració de l'any 1040 (*Marca Hispanica*, ap. CCXX), parlant del sant bisbe Ermengol, es diu: «*quod ipse in terris illi fabricavit Ecclesiam ipsam sedem beatae Mariae jamdictam*»; es fa constar que, després de la seva mort, el venerable i nobilíssim successor seu Eribald millorà l'obra de la dita església i l'enriquí amb sos dons i a més constituí una canònica, segons testimoni en la casa, les parets i edificis nous subsistents.

(2) La construcció de l'hospital o alberg dels pobres de La Seu se començà indubtablement en la segona meitat del segle XI. Es molt possible que tingués son origen en la següent deixa, feta en son testament de l'any 1059 per un tal Arnau: «*...et ipso cubo qui est in ipsa sede remaneat ad Guilelmo sacer scriptore, simul cum ipsa mea pellicia conillina operta tirenzo; et ipso meo bombez remaneat a Guilelmo Miro simul cum ipso oneo meo, sive cum ipso vexillo maiore, sive cum ipsas casas superiores sive subferiores in subteriores abeant ospicium pauperes usque in finem seculi...*» (Perg. solters.) En l'any 1076, els comtes Ermengol i Lluçia fan donació a Santa Maria d'Urgell «*...sive ad opus ospitalis pauperum...*», de l'alou de Lirt. (Id.) En el testament del bisbe Guillem Arnau de Montferrer de 1096, se llegeix el següent llegat: «*Alodium autem quod habebat in Tyrbia et in lliros, dimisit ad domum helemosinariam atque hospitalet alme Marie Sedis...*» (Perg. solt. i Cart., f. 23, d. 30.)

Estaria totalment edificat abans de l'any 1132. En el testament del comte Er-

mant una mole gegantina voltada de cases humils en què vivia la gent del *Vicus Urgelli*, vila episcopal aixecada en el pla, davant el turó de la ciutat, la *Civitas Urgelli*, de nobles orígens ibèrics i romans.

Els documents donen alguna idea sobre la disposició del plan de la Catedral o temple de Santa Maria. En ells es parla d'un altar dintre l'església dedicat a Sant Ermengol (1); d'altre dedicat a Sant Esteve (2); d'altres dos dedicats al Sant Sepulcre i a Sant Just (3), i d'un quint a Sant

mengol de dit any, se llegeix, entre altres, la següent deixa: «...*Iterum dimitto domine mee alme Marie Sedis de ipsa mea paria de Hyspania, usque dum Deo disponente revertar, CC. morabetinos in auro per singulos annos; quinquaginta dimitto ad ipsam tabulam altaris beate Marie argento operiendam, quinquaginta alios dimitto ad ipsam canonicam; ad ipsum hospicium pauperum quod est situm juxta portas eiusdem sancte Sedis, dimitto XXX morabetinos in servicium ipsorum pauperum; ad ipsam casam sancte Marie dimitto alios triginta; ad opera ipsius ecclesie XL. morabetinos...*» (Perg. solters.)

En l'any 1169, Na Furtiana fa donació «*domino Deo et beate genitrici eius virgini Marie et domuii pauperum que albergueria vocatur, propter redemptionem anime mee et propter magnun servicium quod ibi recipio in miserabili egritudine mea, unam peciam terre que est subtus ipso Pug de Charchar, ad orientem, contra ipsam villam Sedis...*» (Id.).

(1) Testament de Bernat Company de 1074: «*In primis mando ad domum Sancte Marie et ad opera Sancti Ermengaudi uncias II in totos avers*».

En el testament d'Estefania, de l'any 1083, hi ha, entre altres, els següents llegats: «*Ad Opera Galilee Sancte Marie solidos II. — Ad tabula Sancti Ermengaudi anulos II auri...*» El testament de Bernat Trasuer de 1092 que fou jurat sobre l'altar de Sant Ermengol: «*...et super altare sancti Ermengaudi qui est situs infra ecclesia sancte Marie virginis...*» es deixen alguns olivers a Santa Maria a fi que «*...quedam lampadas ardeat ante altare alme Marie, quedamque sancti Ermengaudi altare...*» i es donen certes quantitats de gra i vi «*...ut sit hoc reffectio canonicorum in festivitate sancti Ermengaudi...*» (Perg. solters.)

(2) El testament d'En Guillem de l'any 1104 fou jurat: «*... super altare sancti Stefani qui est situs infra ecclesia sancte Marie Sedis...*» (Perg. Solters.)

(3) En 1045, Arnall i sa muller Gerberga fan donació al senyor Déu «*et ad sanctum Sepulcrum et ad sancti Georgii vel ad sancti Justi, qui sunt siti in ipsa Sede...*», de l'alou que tenen «*in vila Ortons...*» (Pergs. solters.)

El sacerdot Guillem, en son testament de l'any 1058, deixa totes les seves possessions, que detalla, a l'altar del Sant Sepulcre de La Seu, del qual esmenta els següents objectes: «*Et ornamenta sancti Sepulcri sunt: bocherenos III, et paliios III, et savanas II, et vestimentos III, integros et stolas III la una de pallii et una choncha cum uno orzol et insensero et corporales IIII...*», acabant amb la se-

Jaume (1). Es possible que quatre d'ells estessin en els quatre absis menors, al costat del central, i l'altre a un extrem del transepte, com es possible hi fos el de Sant Agustí, situat *sup pinnaculum* o *prope pinnaculum S. Marie sedis orgillensi* (2).

El mot *pinnaculum* significa literalment *pinyó*, i s'aplica als murs dels caps dels cossos del temple que terminen en forma triangular, assenyalant la disposició de la coberta a dues aigües (3). L'expressió *sup pinnaculum* o *prope pinnaculum* pot significar la situació d'un altar adossat al front de Ponent del temple, com en algunes esglésies germàniques, o en els caps del transepte.

En altres documents es parla de l'obra d'una *galilea*, que's construïa en 1083 i que durava encara en 1119 (4).

güent disposició: «*Et ipsos presbiteros qui cantent missas super altario sancti Sepulcri in ipsa Sede totus dies dicant missa pro anima mea vel per avunculo meo Miro Viven, sacer, qui ipsa ecclesia sancti Sepulcri edificavit...*» (Perg. solters.)

Any 1079, II Idus Augusti. Donació d'Ermengol, comte d'Urgell: «*domino Deo sancteque sue domo que est fundata ad obcedam ecclesie sancte Dei genitricis Marie Sedis intra quam consistunt altaria sacrata scilicet sancti Sepulcri, sanctique Justi et alii*» de l'església «*que permanet in Sosagarri villa...*» (Perg. solters.)

(1) El testament d'En Tedball Arnau de Montferrer de l'any 1106 fou jurat: «*...supra altare sancti Jacobi situm infra ecclesiam sancte Marie Sedis Urgellensis...*» Es un dels testimonis «*Miro Bernardi, abbas sancti Michaelis...*» (Id.)

El testament d'En Guillem Onofred de l'any 1115 fou jurat: «*...super altare sancti Jacobi quod est situm in ecclesia beate Marie...*» (Id.)

El jurament de fidelitat prestat per Tetbau de Castell-arnau i son fill Montaner, de l'any 1135, fou fet «*super altare sancti Jacobi quod situm ecclesia sancte Marie Sedis...*» (Cartulari, fol. 196, doc. 624)

(2) Testament d'Eldovinus, levita, de l'any 1014, fou jurat: «*...per hunc locum venerationis sancti Augustini confessoris Christi cuius basilicæ sita est in comitatu Urgello prope pinnaculum templi sancte Marie Sedis vico...*» (Cartulari, fol. 123, doc. 373.)

El testament de Na Sança, de l'any 1017, fou jurat: «*...per hunc locum venerationis sancti Augustini confessoris Christi cuius altarium situm est suppinaculum sancte Marie Sedis Orgillensis...*» (Cartulari, fol. 104, doc. 315.)

(3) VÍCTOR MORTET: *Recueil de textes relatifs à l'histoire de l'architecture et à la condition des architectes en France au moyen âge, au XI et XII siècles*, ps. 96 i 213. París, 1911.

(4) Vegi's el document citat en la nota primera de la p. 15.

La donació d'un alou *in villa nuncupata Noves*, és feta l'any 1119, per Er-

LES ESGLÉSIES :
SANTA EULÀLIA

Al voltant del temple catedral s'aixecaven altres esglésies secundàries.

Els documents parlen de les dedicades a Santa Eulàlia, Sant Miquel i Sant Pere, properes a la Seu.

La de Santa Eulàlia és avui destruïda, i els notaris l'esmenten com situada fora el recinte de la Seu, però prop de la mateixa: «*cuius basilica sita est in ipsa sede*» o «*juxta edis sedis vici; prope domum Sancte Marie sedis u ob sedem*» (1). Es tractava d'una petita església, *satis parvam ecclesiolam; parvula ecclesia* (2), com la qualifiquen sovint els testaments. El docu-

mengarda a Santa Maria de La Seu «*ante sancte iamdicte Marie galileam in presentia Gerberti canonici...*» (Perg. solters.)

(1) El testament de Wissad, levita, de l'any 1038, fou jurat: «*...per hunc locum venerationis sancte Eulalie cuius basilica sita est in ipsa sede...*» (Cartulari, fol. 123, doc. 374.)

Testament de Seniofred de l'any 1041, fou jurat: «*...per hunc locum venerationis sancte Eulalie cuius basilicæ sita est in ipsa sede...*» (Cart., fol. 150, document 445.)

Testament d'En Salla de l'any 1055, fou jurat: «*...per hunc locum venerationis sancte Eulalie cuius basilica sita est in ipsa sede...*» (Cart., fol. 153, doc. 448.)

Testament d'En Guillem de l'any 1064, fou jurat: «*...per hunc locum venerationis sancte Eulalie cuius basilica sita est in villa nuncupata sancte Marie Sedis vicho...*» (Cart., fol. 110, doc. 337.)

Testament d'En Guillem de l'any 1065: «*...iurantes per Deum unum et verum et super altare sancte Eulalie que sita est ecclesia iuxta edis Sedis vici almæ virginis Marie...*» En ell es deixa l'alou de Conchabella «*ad ipsa canonica de predicta sedis Urgelli ad ipso dormetorio pro lumine*». (Perg. solters i Cart., fol. 37, doc. 71.)

Testament de Ramon de l'any 1070. «*Juramus nos suprascripti testes per trinum et unum Deum et per hunc locum venerationis sancte Eulalie sacrati altaris cuius basilica sita est prope domum sancte Marie Sedis.*» (Perg. solters.)

Testament de Ramon Miró de l'any 1071, fou jurat: «*...per hunc locum venerationis sancte Eulalie sacrati altaris cuius basilica sita est prope domum sancte Marie Sedis...*» (Cart., fol. 186, doc. 585.)

Testament d'En Guitard, fou jurat: «*per hunc locum venerationis sancta Eulalia cuius [basilica] sita est in ipsa Sede vico urgellensis...*» Es de l'any 1074. (Cart., fol. 135, doc. 408.)

Testament de Pere de l'any 1076: «*Jurando testificamus supra altare sancte Eulalie quod est fundatus ad ipsam obcedam ecclesie sancte Marie de Sede.*» (Perg. solters i Cart., fol. 229, doc. 769.)

(2) Testament d'En Ponç, sacerdot de l'any 1081, fou jurat: «*...supra altare*

ment més antic que s'hi refereix és de l'any 1038, continuant obrint-se en son altar les disposicions testamentàries durant el segle XI.

Noti 's com els notaris canvien la fórmula *juxta sedis* o *prope sedem* per *ob sedem*, mots que s'uneixen amb el temps y es converteixen en un substantiu, *obseda*, que no es troba en el Du Cange i que en Villanueva no sabé desxifrar (1).

SANT MIQUEL

Existí també una antiga església de Sant Miquel, en la Seu d'Urgell, la qual fou edificada per sant Ermengol. Així ho llegim en el seu testament, en què deixà els seus alous de Ripoll i la vall de Ribes «...*a sancto Michaelae archangelo, quem ille edificavit in Sede vicco, prop-*

sancte virginis Eulalie quod est situm infra satis parvam ecclesiolam que est fundata ad sancte Marie Sedis obcedam....» (Cart., fol. 140, doc. 423.)

Testament de Na Trudugardis de l'any 1082, fou jurat: «...*supra sacro altare sancte Eulalie quod est fundatus juxta obcedam sancte Marie Sedis in parvula ecclesia...*» (Cart., fol. 146, doc. 437.)

El testament de Gerberga de l'any 1086, fou jurat: «...*iurando testificamus supra sacrum altare sancte virginis Eulalie quod est fundatum intra parvam ecclesiolam ad obcedam sedis alme Dei genitricis Marie...*» (Perg. solters.)

El testament de Guillem Gualter de l'any 1087, fou jurat: «...*iurando testificamus supra sacro altare sancte virginis Eulalie quod est fundatum intra constructam ecclesiolam ad sancte Marie Sedis obcedam...*» (Perg. solters i Cart., fol. 219, doc. 730.)

El testament d'Amaltrudis de l'any 1090, fou jurat: «...*iurando testificamus super sacro altare sancte Eulalie quod est erectum juxta parvulam ecclesiam que est fundata ad obcedam sancte Marie Sedis...*» (Perg. solters y Cart., fol. 44, document 95.)

Testament d'En Bernat Seniofred de l'any 1092, fou jurat: «...*supra sacro altare sancte Eulalie virginis quod est fundatum intra parvam ecclesiolam ad obcedam sancte Marie Sedis...*» (Cart., fol. 157, doc. 455.)

Testament del bisbe Guillem de l'any 1095: «...*iurando testificamus supra sacro altare sancte Eulalie virginis quod est fundatum intra satis parvam ecclesiolam ad obcedam alma Dei genitricis urgellensis Sedis...*» (Perg. solters i Cart., fol. 23, doc. 30.)

Testament d'En Guillem, sacricustodi de La Seu, de l'any 1096, fou jurat: «...*supra sacro altare sancte Eulalie virginis quod est fundatum intra parvam ecclesiolam ad obcedam alma Dei genitricis Sedis...*» (Cart., fol. 221, doc. 734.)

(1) VILLANUEVA: vol. IX, p. 195.

ter remedium anime domno Sallano episcopo et sua» (1). En aquesta església establí una canònica el mateix sant Bisbe, unint-la al clero de la Catedral. En l'any 1037, els marmessors de Bernat Ponç entreguen l'alou que el difunt tenia a Pallerols «*ad sancto Michael cenobii qui est prope sancta Maria in ipsa Sede...*» (2). Es llegeix en el testament d'un tal Guillem Ramon, de l'any 1095: «*Et hoc totum derelinquo ad sancti Michaelis, tam de mobile, quam de alodio; in tali modo relinquo, ut clericos qui ibi habitent, vivant in servitium sancti Michaelis sub regula sancti Augustini omni tempore*» (3). Per un document de l'any 1115 es comprova, així mateix, que l'ocupaven canonges de Sant Agustí. En aquest any Na Girberga, muller d'Oliver Bernat (germà d'Arnau Bernat, vescomte de Pallars), es presentà davant del bisbe sant Ot «*obnixè deprecans eum ut duos filios suos reciperet in clericos, degentes sub regula beati Augustini, quod et supra scriptus episcopus fecit...*» (4). Aquesta església estava, doncs, incorporada a la Catedral, professant-se-hi la regla de Sant Agustí, a últims del segle XI i principis del XII. Ella fou la que en l'any 1364 s'acordà entregar als dominics per tralladar-hi son convent situat fora de la ciutat, el qual convingueren en derruir perquè no pogués servir de reducte als enemics en temps de guerra (5). La parròquia erigida en aquesta església fou tralladada a l'antiga de Sant Pere, de la qual anem a parlar, no començant-se la fàbrica de la nova església conventual fins durant el pontificat del bisbe Galceran de Vilanova (1388-1415), en què els frares Predicadors la construïren amb volta apuntada, d'una sola nau i

(1) Pergamí original existent en l'Arxiu municipal de La Seu. Aquest testament fou obert a 3 de desembre de l'any 1035, al cap d'un mes just de la gloriosa mort del sant. (VILLANUEVA: obra citada, vol. X, p. 150.)

(2) Cartulari, fol. 215, doc. 715.

(3) Id., fol. 220, doc. 703. — VILLANUEVA: obra citada, vol. IX, p. 173.

(4) Arxiu capitular de La Seu, pergamins solters.

(5) VILLANUEVA: obra citada, vol. XI, ps. 121 y 241.

capelles laterals, tal com existeix avui prop de l'absis de la Catedral (1).

(1) Veusaquí l'interessant decret del bisbe Galceran, atorgat en 1409, el qual és inèdit i es conserva original ab un hermosíssim segell de cera penjant, en l'Arxiu parroquial de Sant Julià de Loria (Andorra):

«Galcerandus, miseracione divina, Episcopus Urgellensis, scientes quod olim domus seu monasterium fratrum Predicatorum, prope nostram civitatem Urgellensem, et extra, et prope muros eiusdem situm et hedificatum, tempore guerre que erat inter Reverendum in Christo patrem, dominum Arnaldum, Dei gracia, tunc Urgellensem Episcopum, ex una parte, et nobilem tunc Vicecomitem Castriboni et quosdam alios, ex altera; pre timore inimicorum, ne in eodem monasterio receptarentur et ab hedificiis eiusdem, satis in altitudinem elevatis, dictam expugnarent civitatem, aut muris eiusdem inferrent nocumentum, fuit penitus dirrutum, ecclesieque domus et hedificia eiusdem prorsus in terram deiecta; scientes etiam quod tunc prefatus dominus Episcopus de consensu sui capituli et consulum etiam dicte civitatis, religiosi priori, fratribus et conventui dicti monasterii, dedit, concessit et assignavit pro eorum ecclesia, domo et monasterio in perpetuum, in francho et libero alodio, ecclesiam sancti Michaelis infra muros dicte civitatis sitam, que tunc erat parochialis, cum eius domibus et ciminterio et hospitem etiam comunem dicte civitatis, ipsi ecclesie contiguum, cum suis domibus et casalibus, cum patijs et adiacenciis eius et earum, sicuti ecclesia, domus hospitalis, casalia et patia huiusmodi, infra dictos muros site, in quibus ex post fuerunt constructa et hedificata certa edificia dicti conventus seu monasterii, affrontabant et affrontant a parte orientis cum muro dicte civitatis et portali vocato de Cerdanya, et in parte meridie cum hospicio Petri de Vilanova, alias Quexans, et cum vico publico quo itur ad villam Podii ceritani, et in parte occidente cum hospicio quod erat Bernardi Ferriol, canonici Urgellensis, nunc autem Petri Astre, beneficiati in ecclesia nostra Urgellensi, et in parte aquilonis cum muro dicte civitatis qui respicit Podium furcharum eiusdem civitatis; ad quam ecclesiam et locum superius designatum, quem dicte confrontaciones ambiunt et includunt, predictum monasterium fuit mutatum et translatum, factaque huiusmodi translacione per priorem, fratres et conventum ipsius monasterii, fuerunt in dicto loco hedificata, satis pulcra et decenti hedificacione, dormitorium, refectorium, claustum et alia hedificia, fuit etiam de licencia et consensu nostris in loco seu patio ubi erat constructum dictum hospitale, incepta construi et hedificari ecclesia dicti conventus, in cuius hedificacionis principio nos cum nostro venerabili capitulo et cum toto clero dicte nostre ecclesie, populoque dicte civitatis, procesionaliter interfuimus et posuimus ibidem primicerium lapidem... »

Continua dient el document que havent estat demanat al susdit bisbe pels pares Joan de «Podio nucis», mestre general de l'orde, fra Joan Segarra, prior, fra Pere Busquet i altres la confirmació de tot lo damunt dit, ell es complau en aprovar, ratificar i confirmar a favor del dit convent amb donació pura, perpètua i irrevocable tot lo atorgat pel referit antecessor seu, o sigui, l'església, hospital, cases, cementiri, casals i patis susdits amb llurs adjacències, «...concedentes vobis et vestris successoribus plenam licenciam et potestatem ut in loco seu patio supradicto ubi incepta fu

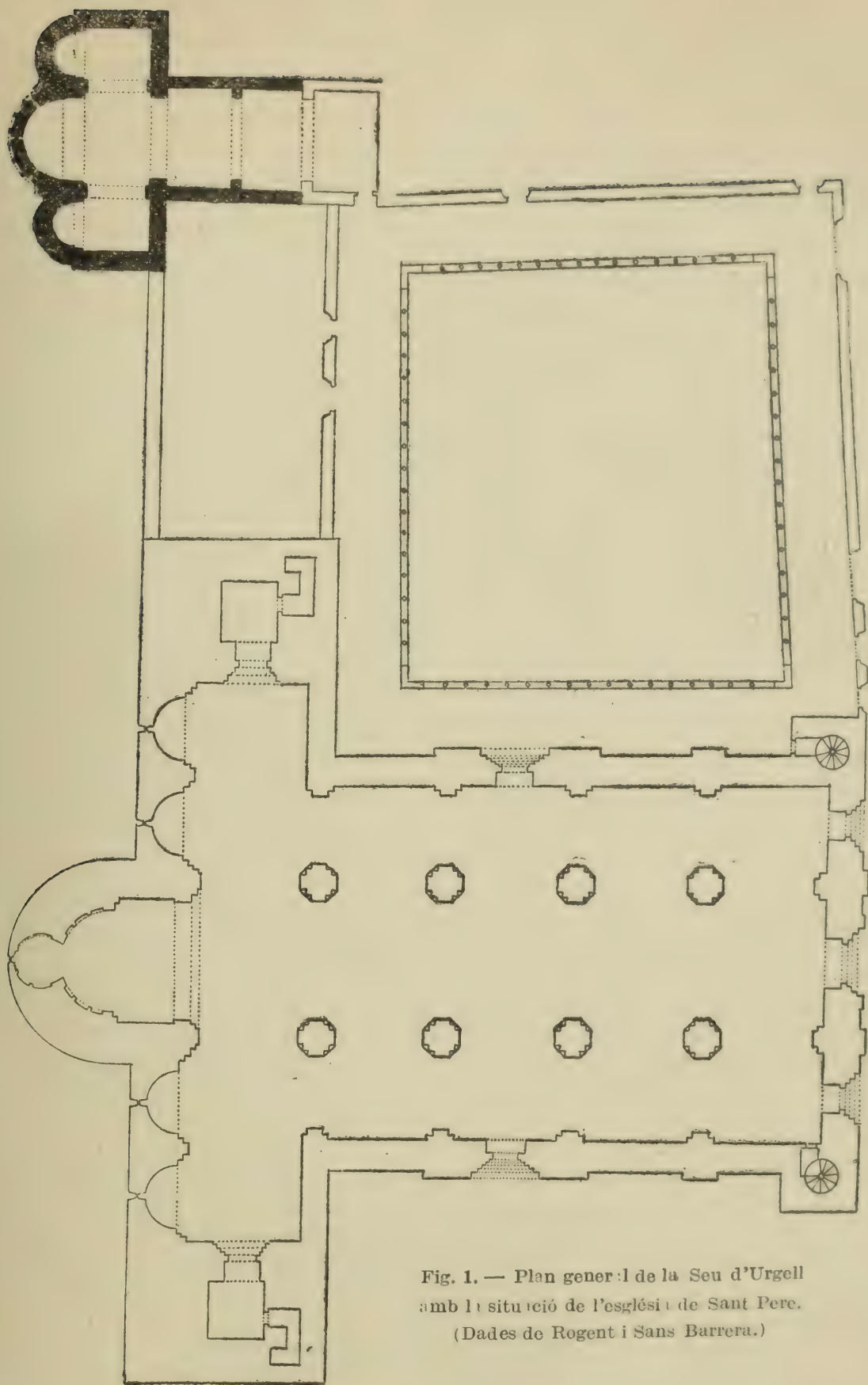


Fig. 1. — Plan general de la Seu d'Urgell
amb la situació de l'església de Sant Pere.
(Dades de Rogent i Sans Barrera.)

SANT PERE

Una tercera església, la de Sant Pere, és l'única avui existent, la qual fou algun tant restaurada en temps modern.

El nom d'aqueixa església i la seva dedicació, més o menys temporal, a Sant Miquel i a Sant Pere (1) dóna lloc a confusions a l'estudiar-la. Es la que està situada dintre els claustres de la Catedral, essent la de Sant Miquel, dels documents antics, l'església de Sant Domingo, immediata a l'absis de què havem parlat.

A principis del segle IX, en els mateixos dies de la consagració de la Catedral, existia en el *Vicus* o suburbi urgellità una església dedicada als sants Apòstols Sant Pere i Sant Andreu, la qual, reedificada a principis del segle XI, ha pervingut fins a nosaltres (2).

Una altra de les dates més antigues d'aquesta església de Sant Pere d'Urgell, és la cita que en fa, en son testament de 994, el comte Borrell, de Barcelona, en el que es fa distinció completa entre Santa Maria, en La Seu, i Sant Pere (3).

hedificari dicta ecclesia, cum capud iam eminent in competenti altitudine super terram, valeatis et possitis ipsam ecclesiam secundum designatam longitudinem, latitudinem et altitudinem operari, construere, edificare, continuare et perficere, cum erectione altari et campanalia ac aliis eidem necessariis et opportunis...» Porta la firma original del bisbe atorgant, i entre els forats del replec es llegeix el mot «*Registrata*».

(1) El retaule del segle XV que existí a l'església de Sant Pere, estava dedicat a Sant Miquel i a Sant Pere. Fou venut en l'any 1905. Una part ha estat adquirida pel Museu de Barcelona.

(2) En l'any 839 o 840 el comte Seniofred (assistent a la cerimònia de la consagració) fa donació a Santa Maria d'Urgell «que antigament fou construïda pels fidels y destruïda pels infidels...», d'una mojada de terra llaurable, la qual «...*est in suburbio Orgellitano, prope ecclesiam beatorum Apostolorum Petri et Andreae...*» (Cart., f. 238, d. 807 i *Marca Hispanica*, ap. II). Indubtablement el text d'aquesta donació és emparentat amb el de l'acta de consagració de la Seu, la qual devia ésser feta simultàniament a aquella.

(3) «*Et in comitatu Orgellitense ad domum Sanctæ Mariæ Sedis vico remaneat Tuxen cum villulis... Et ad domum Sancti Petri in Sede vico remaneant ipsas decimas....*» (*Marca Hispanica*, ap. CXLI.)

Se té notícia d'aqueixa església com existent al costat de la Seu, començada per Sant Ermengol, pel testament de 1035 del famós bisbe d'Urgell, en què es fa una deixa a la vella església de Sant Pere, que consisteix en oli per il·luminar els altars, mencionant-se en el testament el de Sant Pere, el de Sant Miquel i el de Santa Maria de La Seu (1). Aqueix testament s'obrí en l'església de Sant Pere dos anys després; els testamentaris juren sobre l'altar de Sant Pau apòstol, que estava en l'atri de Sant Pere, dintre de la Seu.

La distinció entre els temples de Santa Maria, Sant Miquel y Sant Pere, és ben clara en altres testaments (2).

Finalment, per acabar de filiar-la, al desfer-se el retaule del segle xv, dedicat a Sant Miquel i a Sant Pere, se descobrí una pintura mural en la part superior de la qual hi ha el Pantocrator apoiant els peus en la bola del món, i en la part inferior, en el centre, hi ha les imatges de Santa Maria i de Sant Pere, el vell titular de l'església (3) entre altres apòstols, mes no la de Sant Miquel.

L'església de Sant Pere fou reedificada a principis del se-

(1) «*Oleum ad sanctos altarios inluminandos qui infra domum Sanctæ Mariæ sunt aut erunt, et sancti Michaelis archangeli, et sancti Petri Apostoli, et ad altarie sanctæ Mariæ die et nocte.*»

(2) Testament d'Oriol, de 1053: «*In primis a domino Deo et a sancta Maria, ad ipsa canonica, uncia I. de auro... Et ad ipsa opera sancti Petri apostoli qui est fundatus in ipsa Sede, media unza. Et ad sancti Michaelis Archangeli, similiter...*» (Perg. solters.)

Testament de Raymon, de l'any 1056. «*In primis ad opera sancte Marie Sedis remaneat mancuso uno... et ad opera sancti Petri, alio... et ad ipsa opera sancti Michaelis, alio...*» (Id.)

Testament del sacerdot Guillem Mir, de 1058: «*In primis mando et precipio vobis helemosinarij mei donetis ad ipsa opera sancta Maria, modio I. de avena et quinals II. de vino. Et ad sancti Petri quinals II. de vino, ad ipsa opera. Et ad sancti Michaelis quarteras III. de avena et quinals II. de vino ad ipsa opera. Et ad sancti Sepulcri quinal I. de vino...*» (Id.)

(3) *Les Pintures Murals Catalanes*. Fascicle II. Publicació de l'Institut d'Estudis Catalans.

gle XI. El bisbe Salla deixa en son testament de l'any 1008, la *sella* que fou d'un tal Ermengol, del valor de la qual fou cobert el temple (1). Llegim també altre llegat semblant en el testament d'un tal Arnau de l'any 1059: «... *et ad coopertum de sancto Petro, arca I...* » (2).

Els testaments en parlen després anomenant-lo *Sanctum Petrum qui est fundatum in Sede Vico* (3), com si persistís el record de la fundació.

Era una església d'una nau amb tres altars, la qual disposició ha arribat fins avui dia (fig. 1). Els documents assenyalen a més de l'altar de Sant Pere, els de Sant Pau i de Sant Andreu (4). Aquest estava sens dubte dintre l'església, i era probablement un dels absidiols. Sant Andreu està també representat en la pintura de l'absis major.

(1) Testament sacr. del bisbe Salla de l'any 1008 (XIII de Robert). Juren els testimonis, entre ells el bisbe Ermengol: «...*per hunc locum venerationis sancti Bartholomei cuius basilica sita [est] in villa Baiamtte (Bajanda, entre Estavar i Llívia)... In primis concessit ad domum sancte Marie Sedis vicho Orgellensis uncias L de auro ut faciant crucem ad altare sancte Marie supradicte...*» «*Et precepit dare a sancto Petro de ipsa Sede ipsa sella que fuit de Ermengaude, unde sit coopertus, pro anima sua.*» (Cart., fol. 17, doc. XXV.) Es tractava d'una sella per cavalcar, que acostumaven a deixar en testament igual que l'elm, la llança i l'espasa, etc., els quals serien objectes de molt valor en aquells temps. DU CANGE; *Glossarium*, A. III, col. 786: *Sella. Equinum instructum.*

(2) Arxiu capitular, perg. solters.

(3) Testament de Wissad, levita, de l'any 1038: «...*et ipsa terra de Laguna furt remaneat ad Sanctum Petrum qui est fundatus in cede vico.*» (Cart., còpia de l'Institut, fol. 123, doc. 374.)

(4) En el plet fallat en l'any 1041, sobre un alou del lloch de Vilaplana, davant la comtesa Constança i els seus prohoms Arnau Mir de Tost, Isarn de Caboet, etc., juren els testimonis aportats «*super altare sancti Andree qui est situs infra domum sancti Petri...*» (Perg. solters.)

Testament den Geribert, de l'any 1045 (XIV d'Enrich): «...*per hunc locum venerationis sancti Andree Apostoli cuius altare situm est infra domum sancti Petri in villa vel in vico sancte Marie Sedis Orgello...*» (Perg. solters i Cart., fol. 51, doc. 122.)

El testament del sacerdot Ponç, de 1051, fou jurat: «...*per hunc locum venerationis sancti Andree cuius altare situm est infra basilica sancti Petri in Sede vico...*» (Id.)

L'altar de Sant Pau és citat en molts documents com situat, en termes generals, a la Seu de Santa Maria (1); altres, precisant, el situen en l'atri de Sant Pere: «*Sancti Pauli Apostoli cuius altare situs est in atrium sancti Petri.*» (2). Mes la major part d'ells el posen dintre el temple de Sant Pere (3). El temple de Sant Pere avui és l'únic reste del gran conjunt que aixecà el bisbe constructor Sant Ermengol. És una església de plan de creu llatina, orientada d'Orient a Ponent, amb son absis cap aquella orientació tradicional, coberta amb voltes de canó, reforçades amb arcs torals. Son transepte forma tres capelles, cobertes les laterals amb volta de canó, de generatriu paral·lela a

(1) Any 1052. Testament de Na Ermengarda, vescomtesa. Fou jurat: «...*super altare sancti Pauli qui est situs infra ecclesia sancte Marie Sedis vico...*» (Cart., fol. 194, doc. 617.)

Any 1059. Testament d'En Guitard. Fou jurat: «...*per hunc locum venerationis sancti Pauli cuius altare situs est infra ecclesia sancte Marie Sedis...*» (Cartulari, fol. 131, doc. 399.)

Any 1062. Testament d'En Raymond. Fou jurat: «...*per hunc locum venerationis sancti Pauli cuius altare situs est infra ecclesia sancte Marie Sedis vico...*» (Perg. solters y Cart., fol. 105, doc. 317.)

Any 1065. Testament d'En Guillem. Fou jurat: «...*per hunc locum venerationis sancti Pauli sacrati altaris cuius aram venerabilis sita est infra domum sancte Marie Sedis...*» (Cart., fol. 111, doc. 351.)

Any 1088. Testament d'En Tedioball. Fou jurat: «...*supra sacro altare sancti Pauli quod est fundatum infra ecclesiam beatissime perpetue [virginis] Marie Sedis Urgellensis...*» (Cart., fol. 88, doc. 249.)

(2) Testament del bisbe Sant Ermengol de l'any 1035. Juren els testimonis: «...*per hunc locum venerationis sancti Pauli Apostoli cuius altare situs est in atrium sancti Petri apostoli intus in sede vico.*» Deixa «*ad domna sua sancta Maria Sede vicho orgello... ad ipsa opera...*» els alous que té en el comtat d'Ausona. (Cart., fol. 18, doc. XXVI.)

(3) El testament del vescomte Guillem de l'any 1037, fou jurat: «...*per hunc locum venerationis sancti Pauli cuius altarium situm est in ecclesia santi Petri in vico...*» (Cart., f. 114, doc. 343.)

El testament d'Isarn, sacrista, de l'any 1069, fou jurat: «...*supra sacrum altare sancti Pauli quod est fundatum intra ecclesiam sancti Petri de Sede urgelli...*» (Cart., fol. 134, doc. 407.)

la nau mestra, que sembla ha estat allargada d'un tram per a fer com de nàrtex del temple (fig. 1) (1).

És construïda de carreu petit i de pedra corrent tot lo que forma els murs, de pedra tosca els carreus dels elements decoratius (fig. I, làm. I). No presenta escultura de cap mena; arcuacions i bandes lombardes decoren l'exterior de sos absis.

Son interior és llis, sense altre ornament que la pintura mural. Aquesta ha estat conservada parcialment, malmesa pel temps i pels homes, en la part de l'absis major que tapava el gran retaule del segle XV, avui desfet i venut a fragments. De totes maneres, se pot reconèixer, al mig de la volta de l'absis, la gran figura del Fill de Déu (fig. II), nimbada i rodejada dels quatre símbols dels evangelistes. Els dos inferiors conserven encara les llegendes MARCHUS NISI LUCE..... El Pantocrator, amb la túnica i el mantell guarnit d'orles, apoya els peus sobre la bola del món, figurada amb zones de ramatges de flors estilitzades tenint per fons l'arc de Sant Martí, tal com és representat el món en les miniatures espanyoles de l'època. Una ampla greca forma la faixa de l'imposta de la volta, i dessota, en una tira blanca hi ha una llegenda esborrada que deu dur dístics llatins referents al judici final. Per ara no s'ha pogut llegir sinó aquest tros:

..... DO
 QUÆ SVMSI MEMBRA VEHENDO

i poques lletres del díctic següent:

..... NDE RECRE
 IVDEX SAN

(1) Les figures incloses en el text són indicades amb números aràbics i les tirades en paper a part amb numeració romana.



Fig. I. — Absis de Sant Pere d'Urgell.



Fig. II. — Pintura de l'absis de Sant Pere d'Urgell. (Copia del Museu de Barcelona.)

La paret cilíndrica té els sants repartits en grups de dos i de tres, perquè a cada extrem se veu que hi havia lloc per haver-hi més de dues figures. Les de l'extrem de l'esquerra són totalment perdudes; segueixen després entre les dues finestres, S. AN(DRE)AS i S. PETRUS; entre altres dues finestres, S. MARIA i S. IOH(ANNE)S; i per fi, en l'extrem de la dreta, S. PAULUS, un altre que potser seria S. IA(COBUS), i el tercer totalment perdut. Així hi haurien nou figures d'apòstols, amb la Verge, ocupant ella i el titular Pere, els dos llocs més centrals (1).

IDEA DE L'ARQUITECTURA
DE LA CATEDRAL
DEL SEGLE XI

Aqueixos restes pobres, rústecs, amb un arcaisme que revela l'antiquíssim origen de sa composició arquitectònica, donen un element per entreveure lo que fou la Catedral urgellesa, aixecant-se voltada de les tres esglésies de Sant Pere, Sant Miquel i Santa Eulàlia, amb sa galilea o atri, un rústec claustre de columnes feixugues i capitells trapezials, amb son campanar, torre massissa com la de Vich o la de Ripoll.

Tenim per a refer-la amb la fantasia, les obres coetànies, consagrades pel mateix bisbe Eribald o per son coetani l'Oliva, abat i bisbe. Mai l'art romànic primitiu havia arribat a major esplendor (2).

El període de 1020 al 1050 és el de les grans esglésies: Ripoll i Cuixà, amb sos set absis; Sant Vicents de Cardona, Arles, Elna, Sant Pere de Vich; Sant Sadurní de Tabèrnoles, amb son santuari de complicada planta, són d'aquest moment. És la nostra edat d'or, del segle XI, que correspon a un moment d'esplendor també a França i a Itàlia.

A son costat figuraria Santa Maria d'Urgell, el plan inco-

(1) *Les Pintures Murals Catalanes*, fascicle II. «Institut d'Estudis Catalans.»

(2) J. PUIG Y CADAFAI, FALGUERA y GODAY: *L'arquitectura romànica a Catalunya*, vol. II. Barcelona, 1911.

negut de la qual resta esperant qui l'escavi sota la grandiosa església del segle XII, que aixecà sos murs immensos i son cloquer inacabats, son transepte brodat de finestral i galeries sobre les runes de la Catedral que Sant Ermengol començà sense conseguir veure-la acabada.

LA RECONSTRUCCIÓ DE LA CATEDRAL PEL BISBE SANT OT

EL DECRET DE SANT OT
CONCEDINT INDULGÈNCIES
ALS DONADORS DE L'OBRA

Al començament del segle XII l'obra de sant Ermengol i del bisbe Eribalt amenaçava caure. Així ho diu la carta pastoral que el bisbe sant Ot dirigeix a sos fidels, establint (després d'haver pres concell dels ardiaques, canonges, abats i altres clergues més savis de son bisbat, aplegats en sínode en la seva Seu) la remissió de les dues parts de la penitència corporal corresponent a tots els qui, tenint les degudes disposicions, contribuïssin amb algun donatiu anyal, segons la possibilitat llur, a refer la vella esglèsia, quasi en runes, *que pene fracta videbatur*, donant els més pobres al menys *unum manchonem*. Tots els qui — continua el sant bisbe — per a la reedificació de la Catedral donguin un sester de forment, o una *emina* curulla de forment i altra de sègol, i una canada plena de vi pur, seran perdonats, sots la forma susdita, de la tercera part restant de la penitència corporal; i tots els inscrits a la confraria, que institueix a l'efecte, vindran a La Seu per la festa de sant Ermengol i assistiran l'endemà a l'ofici que dirà el prelat per la salut dels confreres vius i difunts; manant que el mateix dia apliquin també llur missa, per als mateixos fins, tots els sacerdots del bisbat (1).

(1) « QUONIAM UNICUIQUE PASTORI SUPER PROPRIAS OVES. NE ILLIUS DILACERENTUR morsibus, qui secundum apostolum Petrum sicut leo ubique circuit querens quem devoret, in vigilandum summopere atque studendum est; idcirco Oddo divina operante clementia Urgellitanorum episcopus, videns pastora-

CARÀCTER
DE LES DONACIONS

El poble no es féu pregar, i les donacions i deixes a l'obra de la Catedral són abundantíssimes, responent a la crida del prelat i augmentant en el curs de l'obra. Des del primer terç del segle XII fins a les darreries del segle no hi ha testament en què no es faci la part que cal a l'obra de Santa Maria. Les coses donades són les més diverses: el comte d'Urgell, Ermengol, el de València, estant malalt a Ciu-

lem se adeptum curam esse, rursusque cognoscens prelibatum inimicum suas undique multis modis preripere atque subtrahere oves, facto conventu in sui sede archidiaconorum, omniumque canonicorum, abbatum, ceterorumque fere sue parrochie sapientiorum clericorum, excogitavit qualiter predictae sui oves a diaboli laqueis suas liberare valerent animas et ad eternitatis lucem que Christus est pervenire. Tandem hec placuit sententia divino inspirante nutu sibi, ceterisque secum in hoc persistentibus consilio, quatenus ad illorum animarum ereptionem, ne ulterius inter inimicas remanerent manus, singuli quique omnium peccatorum suorum, ab ipsa sui nativitate usque in presentem diem commissorum, veram facerent confessionem, veramque acciperent penitentiam. Dehinc pro accepta vera penitentia et pro illorum sustentacione fragilitatis, statuit ut unusquisque ex suis parrochianis secundum sui possibilitatem, ad instauracionem Beate Marie sedalis ecclesie, que pene fracta videbatur, darent de suis rebus in uno quoque anno secundum quod fuerint; qui vero pauperiores sunt saltem unum manchonem darent. Ipse autem Pontifex illis qui ut supra diximus vere de propriis culpis confessi fuerint, vereque penituerint, et ad ecclesiam restaurandam ex suis bonis dederint, confisus Dei misericordia indulget duas partes illius penitentiae, quam corporaliter facturi erant, ex parte Dei omnipotentis et Beate Marie, beatique Petri apostolorum principis, cuius vicem cuncti tenent sacerdotes in ecclesia, precipue tamen pontifices; sub hac vero conditione ut unus quisque in uno quoque anno veram confessionem facere et ab illicitis quantum potuerit, Deo iuvante, se studeat custodire.

» *HIS IGITUR ita de duabus partibus peractis, ne antiquus hostis humani generis invidus, aliquem in pretaxatis subiectis reperiret aditum, et omnimode a suis excluderetur finibus, iterum statuit, ad honorem Dei et ad illorum animarum salutem et predictae ecclesie restauracionem, ut qui sub uno patre spirituali degebant, vinculo fraternitatis spiritualis nec iterentur, ac unus quisque in prefate ecclesie reformationem unum sextarium frumenti, vel unam eminam cumulatam frumenti et aliam sigile et unam kannatam plenam puro vino daret, et essent soluti secundum predictum modum de tercia residua parte penitentiae corporalis; et simul omnes hii qui in hac fraternitatis iunctione iuncti fuerint, in festivitate beati ERMENGAUDI apud sedem convenirent, quatenus in sequenti die prelibatus antistes missam pro salute vivorum atque defunctorum in hac societate commanentium caneret; statuitque ut unusquisque sacerdos sui episcopatus simili modo pro predictorum animarum vivorum scilicet atque defunctorum salute missam celebrarent.* »

Pergamí original, sense data. Cal incloure aquest Decret dintre els anys 1095-1122, en què fou bisbe sant Ot. (VILLANUEVA, vol. XI, ps. 32 i 186.)

tat Rodrigo, *apud civitatem roderici*, dóna un mas i un de sos millors molins; mentre un pobre i sa muller, habitants de Lilet, donen un *modium frumenti* (1); qui aporta diners; qui dóna

(1) Veus-aquí detallades les donacions fetes a l'obra:

1116, 3 juliol. — Donació de Ramon Arnau, sa muller Ermessen i ses filles Sança i Ermessen a Santa Maria de La Seu, *ad ipsa opera*, del delme de son senyoriu de *Baienza*, ço és, dels seus homes *R. de Sanauga* i *Girbert de Castello*. (Capbreu de l'obra, fol. 31, doc. 38, i Cart. de l'obra, doc. 15.)

1116, 11 octubre. — Guillem Bernat, al final de son testament, pensa amb l'obra de La Seu i fa el següent llegat: «*Dimitto ad opera de ipsa Sede, unciam I.*» (Cart., fol. 254, doc. 877.)

1129, 5 abril. — Ficapal, abans de sortir cap a Jerusalem, fa donació, per remei de sos pecats, «*Deo omnipotenti et ad ipsa opera beate Marie Sedis... II.^{os} mansos cum omni censu vel redditu que mihi facere debent sive statuunt et etiam cum omnibus presentaliis, ut ita serviant Deo, sancte Marie, eiusque operario, sicut mihi serviunt vel servire debent.*» Son en terra de Pallars «*unum scilicet in villa que vocatur Bisue et alterum in Majolis*». (Capbr., fol. 6, doc. 9, i Cart., doc. 4.)

1130. — Testament de Ramon Berenguer (clàusula final): «*Hoc autem facto, quod remanet de mobile medietatem iamdicta canonica habeat et habeat medietatem opera sancte Marie.*» (Perg. solters.)

1133. — Donació de Bernard Ecard a Santa Maria de La Seu i a la seva obra, d'un mas «*in castrum de Aguda...*», el qual té en Ponç de *Coma Sordela*. Ho dóna per remei de l'ànima de sos pares, son germà i seva, «*ut sicut ego melius abeo et teneo ita sancte Marie opera et operarius eiusdem ecclesie abeat et teneat et possideat ad suam voluntatem...*» (Capbr., fol. 21, doc. 27, i Cart., doc. 11.)

1133, 26 agost. — Donació de Guillem d'Espunyola a Santa Maria de La Seu i a la seva obra del seu mas d'Oliana, el qual té en Guillem Guitard «*... ut sicut ego melius habeo et teneo ita sancte Marie opera et operarius eiusdem ecclesie habeat et teneat et possideat ad suam voluntatem predictum mansum simul cum Guillelmo Guitardi...*» Diu que li pervé per donació del comte Ermengol. (Cart., fol. 50, doc. 119.)

1135. — Donació de Ficapal a l'obra de Santa Maria de La Seu d'un cap-mas, qui fou d'Oriol i de *R. Galindi*, íntegrament amb totes les seves pertenençies. Firmen a més de l'atorgant, Ramon, obrer, i Arnau Miró, comte de Pallars. (Perg. còpia del segle XIV.)

1135. — Arnau Miró, comte de Pallars, dóna a l'obra de Santa Maria un mas de Montanyana que té *Pere Bernard de Collel*, i altre a Areny, de nom *Vidal Gilelm*. Dóna el primer per remissió de sos pecats, i el d'Areny per siscents sous de diners que devia a l'obra. (Perg. solters.)

1136, 19 juliol. — Testament de Ponç Bernat: «*Et ad opera sancte Marie Sedis Urgellensi, equa I.*» (Perg. solters.)

1137, 9 octubre. — Donació de Babot a l'obra de La Seu d'un mas que té «*in villa que vocatur Agleril...*» El dóna tot enter amb el cens i servei que deu eixir-li'n. (Cart., doc. 59.)

1137, 2 maig. — Donació i entrega de Guillem Seniofred de tot ço que Bernat

uns masos i llurs terres; qui no podent despendre's de tots sos béns en dóna la meitat, o el delme o una part; qui solament les primícies de ses cullites; un donador més pobre fa la presentalla d'una euga; un arrepentit fa donació de ço que *deu* a Santa

Oromir i sa muller Bilissen deixaren en son testament «*a sancte Marie Sedis opera*». S'anomenen dues parts del mas de *Palad*, la meitat del mas de *Tollo* i un *ad Puio avelaned*. (Cart., doc. 58.)

1137, 26 febrer. — En Guillem de Ponts, sa muller Estefania i llur fill Guillem, en esmena d'haver trencat la treva de Déu, fan donació a Santa Maria de La Seu i al bisbe Pere, d'un dia i una nit de cada setmana de l'any, en els seus molins de la ribera de Ponts; de tal manera, que el batlle de Santa Maria serà allí divendres al matí i els tindrà fins al dissabte, partint-se els ingressos amb l'home que'ls regeixi... (Capbreu, fol. 28, doc. 35, i Cart., doc. 12.) En l'any 1230, son fill en Guillem entra en conveni amb l'obrer en J. de Villarubla i restitueix a l'obra de Santa Maria els drets i explets dels susdits molins que van pendre i usurpar durant llarg temps; al cap de tres anys es desprèn de vint sesters censuals que l'obrer de La Seu deu rebre d'aitals molins. (Capbr., fol. 30, docs. 36 i 37.)

1137, 19 desembre. — En Berenguer de Torroja dóna a l'obra de La Seu un mas amb tots els serveis pertanyents al senyor, el qual té en Ramon Bernat *Padelaç*. Es en el comtat d'Urgell «*in ipso castro de Lengua exuta*», i confronta, a Llevant amb el terme de *Clures vals*, a Migdia amb terme d'*Espigol*, a Ponent amb terme de *Momagastril* i a Tramontana amb terme d'*Orso et de Belveder*. (Cart., doc. 57.) En 1178, els hereus de l'atorgant reben en feude del bisbe Arnau, el susdit castre i altres possessions.

1138, 15 agost. — Pere de Puigvert i sa muller Sibilía donen a l'obra de La Seu un mas en terme d'Oliola, en el lloc dit *Berbegal*. (Capbreu, fol. 31, document 39, i Cart., fol. 58, doc. 147.)

1139, 31 de desembre. — R. d'Abella, son fill R. i sa muller *Karitas* donen a l'obra de La Seu un mas, que té en Bernat Mir de *Loçars*, i un altre a Abella, que té en G. R. (Cart., doc. 53.)

1140, 9 juny. — Confirmació i entrega feta pel comte Ermengol, sa muller Elvira i son fill Ermengol, al bisbe Pere i clergues de La Seu, del donatiu que en Bernat de Taús deixà en son testament, ço és, el castre *Cintaniani* amb la vila i sos moradors. El bisbe Pere i en R. obrer li condonen cent morabetins que ell havia promès a l'obra de Santa Maria i li entreguen doscents sous *causa rememoracionis*. (Cart., doc. 54.)

1141, 12 janer. — P. de Riu-negre, sa mare Ermesindis i sos germans R. i Miró donen a l'obra de La Seu tots els drets que tenen en el mas de *Riu canals*, que habita Pere Erimball. Es en el comtat d'Urgell «*in terminio castri Riu nigri, in loco nominato Riu canals*». (Capbr., fol. 58, doc. 48.)

1155, 2 desembre. — Arnau Pere d'Alentorn, sa muller Guilleuma i sos fills Guillem, Arnau i Berenguer restitueixen a Santa Maria de La Seu «*in manu Ramon de la opera et de Arnal suo nepoto*», certes prestacions que en Berenguer d'Alentorn, en Pere Guerau i sa muller deixaren a Santa Maria. (Perg. solters.) Es

Maria; altre qui ha trencat la treva de Déu dóna un dia i una nit, cada setmana, del treball de sos molins de prop de Ponts; altre dóna la part que té en uns forns; altres acaben llurs plets amb els canonges donant ço que és disputat o redimint ses mali-

refereix a les donacions de masos que feren a la canònica en 1141 i 1153. (Capbr., fols. 24 i 25, docs. 31 i 32.)

1157, 15 febrer. — Donació de Guillem Gauzpert a Santa Maria de La Seu d'un mas «*infra finibus castrum Mamagastro, ubi dicunt ad ipsa oliva*». Li pervé de sos pares «*et per acapitum dompno vicecomite Guerallo vetere et omnes alii senioris castrum Mamagastri*». Signa *Guerallus vicecomitis junioris*. (Capbr., fol. 28, doc. 34.)

1157, abril. — Pere Bernat i sa muller Solgrana, abans de sortir cap al Sant Sepulcre, encomanen a Ramon Claver unes cases que tenen a Lleida «*in ipsa costa subtus ipsa Zuda...*», les quals confronten d'una part amb les cases del bisbe de Tortosa... Li encomanen també unes terres que detallen. Ho tindran durant tres anys, i si moren abans de tornar «*respondeas et attendas ad opera sancte Marie de illa Sede.*» (Cart. doc. 74.)

1158, 9 setembre. — En Bernat de Caborriu evaqua a favor de l'obra el mas den Ramon Puig d'Adraen, que l'Arnau Miró, comte de Pallars, va empenyar a son pare per 50 sous. (Capbr., fol. 16, doc. 20.)

1160, agost. — Biliards deixa a l'obra de Santa Maria certes possessions situades a Aós, junt amb el següent llegat: «*...et relinquo ad opera sancte Marie, lectum.*» (Cart., doc. 63.)

1162. — En el testament del bisbe Bernat Sanç, qui morí a 27 d'octubre, hi ha el següent llegat: «*Ad operam vero beate Marie dimissit omnes denarios quos habebat et medietatem omnium espletorum que habebat in ipsa marcha in omnibus locis.*» (Pergamins solters.) *In ipsa marca*, ço és, en els territoris conquistats últimament en la frontera del país que estava encara en poder dels musulmans.

1165, 22 desembre. — En P. de Puigvert dóna a l'obra de Santa Maria de La Seu dos masos, un a Puigvert i altre a Oliola, nomenat *Petra fita*, amb tot ço que'ls pertany. (Capbreu, fol. 32, doc. 40.) Aquest document es completa amb el de l'any 1138. (Capbr., fol. 31, doc. 39.)

1167, 3 agost. — Testament del comte d'Urgell Ermengol, *el de Valencia*, atorgat estant malalt *apud Civitatem Roderici* (Ciudad Rodrigo): «*Deinde dimitto ad operam sancte Marie Sedis Urgelli unum mansum in villa de Ponts et unum de melioribus molendinis que habeo in termino eiusdem castelli de Ponts.*» (Perg. solters.)

1169, 30 octubre. — En Pere de Lillet i sa muller Arsenda donen a l'obra de Santa Maria de La Seu, per a obtenir la remissió dels seus pecats, *unum modium* de forment en la vila d'Osseja, ço és, en el mas den Pere de Corona, *II quartallos* i en el mas de Guillem de Bernat Pere, altres dos quartals. Si no abundés el forment, que donguin sègol pel valor del forment que deuen donar. (Cart., doc. 70.)

1169, 3 novembre. — Establiment fet per en Guillem, obrer, i els canonges de La Seu, a en Miró Deidret i sa muller Maria de la dominicatura de l'alou que Santa Maria té *in turre Aladrel...* Donaran la meitat dels explets i pagaran la llevar de

fetes, *pro malefactis que fecimus dicte operi*; qui dóna un castre ab la vila i sos moradors; uns pelegrins al Sant Sepulcre donen llurs cases de Lleida, conquerides als moros, sota la Zuda

comú; donaran també la meitat del bestiar... Signen en Guillem, obrer, i el bisbe Arnau. (Capbr., fol. 22, doc. 29.)

1169, 15 març. — B. Cerdà de Sadaó, s'entrega a si mateix a Déu i a l'obra de Santa Maria junt amb tota la honor que té en la vall de Cerc, en l'apèndici de Sant Just i en sos termes. Dóna també un camp a Sardina i un mas *in podio de Asnurre*, tot en propi alou. (Perg. original i Cart., doc. 61.)

1169, 14 janer. — Testament d'Arnau de Caboet, senyor de la vall de Sant Joan: «...*et ad opera sancte Marie Sedis unum mansum qui tenet Gifre de ipsa Pera cum quantum facere debet exceptus ipsos missages.*» (Perg. solters.)

1172, 4 octubre. — Donació en comanda de Guillem, obrer, amb consell del capítol a Guillem de Sant Feliu d'unes cases en la ciutat de Lleida «*in chosta subtus Zuda*», al servei i fidelitat de l'obra de Santa Maria. Hi ha la firma del bisbe Arnau. (Cart., doc. 68.)

1173, 29 agost. — Guillem de Seró, son germà Pere i sa mare Ermessendis donen a l'obra de La Seu tota l'honor que tenen en terme d'*Aladrel*, en el lloc que hi diuen *ad plana d Aludiz*; el qual confronta, d'una part, «*in termino de Pradel et de alia usque in serra de Cidalcher... de III vero parte usque ad Pod de Finestres sicut dividit terminus de Castelsseran... de IV vero parte sicut dividit terminus de Agrimontis et de Almenara usque ad Valmaza...*» (Capbr., fol. 21, doc. 27, i Cart., doc. 13.)

1174, 5 febrer. — B. Soldader i sa muller Guilleuma donen a l'obra de l'església de La Seu una vinya en la plana de Sant Pere, en el terme d'Alòs. (Capbr., fol. 38, doc. 47, i Cart., doc. 6.)

1176, 12 març. — Arsen i son fill Ramon Guifre donen en propi alou a l'obra de La Seu una peça de terra en l'apèndici de Sant Esteve de *Zaguardia*, en el lloc que hi diuen *Solanela*. (Capbr., fol. 10, doc. 13.)

1176, 29 abril. — El comte Ermengol, sa muller Dolça i llur fill Ermengol donen a l'obra de La Seu un mas en terme de Nargó, nomenat *Pugol ferrer*, junt amb totes ses pertenençies i el pagès qui'l té. (Cart. doc. 65.)

1177, 16 agost. — El prevere Mir d'Aristot dóna a l'església de Santa Maria d'Urgell i a la seva obra, en la mà den Bernat, obrer, tota la seva hisenda situada en la parròquia de Nabiners i en l'apèndici de Sant Cerni. (Cart., doc. 72.)

1177, 15 setembre. — Donació *in bajuliam* de Ramon i Ermengards de Fornols i sos fills «*in ipsa opera sancte Marie Sedis et Episcopo et canonicis ejus*», per manament de son senyor en B. de Cornellana, d'ells i de tota la seva honor i haver. Hi ha entre les firmes la del bisbe Arnau. (Capbr., fol. 10, doc. 14, i Cart., doc. 7.)

1177, 26 octubre. — R. de Bellera dóna a l'obra de La Seu «*in manu Guillelmi, Palariensium operarii*», per remissió de sos pecats, pels quals té imposada greu penitència, un mas en la vila de Mallolis en propi alou. *Obrer dels pallaresos* es deurà referir als encarregats de col·lectar les rendes de l'obra en aquell país. (Cart., doc. 56.)

o en la vila nova d'Agramunt; altre les terres que té a la Marca, disputades per les incursions moresques.

Una donació del comte Ermengol de l'any 1132 dóna clara idea de com es pensa en tot; en l'hospici dels pobres, situat al cos-

1177, 27 octubre. — Guillem de Glorieta i sa muller Pelegrina, per remei de sos pecats i de sos pares, pels quals tenen imposada greu penitència, donen a l'obra de Santa Maria d'Urgell, «*in manu G. operarii Pulariensem*», un mas en la vila d'Alendó, en propi alou, el qual té en Joan Ferrer de Mallolis. (Capbr. fol. 18, doc. 23, Cart., doc. 5.)

1178, 21 juny. — Pere Morato, sa muller Ermengards i sos fills i filles donen a l'obra de La Seu, «*in presentium latorem nomine Guillelmi operarii*», una terra franca situada en el comtat d'Urgell, en l'apèndici de Sant Esteve d'Abella i en el vilar de Sant Romà. (Cart., doc. 55.)

1178, 2 agost. — Arnau Pere de Malmercat, sa muller Saurina i llurs fills A. G. i Gozceran donen la vila d'Areny, en propi i perpetu alou, a l'obra de Santa Maria de La Seu. (Capbr., fol. 3, doc. 3, i Cart., doc. 1.) Fou confirmada en 1241. (Id., fol. 4, doc. 5.)

1182, 10 setembre. — Testament sacramental de Bernat d'Anaugia: «*Reliquid preterea c. solidos presbiteris Urgellensis Sedis, et opere beate Marie L. solidos, et corpus suum orto beate Marie cum LX. solidos, et hospicio Iherosolimitano XX. solidos et ospitali Sedis I. lectum.*» (Perg. solters.)

1183, 17 març. — Pere de Torena, per després de la seva mort, fa donació a l'obra de l'església d'Urgell i al bisbe que ara hi és, Arnau de *Perexencz*, d'un capmas en la vall d'Assua, *in villa de Torre...* (Perg. còpia del segle XIV.)

1185. — Testament sacramental d'Arnau de Sant Esteve: «*Et dimisit inter opus sancte Marie et albergariam c. [solidos] per medium...*» (Perg. solters.)

1186. — Testament de Bonet, pavorde d'Urgell: «*Relinquo operi beate Marie v. sestarios segel. Albergerie similiter...*» (Perg. solters.)

1186. — Testament de Joan Radolf: «*Dimitto XII. denarios operi beate Marie... XII. denarios ospitio huius ville...*» (Perg. solters.)

1187, 9 juny. — El bisbe Arnau de Preixens fa donació de tots els delmes i primícies dels molins que ell aixecà de son propi *in villa Sedis*, per l'obra d'una segona candela que cremi dia i nit davant de l'altar de santa Maria, disposant que «*pro hac secunda candela non extinguatur prima que constituta fuit ab antiquis temporibus...*» (Cart. fol. 255, doc. 883.)

1189. — Venda de P. Bort, sa muller Ermeniards i sos fills A. i Ferrer a R. de Covet, obrer d'Urgell, i als seus successors qui el seu lloch tindran, d'unes cases que tenen en la vila nova d'Agramunt, en el domini del comte, per 4 sous d'Agramunt. «*Et istam compram emit A. de Valvert opere sub iussione dicti R. de Covet, operari maioris.*» (Capbr., fol. 20, doc. 26.)

1190, 3 febrer. — Ramon de Llobera i sa muller Blanca donen a l'obra de Santa Maria de La Seu, «*pro malefactis que fecimus dicte operi*», dos masos en la vila de Mallolis i dos homes en la vila de Ferrera. (Capbr., fol. 12, doc. 16.)

tat de la porta de la Santa Seu; en la canonja; en l'obra del temple; en la taula de plata de l'altar de Santa Maria (1).

Cap a l'any 1112 l'obra avança, i hi ha qui preveu per quan sigui acabada, fent deixes periòdiques a l'obra i destinant-les després de llesta a la canonja o a l'hospital dels pobres (2).

1194, 26 desembre. — Martí i sa muller Gaza fan donació a l'obra de La Seu d'Urgell de tota la seva honor que tenen en el comtat de Pallars, en la vila d'Alanís i en l'apèndici de Sant Andreu, sense cap retenció, exceptuada la *baiulia* que fan a Guillem, senyor d'Alanís, consistent en «tres fogaczes de pa et una canada de vi et una perna de molto et I sester de civada...» Donen tot lo susdit «*propter remissionem omnium peccatorum nostrorum et cupidimus pervenire ad gaudia paradisi et credimus quod ita possimus invenire...*» (Capbr., fol. 1, doc. 1, i fol. 9.)

Sense data. — A. d'Estavill dóna a l'obra de Santa Maria d'Urgell un mas que té a Estavill en Pere Martí, plenariament i sense cap reserva amb tot ço que li pertany; «*...et facit ipsum mansum decimas de omnia bona sua et pernam de meliori carne secundum usaticum castris, ostem et operam.*» (Perg. còpia del segle XIV.)

(1) Testament del comte Ermengol de l'any 1132, 8 de Febrer. Hi ha la següent clàusula: «*Iterum dimitto domine mee alme Marie Sedis de ipsa mea paria de Hispania usque dum Deo disponente revertar .cc. morabetinos in auro per singulos annos. Quinquaginta dimitto ad ipsam tabulam altaris beate Marie argento operendam. Quinquaginta alios dimitto ad ipsam canonicam. Ad ipsum hospicium pauperum quod est situm juxta portas eiusdem sancte Sedis. dimitto xxx. morabetinos in servicium ipsorum pauperum. Ad ipsam casam sancte Marie dimitto alios .xxx. Ad opera ipsius ecclesie .xl. morabetinos...*» (Perg. solters.)

(2) 1112. — Donació d'Arnau Folch: «*Deo et opere sancte Marie Sedis Urgellensis eiusque canonice*», de la seva vila anomenada *Penna*, la qual és en el comtat de Pallars i prop dels termes de Galliner. Amb les condicions que expressa: «*supradicte ecclesie et opere trado et dum consumata ecclesia remaneat ad canonicam et sine ulla inquietacione integre possideat.*» (Cart., doc. 52.)

1122, 18 març. — Un tal Bernat deixà en son testament: «*Et dimisit ad Arnal ipse mansiones de la Sede totas ab integrum cum i.º orto quem ibi habet, et ipso terzo de Ordinau, et ipsa Parrochia de Nabiners in vita sua; et post suum hobitum remaneat hec omnia ad opera sancte Marie Sedis, et quando erit facta ipsa opera sian de ipsa canonicha.*» (Pergami original.)

1131, 3 abril. — Donació de Pere Bernat, prevere de Capdella, a Santa Maria de La Seu d'Urgell i als senyors de la mateixa església, de tot el delme del seu cap-mas «*ut intret in opera de ecclesia usque consumata sit et post consumacionem ecclesie remaneat ad canonicam et clericis eiusdem ecclesie in perpetuum.*» Hi ha entre les firmes la del bisbe Pere i la de Ramon, obrer. (Cart., doc. 51.)

1131, 14 Setembre. — Donació de Ramon Bernat de Seró i son germà Ponç Bernat: «*Deo et opere sancte Marie Sedis*», de totes les primícies que tenen «*in valle de Aladrel et Parela*», junt amb el delme de totes les adquisicions que faran.

Aqueixa activitat en la caritat dels fidels és indicatiu del començament d'una gran obra amb relació al lloc i el temps: el temple grandios que ha arribat fins a l'època actual, obra de pedra picada esquadrada perfectament, ornada d'escultures, amb nous sistemes de voltes i combinacions de columnes, amb riques composicions de galeries absidals, amb caràcters de l'estil nostrat fortament influïts de les grans creacions exòtiques d'Itàlia i de França.

«*Peracta autem ipsa opera mandamus quod totum revertatur ad canonicam sancte Marie.*» (Cart., doc. 67, i Cart. de La Seu, fol. 38, doc. 74.)

1142, 11 març. — Donació de Berenguer Arnau de si mateix i de les seves coses «*ad opera beate Marie Sedis*». S'anomenen certes prestacions «*in Castelar, in terminio de l'Acuda, in serra Pontis castri, in terminum castri Cabanne bone*», etc. Acaba «*Omnia vero superius scripta post beate Marie ecclesie opera perfecta redeunt ad eius beate Marie canonicam.*» (Cart. de La Seu, vol. I, doc. 146.)

1146, 19 febrer. — Donació de Ponç Bernat de Seró: «*Deo et ad opera sancte Marie Sedis*», de diverses possessions que s'expressen. A més «*de ipsa serra de Cicalcer usque ad terminum de Pradel... Et peracta ipsa opera mando quod totum ad integrum revertatur canonicam sancte Marie.*» (Cart., doc. 69.) La data d'aquesta escriptura serà la de l'any 1146, car resulta una confirmació i ampliació de la de l'any 1131.

1181. — Testament den Ramon de Bergadà, atorgat en 29 de janer: «*...Et hoc quod habeo in Hulia derelinquo medietatem de ipsa mea dominicatura altari Beate Marie Sedis; aliam vero medietatem ad operam ipsius ecclesie donec consumetur, postea vero hospitio ipsius ecclesie revertatur.*» (Perg. solters.)

RAIMUNDUS LAMBARDUS, OBRER I ARQUITECTE DE LA SEU D'URGELL

EL RÈGIM ECONÒMIC
EN LA CONSTRUCCIÓ
DE LES ANTIGUES
CATEDRALS

La Catedral bastida durant el segle XII marca el temps d'esplendor del bisbat d'Urgell, que amb la conquesta de Balaguer arrodoneix ses antiquíssimes fronteres. És aquell moment de riquesa i prosperitat d'un poble, en què deixant les muntanyes pirenenques veu a sos peus oberta a ses conquestes l'ampla plana indefinida de la pàtria futura. Llavors arriba l'època dels grans esforços econòmics per a bastir els temples.

El règim econòmic de les obres en el segle XII segueix la tradició vella, supervivència a la vegada de l'antiquíssim règim econòmic del culte en les terres mediterrànies, anterior a l'organització estatista de Roma; si no és quelcom arrelat en la pròpia terra o en l'ànima de l'home. El temple és també, com en l'antiguitat, una propietat que es pledeja i que es pignora, o que es dóna o acensa com un capital o una finca; que posseeix ses terres i rendes adscrites i sos esclaus i servents, i ramats de bestiar, propietat del sant patró de l'església o del monestir i rep els donatius de diversa mena, les deixes testamentàries i les presentalles i ofrenes. Els monjos o els preveres encarregats

d'administrar lliurement les terres del monestir o del temple, arrenden o cultiven les propietats sagrades i compren immobles i col·loquen diner a rèdit.

El poder públic a poc a poc va contribuint, com en l'antiguitat, al cost de les obres dels temples, amb l'adjudicació d'impostos, intervenint en la construcció de les catedrals, repetint-se, cap a la XIII centúria, el fenomen econòmic de la transformació de l'obra dels temples en cosa de l'Estat, com en els temps romans.

L'OPERARIUS Aqueixa organització econòmica exigia un home que la dirigís, i aquest era l'*operarius*: el monjo o el canonge obrer.

A la dignitat d'*operarius*, en els col·legis de Canonges i monestirs, incumbia cuidar les obres; era una mena d'administrador d'elles, com els obrers actuals de les catedrals i esglésies. En aquest sentit trobem expressat el nom *operarius* en molts documents.

Entre els firmants a l'acta de consagració de l'església de Sant Esteve d'Arlés, *Sancti Stephani in villa Arularum*, de l'any 1158, hi ha la firma, *signum*, d'Arnau operari, *S. Arnalli Operarii* (1).

A la Catedral de Lleida és commemorat un tal Berenguer d'Obició, *operarius* (2), en la primera pedra de l'any 1203.

A la de Tarragona és representat, en la capella de Santa Tecla, l'obrer *Raimundus de Miliano*, orant davant la majestat de Déu, representat dintre la glòria ametllada, rodejat dels símbols dels evangelistes.

A l'arxiu de La Seu s'ha conservat el record de distints ca-

(1) *Marca Hispanica*, ap. CCCCXXVIII.

(2) PLEYAN DE PORTA: *Apuntes de Historia de Lérida*. Lérida, 1873. P. 212.

nonges operaris: Guillem (1), obrer, del qual es tenen documents fins a 1186; al mateix temps signa també documents amb el mateix càrrec un *Raimundus operarius*, del que trobem documents des de 1130 fins al 1162 (2).

L'ARQUITECTE
O EL MESTRE DE L'OBRA

Al costat de l'operari hi havia l'arquitecte o mestre de l'obra que la dirigia artísticament i constructivament.

(1) 1126 o 1155, 10 de maig. — Carta de comanda de Pere Isern amb consell i voler de Santa Maria de La Seu i de son obrer a Ramon de Sant Pere i sos germans de l'alou que Santa Maria té «*de collo de sor usque in collo de Labana et ipsum quod habet in Viros*», amb l'obligació de prestar quiscun any el terç del pa i la meitat del vi als clergues de Santa Maria. Signa *Guillelmi operarii*. (Capbreu, fol. 11, doc. 15.)

1168, 21 de febrer. — Donació de Calvet, sa muller Labaza i son fill Alegret «*Deo et operi beate Marie Sedis*», en la mà de G. obrer, de tres masos en l'apèndici de Sant Climent de Galliner. Reben per aquesta donació XII aureos i XC sous. (Cart. doc. 53.)

(2) Des de l'any 1130 o per allà surt un tal *Raimundus operarii*.

1131. — En la donació esmentada del prevere Pere Bernat de Capdella, del delme del seu mas a l'obra de la Catedral fins que sigui acabada, signa en Ramon, obrer. (Cart., doc. 51.)

1135, 3 d'abril. — Donació de Ficapal «*domino Deo et ad opera sancte Marie Sedis*» d'un cap-mas que fou d'Oriol i de R. Galindus. Signa «*Raimundi Operarii*». (Capbreu, fol. 4, doc. 6.)

1135, 3 d'abril. — Donació del comte Arnau Miró «*domino Deo et ad opera sancte Marie Sedis*» d'un mas a Montanyana i un altre a Areny. Aquest darrer el dona «*per sexcentos solidos denariorum quos debebam ad operam sancte Marie*». Signa, entre altres, «*Raimundi Operarii*». (Capbreu, fol. 5, doc. 8; Cart., doc. 3.)

1142. — En una donació d'En Berenguer Arnau a l'obra de La Seu, signa també: «*Sig ✠ num R. operarii*». (Perg. solters.)

1151, 22 de juny. — Donació de Pere Arnau de Puig «*domino Deo et sancte Marie Sedis ejusque operi*» de dos masos en la vall i vila de Sant Joan «*et hoc in manu Raimundi operarii*». (Capbreu, fol. 17, doc. 22, i Cart., doc. 9.)

1155, 2 desembre. — Donació d'Arnau Pere d'Alentorn, sa muller Guilleuma i sos fills de certs drets i prestacions a santa Maria de La Seu, «*in manu de R. de la opera et de A. suo nepoto*». Segueix un capbreu de censos i altres drets. (Capbreu, fol. 26, doc. 33.)

En el testament del bisbe Bernat Sanç, de 1162, 24 de gener, obert 27 dies després de la mort del testador, signa: «*R. Urgellensis ecclesie operarius... nec non et Miro hospicii beate Marie hospitalarius...*», els quals foren els marmessors del susdit bisbe Bernat. (Perg. solters.)

En les prestacions personals medievals era obligació del senyor el pagar als mestres que guiaven, en les obres, les colles de pagesos que reparaven els murs dels castells.

Era el mestre d'obres, sovint, un home d'ofici, entès en el mètode amb què es componia una església i s'arranjava la simplicitat decoració de sos murs; ara un monjo o un abat i fins un bisbe.

Aquests artífexs de la pedra són representats treballant amb llurs pròpies mans en els capitells de nostres claustres del segle XII, en una forma que es repeteix a Sant Cugat del Vallès, a la Catedral de Girona, resò d'un tema anàleg al claustre de la Daurada de Tolosa, avui destruït i guardades ses despulles al Museu d'aquella ciutat, i en l'escultura romànica d'Itàlia.

La situació d'aquests mestres de cases laics s'entreuveu coneixent la dels actuals mestres rurals: modestos constructors pràctics amb coneixements rudimentaris de les relacions jurídiques entre els que edifiquen, topògrafs més o menys precisos, gestionadors de negociacions en coses del terror. Fedantius, l'únic que coneixem d'aqueixos temps primers del segle X, intervé en l'afer modest de la compra d'una vinya.

LA CONTRACTA DEL BISBE
I CANONGES DE LA SEU
AMB RAMON LAMBARD

En l'any 1175 l'obra de La Seu devia necessitar un enèrgic impuls, i s'acut al medi suprem de donar a una sola mà el comanament econòmic, i el tècnic nomenant operari i fent una contracta d'obres amb Ramon Lambard.

És un moment d'esforç i de riquesa que s'assenyala per préstecs que fan els monjos, i per donacions considerables dels comtes d'Urgell (1).

(1) En l'any 1160, el bisbe Bernat Sanç i els canonges donen en préstec al comte Ermengol d'Urgell dues joies preciosíssimes, que allí mateix valoren. El comte Ermengol els les assegura amb algunes possessions, i el bisbe deixa en son testament, fet en 1162, al tresor de Santa Maria de La Seu algunes joies. El

La contracta d'obres de La Seu d'Urgell amb *Raimundus Lambardus*, consisteix a anomenar aquest, *operarius* per un terme fixat, remetent-li l'administració dels béns de la Catedral, perquè porti a bon terme durant set anys unes determinades obres, i a la vegada mestre de l'obra perquè clogui les voltes i aixequi els campanars i el cimbori (1).

comte d'Urgell, en son testament de 3 d'agost de 1167, disposa que l'església de La Seu segueixi retenint els llocs d'Uliana i Nargó, com a penyora del préstec que li féu en una necessitat. En 1171 el seu fill dona encara la meitat de tot el delme del castell d'Assentiu perquè'l vagin usdefruitant fins que tinguin recuperat el préstec. (Perg. solters.)

(1) P. VILLANUEVA: *Viage literario*, vol. IX, ap. XXIX. Cart. de La Seu d'Urgell, vol. I, fol. 250.^{vo}, doc. DCCCLXII. Es com segueix: « *De operario ecclesie Urgellensis. In nomine Ihesu Christi salvatoris eterni: ego A. Dei gratia Urgelli episcopus, cum consilio et comuni voluntate omnium canonicorum Urgelli ecclesie, commendo tibi Raimundo Lambardo, opus beate Marie, cum omnibus rebus tam mobilibus quam immobilibus, scilicet, mansos, alodia, vineas, census, et cum oblationibus oppressionum et penitenciarum, et cum elemosinis fidelium, et cum numis clericorum, et cum omnibus illis, que huc usque vel in antea aliquo titulo videntur spectasse sive spectare ad prephatum opus beate Marie. Et preterea damus tibi cibum canonicalem in omni vita tua, tali videlicet pacto, ut tu fideliter et sine omni enganno claudas nobis ecclesiam totam, et leves coclearia sive campanilia, unum filum super omnes voltas, et facias ipsum cugul bene et decenter cum omnibus sibi pertinentibus. Et ego R. Lambardus convenio domino Deo, et beate Marie, et domino episcopo, et omnibus clericis Urgelli ecclesie, qui modo ibi sunt, vel in antea erunt, quod hoc totum, sicut superius scriptum est, vita comite, perficiam ab hoc presenti Pascha, quod celebratur anno dominice incarnationis .M.º C.º LXX.º V.º, usque ad .VII. annos fideliter, et sine omni enganno; ita quod singulis annis habeam et teneam ad servicium beate Marie, me quinto, de lambardis, idest .IIII.º lambardos et me, et hoc in yeme et in estate indesinenter. Et si cum istis potero perficere, faciam; et si non potero, addam tot cementarios, quod supra dictum opus consumetur in prephato termino. Post .VII. vero annos, cum iam dictum opus, divina misericordia opitulante, complevero, habcam libere et quiete cibum meum dum vixero, et de honore operis et avere stem in voluntate et mandamento capituli postea. Preterea nos, tam episcopus, quam canonici, omnino prohibemus tibi Raimundo Lambardo, quod per te, vel per submissam personam, non alienes vel obliges aliqua occasione quicquam de honore operis, que modo habet vel in antea habebit. De tuo itaque honore, quem nomine tuo adquisisti, et de avere, fac in vita et in morte quod tibi placuerit post illud septennium. Si forte, quod absit, tanta sterilitas terre incubuerit, quod te nimium videamus gravari, liceat nobis prephato termino addere secundum arbitrium nostrum, ne notam periurii incurras. Sed aliquis vel aliqui nostram predictam relaxationem sacramenti facere tibi non possint, nisi in pleno capitulo, comuni deliberatione et consensu omnium. Et quicquid melioraveris in honore*

noe kripit 7 suo sig. no comboratuos.

no ee vgetty

Hunc ihu x saluatoris etur ego. A. di gra urgll eps cu osh
 lio 7 comun uoluntate omiu canonicoruz urgll eccle comedo
 t Raimundo lambardo op^o be ad cu oib⁹ reb⁹ ta mobilib⁹ qm
 imobilib⁹ scti matol alodia yrial celul 7 cu oblacub⁹ oppre
 honu 7 ponterialiu 7 cu demolunul fidelu 7 cu nuntul ducer
 7 cu oib⁹ illis q huc usq⁹ l i antea aliq⁹ tulo yder⁹ spectasse lue
 spectare ad pphatu op^o be o⁹ 7 ptea dam⁹ t abu⁹ canonicale i omi
 ytra tua tali qd huc pacto ut n fidelu 7 sine omi engano dau
 das nob ecclam tota 7 leuel coclearia lue capanilia inta filu sup
 omi uolal 7 facias ipsu cugul bene 7 decent cu omib⁹ sibi pnanib⁹
 Et ego. R. labard⁹ quemo dno do 7 be o⁹ 7 dno epo 7 bimb⁹
 sticil urgll eccle. q m ibi sur t i antea er. qd h totu sic sup⁹ scy
 tu e ytra comite p fia ab hec p leri pascha qd celebrat anno
 dnice i carnemul. o⁹. c. lxx. v. usq⁹ ad .vii. annos fidit 7 sine
 omi engano. Ita qd singul annul habeat 7 teneat ad fruem be o⁹
 me qmto d la bardz idest. nuy. labardol 7 me. 7 h i nyome 7 in
 ellare indelment. 7 h cu illis potio phice facia. 7 h no potio ad dam
 tot comerariol q sup dictu op^o glumer i pphato timno. l. vii. u
 annos cu ia dicitu op^o diuina meda opmulate capieuo habam libe
 7 qere cibū mū dū uixero. 7 d honore opis 7 aue stem i uoluntate
 7 mādanto capiti postea; ptea nol tā epl q canonici oino pibem⁹
 t Raimundo lambardo qd pre l p sub nullā psonā, no alioes l olli
 ges aliq⁹ occasione qeq⁹ d honore opis q modo hē ut i antea habebit.
 d tuo magz honore q nūe tuo ad qd hē 7 d aue fac i ytra 7 i morte
 qd t placito p illud septonu. Si forte q absit tnta storditas tē e i
 cuberit q te nūmū uideam⁹ grauari. liceat nob pphato timno adde
 re scdm arbitriu nūm ne nota pūry i curias. Si aliq⁹ t aliq⁹ nūm
 p dicitā relaxacōe fa - crāmū face t no possit. nisi i pmo capulo comu
 ni d libanone 7 glonā oclūū. Et qeq⁹ meliorauit i honore opis rema
 neat ad ipsū op^o. Si u p melioracōe honore opis oporteret te aliqd
 i pignozare ul conuiaz no possit h face sine glilio 7 conuēcia ca
 pūli. Juro ego ca. labard⁹ qd h totu sic sup⁹ e scy p fia 7 fide
 lnare 7 domprate canonicē be o⁹ urgll eccle. posse mo p dnt
 hoc scā euglia. Sig. f. n. R. lambardi. q h iusv laudo 7 gūmo.
 Sig. f. n. domni Arnaldi iurll epi. Sig. f. n. haultim pou.
 Sig. f. n. c. x. laltre. Sig. f. n. b. archno. Sig. f. n. P. archa
 Sig. f. n. d. do ad amē. tino. ex ig. f. n. b. s. t. d. archo Sig. f. n.
 v. b. t. o. u. s. Sig. f. n. Raimundo N anasthys septon q h seph luo n gano. AR
 N. B. M. a. g. l. l. n. d. u. l. d. i. o. 7. a. n. n. o. q. l. 1.

Fig. 2. — Contracta de Raimundus Lambardus amb el bisbe i canonges de La Seu. — (Arxiu capitular d'Urgell; cart., f. 250 v.º d. 862.)

Revela aquest document, veritable contracte de treball entre els canonges de La Seu d'Urgell i el mestre *Raimundus Lambardus*, arquitecte estranger, qui treballava a La Seu d'Urgell l'any 1175, un aspecte interessant de la situació social d'aquells nostres antecessors arquitectes. Els canonges el nomenen obrer de l'església, li encomanen sos béns, mobles i immobles, els masos, els alous, les vinyes, els censos, les oblacions dels penitents, les almoines dels fidels, el diner dels clergues i totes les rendes i ingressos que a aquest ofici estaven consignats, amb la condició que, com a mestre de l'obra, tanqui els murs de l'església, clogui ses voltes, faci el cimbori o *cugul* i aixequi els campanars una filada sobre les voltes totes, en el terme de set anys. Li donen demés, per tota sa vida, la ració corresponent en la taula dels canonges. A La Seu els campanars resten encara aproximadament a l'altura que assenyala la contracta de *Raimundus Lambardus*: una filada damunt les voltes.

Es ben diferent la contracta de Ramon *Lambardus* i una contracta d'obres actual. No res d'un preu alçat ni d'uns honoraris fixats; en canvi, la seguretat del menjar i l'alberg per tota la vida, l'aplicació a l'individu de l'idea de la perpetuïtat de les fundacions. A canvi dels serveis personals per uns anys, obté en paga una mena de prebenda canònica i el càrrec vitalici de mestre d'obres de la Seu urgellesa.

operis, remaneat ad ipsum opus. Si vero pro melioracione honoris operis oportet aliquid impignorare vel comutare, non possis hoc facere sine consilio et conventu capituli. Iuro ego R. Lambardus quod hoc totum, sicut superius est scriptum, perficiam et fidelitatem et indemnitatem canonice beate Marie Urgelli ecclesie pro posse meo. per Deum et hec sancta evangelia. Sig ✠ num R. Lambardi qui hoc iuro, laudo et confirmo. Sig ✠ num domini Arnalli Urgelli episcopi. Sig ✠ num Guillelmi prioris. Sig ✠ num W. sacriste. Sig ✠ num B. archidiacono. Sig ✠ num P. archidiacono. Sig ✠ num R. de Adautes, archidiacono. Sig ✠ num B. de Sancta fide, archidiacono. Sig ✠ num B. cantoris. Sig (s. man.) num BERNARDI, Anascensis scriptoris, qui hec scripsi sub rogacione ARNALLI, capellani de Iel, die et anno quo supra.»

RAMON LAMBARD

Posa la lectura d'aqueix contracte diverses qüestions. Qui era mestre Ramon Lambard?

El fet de donar-li totes les rendes de la Seu perquè acabi l'obra, suposa tractes i coneixences d'anys entre el mestre i el Capítol urgellità. Ell probablement havia començat l'obra nova que estava en part coberta, portant a la nostra terra les influències italianes que ja des del pla es revelen clarament i que es retroben en les galeries del transcepte i de l'absis major. Les obres haurien marxat a poc a poc, ja que en 1175 se tracta d'acabar-les.

Els documents en parlen sols un any abans en una donació d'una vinya (1) a « l'obra de Santa Maria i a Ramon Lambard ». En 1195 es parla d'ell com d'un home pretèrit, donant-se un hort que « havia tingut Ramon Lambard », al capellà de Sant Miquel (2).

La seva història és brevíssima. És nomenat marmessor en un testament de 1177 (3). En 1183, al cap de set anys tal com s'havia pactat, havia acabat l'obra o havia potser mort, ja que en una donació a l'obra no es menciona el nom del mestre, sinó en una forma indecisa, com si el càrrec vaqués, « al mestre que

(1) 1174, 14 de maig. — Donació de B. Montaner i sa muller Clemença « *ad opera sancte Marie et ad Raimundo Lambard* », d'una vinya « *que vocant ad Peralada, in valle Cerc* ». (Cart., doc. 64.)

(2) En l'any 1195, 21 de juny, el capellà de Sant Miquel, Ramon de Boxedera, fou admès a la porció canonical, « *cibum canonicalem juxta morem canonicorum* »; com també li foren concedides altres possessions, entre les quals s'anomena o s'esmenta la següent: « *Ortum unum apud Indicium quem tenebat Raimundus Lambard*. » Signa en aquest document com a electe el bisbe Bernat de Castelló. Hi ha també entre les firmes, el: « *Sig ✠ num Arnaldi, operarii Urgellensis ecclesie* ». (Cart., fol. 278, doc. 975.)

(3) 1177, 9 d'agost. — Donació en testament d'Ermengards, qui elegeix marmessors R. Lambard, Bernat d'Ordineu i Adalazat, del propi lloc. Deixa son cos « *ad opera sancte Marie Sed's* » junt amb tota la seva honor que té a Ordineu (Andorra), Gardils, etc. « *Sic ego dono ad opera sancte Marie tunc temporis et ad operarii eiusdem ecclesie R. Lambard et successores eius*. » Signa en primer terme, després de l'atorgant, *Ramon Lambard*. (Cart., doc. 62.)

la serveixi» (1). Al mateix any signa documents un nou obrer, Ramon de Foix, qui regenta el càrrec fins a l'any 1191 (2) i en un document de 28 de març de 1192, troben ja un: «*Sig ✠ num Raimundi de Covedeto, operarii sancte Marie Sedis*» (3).

La seva entrada sobtada al servei del Capítol el fan suposar un laic; la seva desaparició en l'any precís d'acabar el contracte, suggereix l'idea d'un estranger passavolant.

EL COGNOM LAMBARDUS
I ELS MESTRES LOMBARDS

Son nom mateix Lambard suggereix l'idea de la debatuda qüestió dels mestres lombards o *magistri comacini*, a la qual aporta una interessant contribució la contracta per a acabar les obres de La Seu d'Urgell.

En aquest curiós contracte els canonges de la Seu i l'arquitecte Ramon, pacten que l'obra durarà set anys, i que devien treballar-hi quatre *lambardos*, demés del propi mestre: «*Ita quod singulis annis habeam et teneam ad servicium Beate Ma-*

(1) En el testament d'En Joan de Pallerols, capellà de Santa Cecília, de l'any 1183 (18 de març), es llegeix: «*Dimitto ad opera de sede X solidos et donent eos ad magistro qui eos serviat.*» (Perg. solters.)

(2) 1183, 18 de novembre. — Donació de Ramon de Roders i sa muller Berenguera «*domino Deo et sancte Marie Sedis eiusque operi*», d'un mas en el castre de Roders. Acaba l'escriptura: «*Factum est hoc in manu Raimundi de Fluxo, operarii.*» (Capbreu, fol. 4, doc. 4.)

1183, 17 de març. — Donació de Pere de Torena «*domino Deo et ad ecclesiam beate Marie Sedis Urgellensis et ad opera ejus*», d'un cap-mas en la vall d'Assua, «*ad opera beate Marie et ad Episcopum qui nunc est videlicet Arnaldum de Perexencz et successoribus suis...*» Acaba l'escriptura: «*Hoc donativum fuit factum in manu Raimundi operarii de Fox.*» (Capbreu, fol. 5, doc. 7.)

1190, 17 de febrer. — Empenyorament de G. de Glorieta i sa muller Pelegrina «*ad opera beate Marie Sedis Urgellensis et ad R. de Fluxo operarii*», de tot ço que els homes de *Majolis* deuen fer-los del mas de Glorieta i del mas d'Alende amb altres serveis, per LVII sous d'Agramunt. (Capbreu, fol. 15, doc. 19.)

1191, 3 de novembre. — Empenyorament de Ramon de Bellera i sa muller Blanca a En Ramon, obrer de l'església d'Urgell, d'un mas en la vila de Ferrera, per LX sous d'Agramunt «*pro emendatione de ipso avere quod ego rapui beate Marie Urgellensis Sedis quod erat in villa de Majolins.*» (Capbreu, fol. 8, doc. 12.)

(3) Conveni celebrat per En Galceran de Pinós i son fill Ramon Galceran amb el bisbe Arnau, sobre el castre de Tuxen. (Perg. solters.)

rie, me quinto, de lambardis, id est .IIII.^{or} lambardos et me ». I si veies que aquests no podien acabar l'obra en el terme fixat, el nombre de cementaris que fossin necessaris: «*Et si cum istis potero perficere, faciam; et si non potero, addam tot cementarios quod supradictum opus consumetur in prephato termino* ».

Estem davant d'una contracta d'un mestre lombard o es tracta solament d'un tracte usual amb un mestre constructor sense relacions amb les discutides companyies del Nord d'Itàlia? En una paraula: el mot *lambardus* és un nom indicador de nacionalitat o un nom d'ofici? Aqueixa qüestió ha estat estudiada no fa molt per Mossèn Gudiol, i anem aquí a aduir i escatir sos arguments.

Cal, en primer lloc, recordar com el nom *lambardus* i *lombardus*, en diverses variants, era comú a Catalunya des de temps antics.

El mot *lambardus*, com a cognom o apel·latiu, se repeteix després en els segles XII, XIII i XIV, en documents que semblen donar-li un significat especial. Mossèn Gudiol cita una carta d'establiment que el bisbe de Vich, Guillem de Tavertet, féu a un tal Pere Andreu i als seus fills, d'unes cases i béns que l'església de Vich tenia a Barcelona, intervenint-hi el bisbe, pactant-se que hi posarien per arbitradors un home honrat de Barcelona i un *lambart*, escollits pel mateix prelat, dels que li proposaria l'Andreu i els seus. Aquest document és del dia 13 de juny de 1202. Aquest mateix caràcter de perit se repeteix en un altre document amb data 5 d'abril de 1273, citat també per Mossèn Gudiol, que és una convenció feta amb el bisbe de Vich, Ramon d'Anglesola, i *Petro de Mora, lambardo*, sobre construcció d'una tàpia mitgera a un hort. El mateix nom se troba en altre document de l'any 1304 que tracta d'un fill de l'anterior, per quan un altre escrit poc posterior, datat a 18 de les calendes de maig de 1307, ens parla d'aquest personatge dient-li: «*Petrus de mora magister de petra et heres Petri de mora magistri de petra de Vicensi ciuitate* ». Aquesta indica-

ció de l'ofici dels dos Pere de Mora, pare i fill, ens dona aclarida la significació del nom *lambardus*. Se tractava, doncs, d'uns mestres pedrers, de picapedrers (1). El mot *lambardus* significava, doncs, un ofici.

Ve aquesta conclusió confirmada per documents posteriors en que el mot *lambardus* és usat com a equivalent de *magister edorum* (2).

Aqueixa mateixa significació sembla deduir-se del document de La Seu d'Urgell, i aqueixa fou la primera interpretació que sostingué qui això escriu (3).

ORIGEN
DEL MOT LAMBARDUS

Assentat el fet que el mot *lambardus* significa *picapedrer*, quin és el seu origen? Pot a la vegada significar la nacionalitat?

Cal, en primer lloc, notar la semblança del mot *lambardus* amb el *lombardus*, i com és fàcil canviar la *a* i la *o* en un manuscrit. Així es troba en diversos documents, on el significat geogràfic del nom és indubtable.

Devem després tenir presents els documents en què el mot *lombardus* ha designat constructors del Nord d'Itàlia.

(1) Extraiem totes aquestes dades, de J. GUDIOL I CUNILL: *Quelcom sobre Llambarts*. «*Revista de la Asociación Artístico-Arqueológica*.» Barcelona, 1910. Volum VI, ps. 328 i següents. Mossèn Gudiol ha volgut amablement comunicar-nos els documents complets.

(2) Veieu el document següent en què el mot *lambardus* equival a mestre de cases.

«*Nos Petrus, etc... Ideo attendentes quod ex capitulis infrascriptis pro parte lambardorum sive magistrorum domorum civitatis Barchinone nobis oblatis et per ipsos diu est bono zelo ut patule potest propendi statutis et editis ac etiam observatis ad honorem Sancte Eulalie Virginis et augmentatione cultus divini bonus status eorum officii in melius Domino concedente reformabitur si per nos confraria confirmabitur infrascripta... Datum Cesarauguste vicesima die novembris anno a nativitate Domini Millesimo CCC octuagessimo primo, regnique nostri quadragesimo sexto.*» (MANUEL DE BOFARULL Y SARTORIO: *Gremios y Cofradías de la antigua Corona de Aragón*. Barcelona, 1876. Doc. XLIX.)

(3) PUIG I CADAFALECH: *Historia General del Arte*. Vol. II. *Arquitectura*. Barcelona, 1901. P. 657.

Recordem (1) el conegut text transcrit per una obra italiana del segle XI i començ del XII: el cronicó casinenc, en la part escrita pel monjo Lleó Marsica (mort ans de 1118), que recomptant la vida del famós abat Desideri, després elegit Papa amb el nom de Víctor III, parla que aquest, al voler edificar sumptuosament l'església monacal benedictina de Monte Casino, per allà l'any 1066, féu venir artistes peritíssims lombards i amalfitans, «*conductis protinus peritissimis artificibus tam Amalfita-*

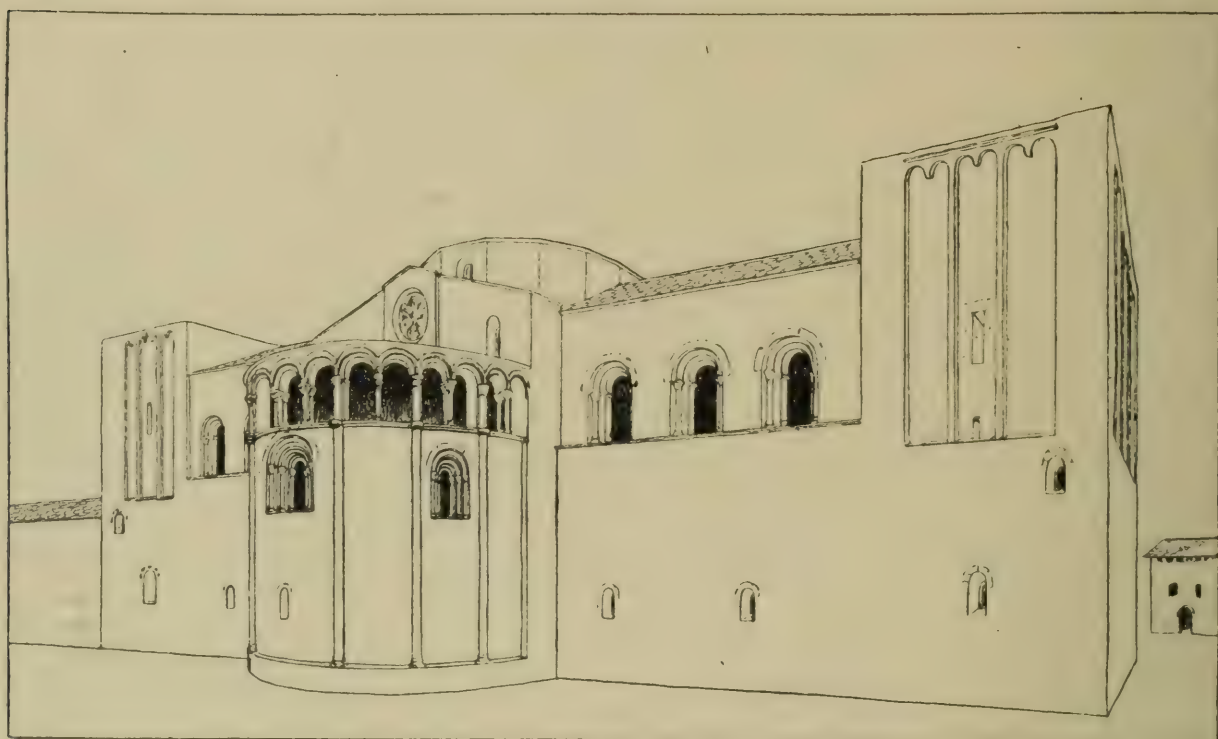


Fig. 3. — Absis de la Seu d'Urgell, de tipus lombard.

nis quam et Lombardis». L'editor de la crònica, Àngel de Nuce, anota que «*utriusque siquidem nationis cementarii artifices frequentissimi erant, nec modo frequentes*», donant a entendre que es tractava de constructors amalfitans o campaniencs i lombards o del Nord d'Itàlia (2).

(1) Veieu el vol. II de *L'Arquitectura romànica a Catalunya*, p. 77.

(2) J. GUDIOL I CUNILL: Lloc darrerament citat.



Els constructors de La Seu d'Urgell, o almenys l'arquitecte Ramon *Lambardus*, era, per altra part, italià. « En defecte de documents — ha dit en Brutails (1), — les arcades de coronació, una galeria voltant el presbiteri al naixement de les voltes, el dibuix de certs arcs, més gruixuts a la clau que als rasaments, serien suficients per a donar testimoni de l'origen lombard d'aquesta Catedral (fig. 3). »

D'això se'n derivaria la conseqüència que el mot *lambardus* o *lombardus* significava *picapedrer*, tal com avui *limousin* significa a París *mestre de cases*. Estariem davant d'una d'aquestes transposicions de sentit ben comunes a tots els llenguatges i a totes les èpoques; i la vinguda de mestres lombards a Catalunya quedaria demostrada pel fet d'haver-se transformat el sentit d'un nom gentilici passant a designar l'ofici exercit per les colles de constructors vingudes del Nord d'Itàlia.

El mot havia també esdevingut cognom, ja que a La Seu d'Urgell, en 1275, el porten dos germans que atorguen una donació (2).

MESTRES D'AIXA
LOMBARDS A CATALUNYA

Del Nord d'Itàlia no sols emigraven mestres de cases i picapedrers, sinó sovint mestres d'aixa, fusters que anaven amb els exèrcits i oferien construir els grans catafalcs de les màquines de guerra. Enlart diu que un enginyer lombard dirigia un ariet en el siti d'Antioquia (3). La *Crònica del rei En Jaume* (4) parla d'un mestre de la Ligúria que vingué a Palma, a València i a Burriana, a ajudar-lo en les obres del siti « E uench nos .j. maestre Dalbenguena » (Albenga, al Nord d'Itàlia en la Ligúria, port de mar) « qui hauia nom

(1) Bibliografia del volum I del *Manuel d'Archéologie française*, d'ENLART, « *Bibliothèque de l'École des Chartes* », vol. LXIV, p. 134.

(2) Arxiu de La Seu d'Urgell, Cart. II, fol. 49, doc. 40.

(3) *Manuel d'Archéologie française*. Paris, 1904. Vol. II, p. 436.

(4) Edició Aguiló, p. 205.

Nicholoso (1234), qui feu lo trabuquet nostre des Maylorques (1229), e dix nos: Micer, nous cal estar aqui si uos non uolets per pendre aquest loch, que uos lo podets hauer sius uolets a .XV. jorns. E demanam li nos, en qual manera. E el dix: Dats me fusta, que molta nà aqui de ledo e duns arbres e daltres, e fer uos he jo .j. castell de fust daci a .viij. jorns, e fer lem anar la, aixi com uos sabets que faem a Maylorques anar los trabuquets».

Durant el siti de Balaguer, per Pere II, en la segona meitat del mes de juny de 1280, el rei mana la construcció d'un pont de fusta per a facilitar les comunicacions entre les dues riberes, puix que el pont de pedra estava en mans de l'enemic. Per la construcció del dit pont, s'envià a buscar a Barcelona i a Tarragona tota la fusta dipositada en les drassanes a obs de les galeres, amb ordre que la portessin marxant de dia i de nit, a fi de tenir-la allí el més prompte possible. Mestre Nicholas, l'enginyer director del pont, passà a Lleida, el 25 de juny, per a obtenir del batlle Ramon d'Alòs altres objectes, tant a obs de dita construcció com per les altres obres del siti.

COMPLIMENT DE LA
CONTRACTA
DE RAMON LAMBARD

Tal com es va pactar, tal va complir mestre Ramon; les voltes foren closes, els campanars s'aixecaren poc més d'una filada sobre les claus d'aquestes, i s'acabà el cimbori més o menys bàrbarament. Vingueren aviat a parar les obres, guerres i malvestats.

LLUITES DEL VESCOMTE
DE CASTELLBÒ
CONTRA L'ESGLÉSIA

El vescomte Arnau de Castellbò, de caràcter violent i poc escrupulós, segons la dita d'un autor (1), en els darrers temps del pontificat del bisbe Arnau de Pereixens (1167-1195) accentuà fortament la seva hostilitat contra l'església d'Urgell. Després d'un llarg

• (1) J. MIRET I SANS: *El Vizcondado de Castellbó*. Barcelona, 1900. P. 146.

període de dissensions i lluites, en les quals el vescomte pugnava per a sustreure's de la subjecció de sos dos senyors, el bisbe i el comte d'Urgell, a 27 d'agost de 1194, per mediació del rei Alfons, acorden una avinença, la qual, malauradament, no produí pas els resultats que se'n podien prometre (1). Al mateix any el bisbe Arnau, atuït pel pes dels anys i la fadiga, decideix renunciar el bisbat i retirar-se al monestir de les Avellanes; obtenint a aquest efecte, a 27 de març de 1195, especial autorització del Papa Celestí III (2). Dintre aquesta mateixa primavera fou elegit bisbe En Bernat de Castelló; i adonant-se el vescomte Arnau del canvi esdevingut en l'alta direcció del bisbat, emprengué de nou i amb major ardidesa les lluites contra l'església d'Urgell. Feia temps que per interès polític simpatitzava amb la causa dels albigesos que del migdia de França s'havien anat estenent per l'altre vessant del Pireneu, en els territoris del comte de Foix, qui obertament els protegia. D'acord els dos ambiciosos senyors, encoratjats per la feblesa del novell prelat, qui espantat per les greus dificultats d'ordre polític que se li acumulaven, abandonà el govern de la diòcesi, retirant-se al monestir d'Aspirà en el Rosselló, cregueren arribada l'hora de posar en pràctica els seus audaciosos plans.

LES INVASIONS Comença aleshores una època calamitosa de desastres i invasions que assolaren per llarg temps tot el país. Els exèrcits del vescomte Arnau de Castelló i Ramon Roger, comte de Foix, invadiren el bisbat d'Urgell, probablement, per la tardor de 1195. Sitiaren i assaltaren La Seu, cremaren part de la població, saquejaren la catedral i cometeren

(1) CH. BAUDON DE MONY: *Relations politiques des Comtes de Foix avec la Catalogne*. Paris, 1896. Vol. II, d. 24, p. 42.

(2) *Marca Hispànica*, col. 1383.

els excessos més horribles (1). Robaren l'argent de l'altar de santa Maria que, a 11 d'agost de l'any següent, la comtesa d'Urgell tracta de refer (2). Vaux de Cernay recompta com els canonges foren sitiats per fam i hagueren d'obrir les portes als assaltants que no deixaren sinó que els murs. El capítol hagué de pagar a Ramon Roger 50,000 sous per a rescatar l'església (3). En el decret d'elecció de bisbe Bernat de Vilamur, successor de Bernat de Castelló (20 de febrer de 1199), es parla dels greus infortunis que sofrí l'església en aquestes primeres invasions (4). El comte de Foix desseguida entrà en possessió del vescomtat de Castellbò i continuaren en el transcurs del temps les vexacions a l'església (5).

(1) Arxiu Capitular d'Urgell, pergami original. Comença aquest document: «*Hec sunt malefacta que comes Fuxensis et Arnaldus de Castrobono et sui exercitus comisserunt ecclesie et clericis Cerdanie...*» Es un capítol de queixes contra el comte de Foix, escrit en la primera meitat del segle XIII. Es llegeix, gairebé en l'acabament, referent a aquesta primera invasió: «*Item est certum et manifestum quod pater suus, cum magno rupteriorum exercitu, obsedit civitatem nostram; et cepit eam violenter et cepit ecclesiam et multa perturpia et nefanda perpetravit in eadem; et clerum et populum eiusdem civitatis captivavit et eos redimere fecit XXX.^a milibus solidorum; et ornamenta et cruces et cartas et omnia alia vasa sacrata secum asportavit et cum personis clericorum vendidit et destruxit, et in hoc tantum, modo ultra c. milium solidorum ecclesiam dampnificavit...*»

(2) Arxiu Capitular d'Urgell, pergami original. Es una donació feta, a 11 d'agost de 1196, per la comtesa d'Urgell, Elvira, present en el capítol de La Seu, on el bisbe i canonges tractaven i deliberaven «*de restauratione argenti mense altaris beate Marie, moderniter mota et compassa, super tanto scandalo in ecclesie perpetrato, ad mense altaris argentum restituendum...*» Dóna per l'indumentària de l'altar «*unum pannum sericum et XX.^{ti} marchas argenti... unum vas pulcherri-mum per VII. marchas et cupam unam argenti pro tribus marchis...*» Dóna també per l'obra del dit altar tots els explets, durant deu anys, dels llocs de Nargó i Ciutat. Al mateix dia i en donació que consta en el mateix pergami, el bisbe assigna a l'obra de l'altar tot el delme d'Arcavell per durant deu anys i els canonges li cedeixen també per tot el decenni tots els rèdits de l'ort, ço és, del cementiri de santa Maria, junt amb els 60 sous que cada canonge acostuma a donar per son ingrés.

(3) *Histoire des Gaules*, vol. XIX, ps. 42 i següents.

(4) VILLANUEVA: *Viage literario*, vol. XI, ps. 68 i 114.

(5) Es pot dir que d'aquí endavant no pararen un sol moment les hostilitats del comte de Foix contra l'església. Resta exposat més amunt com en la primera

A causa de tantes malvestats tornaren molt a menys les seves rendes (1); fou dissolta en ella la vida comú i les deixes són ja per altres finalitats diferents de les sumptuositats artístiques (2). Després ja no es pensa en continuar les obres. El període de glòria s'havia clos i començava la decadència.

meitat del segle XIV, en temps del bisbe Arnau de Llordat (1326-1341), invadi novament les possessions episcopals i expugnà la ciutat. Constantment oprimí l'església en el segle XIII. Es molt expressiva la lletra que el Capítol de Pàmies (país de Foix) escrigué a N'Abril, bisbe d'Urgell (1257-1269), condolent-se del miserable estat de la seva església: «*Litterarum vestre paternitatis recepcio nos letos reddidit, plusquam possemus verborum serie explanare; dolorem qui nostrum animum continue affligebat pro opresione Urgellensis Ecclesie repellendo, que longo tempore fuit afflicta pariter et attrita ab hiis a quibus deberet recipere consolationis et adjutorii fulcimentum... Caveat— li diuen — a sagacitatibus nobilis viri Furen-sis Comititis qui multa promittet quamvis non proponat ducere ad effectum, sed ut possit, que detinet Urgellensis ecclesie, retinere...*» (Perg. orig.)

(1) A 27 de gener de 1257, el bisbe i canonges acorden aplicar els fruits del deganat de Tremp a la mensa episcopal, atenent que els rèdits de la mateixa «*propter dissenssiones multas et guerras et oppressiones nobilium sint adeo diminuta, quod octuaginta marcharum argenti valenciam non excedant...*» (Cart., f. 293, d. 1035.)

(2) El bisbe Bernat de Vilamur, per exemple, deixa en son testament, atorgat en 1203 (27 de novembre), els rèdits de mil sous per «*I.^{am} ardentem candelam coram altare beate Marie die et nocte...*» (Perg. original.)

LA CATEDRAL DEL SEGLE XII

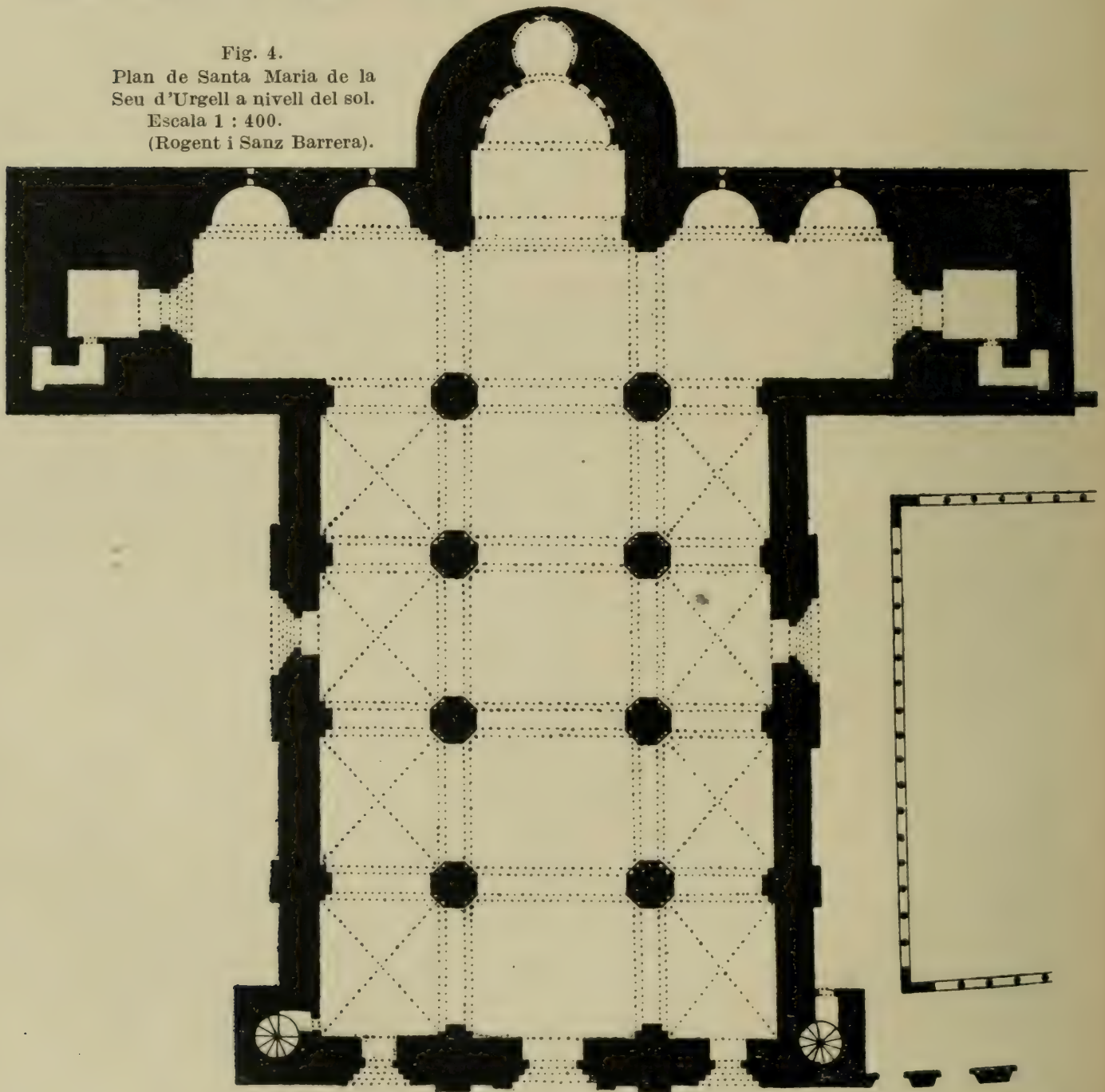
DISPOSICIÓ ESPECIAL
DE SANTA MARIA D'URGELL

Anem a descriure l'església de Santa Maria d'Urgell tal com l'acabà Ramon Lambard, començant per dir que es tracta d'un cas esporàdic en la nostra arquitectura. Entenem per tals, els casos isolats que no entren a formar còs en l'arquitectura del país, i que en son conjunt indiquen una marcada influència forastera. Aqueixes característiques es troben reflexades clarament en el plan i especialment en la disposició del santuari de la catedral urgellesa.

A Catalunya les esglésies del segle XI deixaren al seu successor, amb unes poques excepcions, tres tipus de santuari per a les basíliques: el en què els absis són traçats com a perllongació de cada una de les naus; el en què els absis, comunament en nombre de tres, s'obren en els braços del transcepte en línia recta i en igual fondària; i el en què aquells formen trèbol o bé creu al voltant d'un rectangle cobert amb volta per aresta o amb cúpula. Ben poques excepcions poden afegir-se a aqueixa classificació sumària que comprèn totes les esglésies catalanes del segle XI, menys la de Sant Miquel de Cuixà, de disposició encara discutible, i en la que s'entreveu una girola rudimentària, i la de Sant Sadurní de Tabernoles, derivació complicada dels absidiols en creu. A aqueixos tipus usuals pertanyen també totes les esglésies del segle XII, característicament catalanes, i d'ells poden considerar-se com una perllongació. Solament cal notar-hi un que altre detall arquitectònic, novament importat: l'aparició de la columna adossada als pilans, les complicacions de les portes i finestres, la major riquesa en l'aparell i l'exuberància o refinament en l'escultura.

Les noves corrents de renaixença del segle XII vénen principalment de França, d'on els benedictins francesos ens porten els plans de santuari amb girola, amb els absis amb múltiples capelles radials; excepcionalment, en l'època, d'Itàlia, en trobarem solament marcada influència en un exemplar: el cas interessantíssim de la basílica pirenenca, cap de l'antiquíssim bisbat d'Urgell, objecte d'aquest estudi.

Fig. 4.
Plan de Santa Maria de la
Seu d'Urgell a nivell del sol.
Escala 1 : 400.
(Rogent i Sanz Barrera).



PLAN

L'església de Santa Maria d'Urgell té el plan de tres naus, amb un creuer extraordinàriament allargat, en el que s'obren cinc absis, quatre dintre el mur groixudíssim de la planta baixa, acusant-se a l'exterior sols el central, de forma cilíndrica, en el centre del qual i dintre el massiç del mur, de considerable gruixaria, hi ha practicat un absidiol amb la tradicional capella de la Verge (figs. 4 i 5).

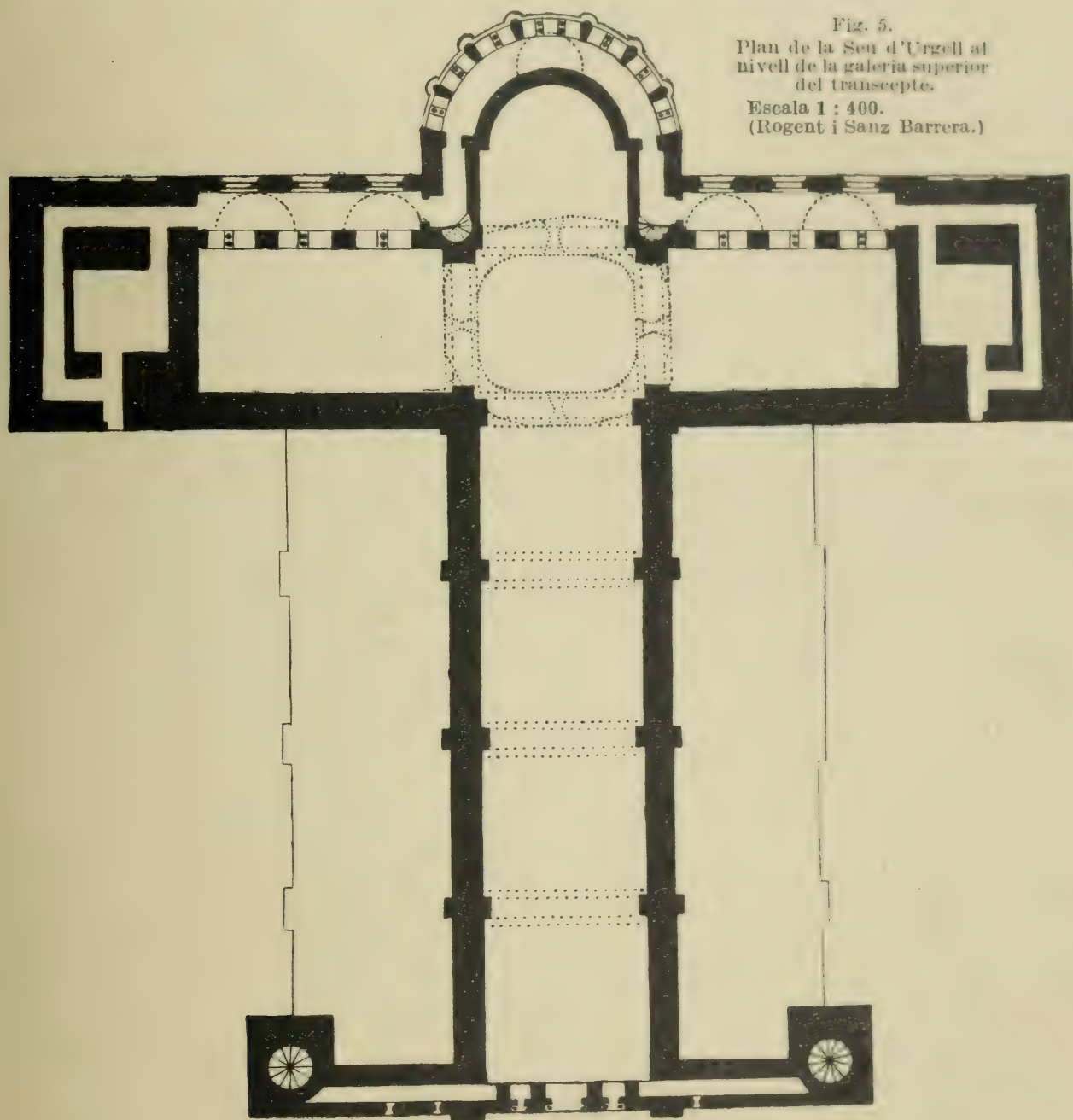


Fig. 5.
Plan de la Seu d'Urgell al
nivell de la galeria superior
del transepte.
Escala 1 : 400.
(Rogent i Sanz Barrera.)

No és extraordinari trobar a Itàlia els absis oberts en el massiç del mur, com en el Duomo de Parenzo (1), Sant Abondi i Sant Jaume de Como (2), i més al Sud a Sant Miquel de Pavia (3). Era això tradicional; la disposició havia estat adoptada a Sant Pere de Roma.

Aquesta fou també una disposició usada pels cistercencs, especialment pels de Provença.

Els rasaments d'arcs que resten en la fatxada, indiquen l'idea de fer precedir un porxo a les tres portes que donen sortida a les tres naus. L'orientació és la tradicional d'Est a Oest.

PILANS

La nau central és coberta per una volta de canó seguit, semicircular, amb arcs doblers, i les col·laterals amb voltes per aresta. La forma dels pilans

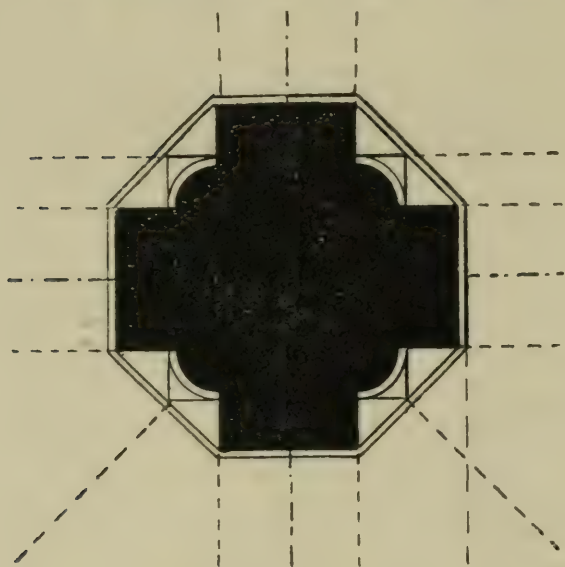


Fig. 6.— Pilar de la Seu d'Urgell. (Sanz Barrera.)
Escala 1 : 100.

(fig. 6), obeeix a l'estructura de les voltes: són de secció amb forma de creu grega; tres de sos braços pugen fins als rasaments dels arcs formers i doblers de les naus laterals, seguint son ascens el restant fins a l'elevada imposta, situada en l'arrancament de la volta central, on sosté els arcs torals de la nau mes-tra. En els quatre angles rectes entrants de la creu, s'allotgen altres tants quarts de cercle,

que vénen a ésser la secció de les columnes que sostenen l'arrancament de les voltes per aresta de les col·laterals, i les arquivoltes de reforç de les arcades de separació de les naus.

- (1) DEHIO I BEROLD: *Die Kirchliche Baukunst des Abendlandes*, vol. I, l. 16.
- (2) Id., id., vol. I, l. 66.
- (3) Id., id., vol. III, l. 156.

MURS I COBERTES

Els revestiments dels murs són de carreus de granet, de 0'40 a 0'50 metres, trets de les pedres erràtiques que devallen pel Valira de les muntanyes d'Andorra, essent l'interior de palets de riera, tobets, trossos de pedra sorrenca portats per torrents i rieres. Les voltes són de rebla, fetes amb licorella, essent sols de carreu treballat els arcs torals i la primera filada de l'absis i de les voltes, arràn de l'imposta.

Les cobertes eren de lloses de piçarra, essent visibles encara els seus restes sota les cobertes actuals, i alguna que altra sobre la cornisa del creuer, en son lloc primitiu (1).

(1) La conservació de les cobertes de lloses o llosats és un afer de l'obra de l'exterior, al que's presta constant atenció. En els capítols pasquals de l'any 1326, el canonge Nadal Isern fou nomenat obrer. Als comptes que dona l'any 1334, llegim: «*Item computavit dictus Nathalis Iserni de expensis quas dixit se fecisse pro capitulo in opere ecclesie in reparando lossata ejusdem et claustris et in opere hospitalis et sancti Nicholay et orti et squillarum, in qua dedit c. solidos et preposito octobris cui dedit c. solidos et in quibusdam aliis minuciis; que omnes expense facte per eundem ascendunt ad sexcentos septuaginta unum solidos, II denarios...*» (Id., fol. 86.)

En l'any 1330, el capítol prengué el següent acord referent a l'obrer: «*Item ordinarunt quod Bernardus Sancti Petri capellanus Sancti Petri sit operarius isto anno ecclesie Urgellensis et quod teneat lossatum ecclesie et claustrorum ac hospitalis et ecclesie sancti Nicolay bene et decenter condirectum et alias operetur et faciat quociens necesse fuerit et sta'uerunt sibi pro suo salario LX solidos Barchinone.*» (Id., fol. 114.)

En els comptes de l'obra de l'any 1452 consta: «...Item mes pos que per recorre he obrar los lossats de la seu, ço es lo cebori, la sacristia lo lossat de les campanes he de la libreria, per lo honorable mossen Graels he mi dit Bretuy fou fet preu ab en Johan Segarç he un mestre gasco, per preu de quinze florins he dues canades de vi... Item pos costaren claus e posts per adobar lo torn per muntar la manobra als dits lossats... Item costaren cinc cabaces he dos dogals per la bataca de muntar la dita manobra... Item pos que fiu preu, present lo dit Johan Sagarç ab quatre homens gascons que puyassen terra he altres manobres per encigar lo cenbori de la dita seu que sta tou he cubert de fusta podrida... Item mes pos costaren dos homens gascons qui obraren a la dita obra dos dies a for de xx diners per dia... Item pos que per los dits lossats de la dita seu compre de mossen Ramon de Artedo tretze braces de losa a for de tres sous e huit diners braça... Item costa una soga gran de la botiga den Capdevila per muntar la dita losa...»

Any 1485. — «...Item pagui an Janer una paga per tenir en condret los losats de la seu e de la claustra, danli sexanta sous... Item compri den Vintro tres braces de losa avia mester en la claustra e sobra la libreria... Item a xii de juny



Fig. 7. — Secció de la Seu d'Urgell.

ESTRUCTURA

L'estructura de l'església presenta dues solucions que foren adoptades en l'època de la primera construcció. Mestre Ramon Lambard emprengué l'obra seguint la pràctica italiana d'aixecar la nau major extraordinàriament sobre les col·laterals, il·luminant-la per medi d'òculus que s'obren en sos murs, i cobrir-la amb volta de canó i les col·laterals amb volta per aresta. Aquesta fou també la solució adoptada a Sant Vicens de Cardona. Així era l'estructura comú de l'escola borgonyona i lombarda. Ben aviat les senyals de la ruïna restabliren les coses a son lloc: la volta

major i sos torals se deformaren, es desplomaren els murs i obligaren al constructor a aixecar els murs laterals i a apoiar, per medi d'arcs de quart de cercle, el mur de la nau mestra, pensant probablement que servirién de doblers d'una volta, de la que es construïren sols els rasaments, quedant per fer lo restant, interrompuda l'obra per les guerres (fig. 7). Aqueix reforç no's realisà més que al costat Nord del temple, quedant per fer el costat Sud corresponent al claustre, resultant així una església asimètrica, amb dues solucions diverses, com dos moments de formació

doni una paga en Janer avia carrech dels losats de la seu... Item compri den Capdevila mige brasa de losa per lo goter que era prop lo altar de santa Maria...» (Llibre de la obra de la Seu de Urgell, començat lo any 1485.)

d'una estructura ben coneguda a França, comú al Limousin, a l'Auvernia i a la Borgonya, de la que són exemples sortints les esglésies de Sant Sadurní de Tolosa, de Sant Foi de Conques, de Sant Marcial de Limoges i de Notre Dame du Port de Clermont (1); trasplantada més tard a Sant Jaume de Galícia, en que la volta central és contrastada pel doble joc de voltes per aresta en la planta baixa i voltes de canó de quart de cercle junt a la coberta; l'arc botant continuat, predecessor de la solució gòtica, de que parla Viollet-le-Duc. Les cornises senyalen clarament com en el mateix període se verificà l'ensaig dels dos sistemes d'estructura. La primera fou amb la que l'obra devia quasi terminar-se; la fatxada principal senyala la diversa altura de la nau major i de les col·laterals; en la fatxada Nord la cornisa senyala la segona solució (fig. III).

ELS CAMPANARS

Els extrems de la fatxada estàn flanquejats per dues torres, de planta rectangular en son cos inferior i octagonal en el superior: les *torres escalaria* de l'Orient, que estan sense acabar (figs. 5, 6 i III). Se comuniquen entre sí per una galeria oberta en el gruix del mur de fatxada; la de l'esquerra té son ingrés per l'església, i la de la dreta 'pel claustre; estan situats els marxapeus de llurs portes a una altura de 1'30 metres del nivell de terra, essent sols accessibles per una escala mòbil.

Un campanar de planta quadrada s'alça en el vèrtex del pinyó de la fatxada (fig. III), i dos altres d'extraordinàries dimensions, s'aixequen en els extrems del creuer (fig. 5 i 6). Son ingrés està resolt per dues portes situades en les testeres; en la planta es dibuixen dos rectangles desiguals, coberts per una volta per aresta el major i de canó seguit el menor; en el centre d'aquella hi ha

(1) LASTEYRIE: *L'Architecture religieuse en France à l'époque romane*. Paris, 1912. Ps. 259 i següents.

una obertura circular de 60 centímetres, que serviria per passar el material de guerra en el cas de defensa i per poder-lo distribuir per les galeries del creuer i absis, a les cobertes i torres. L'ascensió es verifica per una escala oberta en el gruix del mur, entrant-s'hi per una porteta que condueix a un passadiç curt i fosc que s'extén en el sentit transversal de la muralla, tirant després en angle recte fins a arribar a un replà situat en l'angle de la torre, bifurcant-se després en dues, una que condueix a la sala superior i l'altra continua en línia recta fins arribar a les galeries obertes en el mur del creuer i a la galeria que corona l'absis.

EL CIMBORI

Al centre del creuer s'aixeca el cimbori cobert per cúpula sobre petxines o volta vaïda, forma excepcional a Catalunya: les petxines són triangles esfèrics molt irregulars i estan aparellades en filades horitzontals (fig. 8). La curva horitzontal d'acord és també irregular: un rectangle d'angles grollerament arrodonits. La secció vertical de la cúpula i de les petxines és una curva peraltada; sa fletxa és major que la de

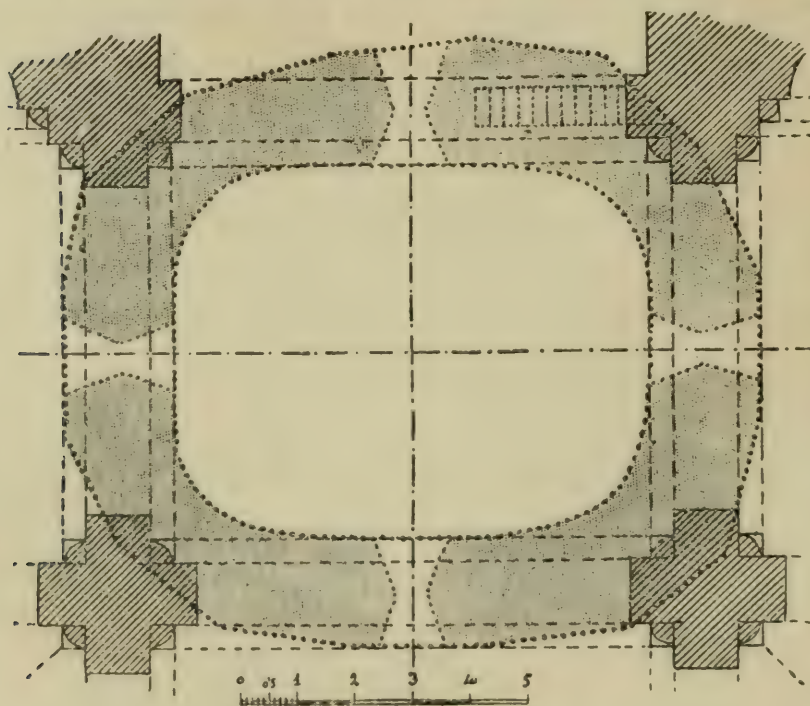


Fig. 8. — Volta del cimbori de la Seu d'Urgell. (Sanz Barrera.)

Escala en metres.

la semi-circumferència. L'exterior, que sols s'alça uns 4 metres sobre les voltes, és un prisma de setze costats, que s'apoya directament sobre un basament de planta rectangular, i en part sobre la volta de canó que cobreix l'espai anterior a l'absis, a fi de guanyar un gruix major i poder obrir una caixa d'escala d'un sol tram.

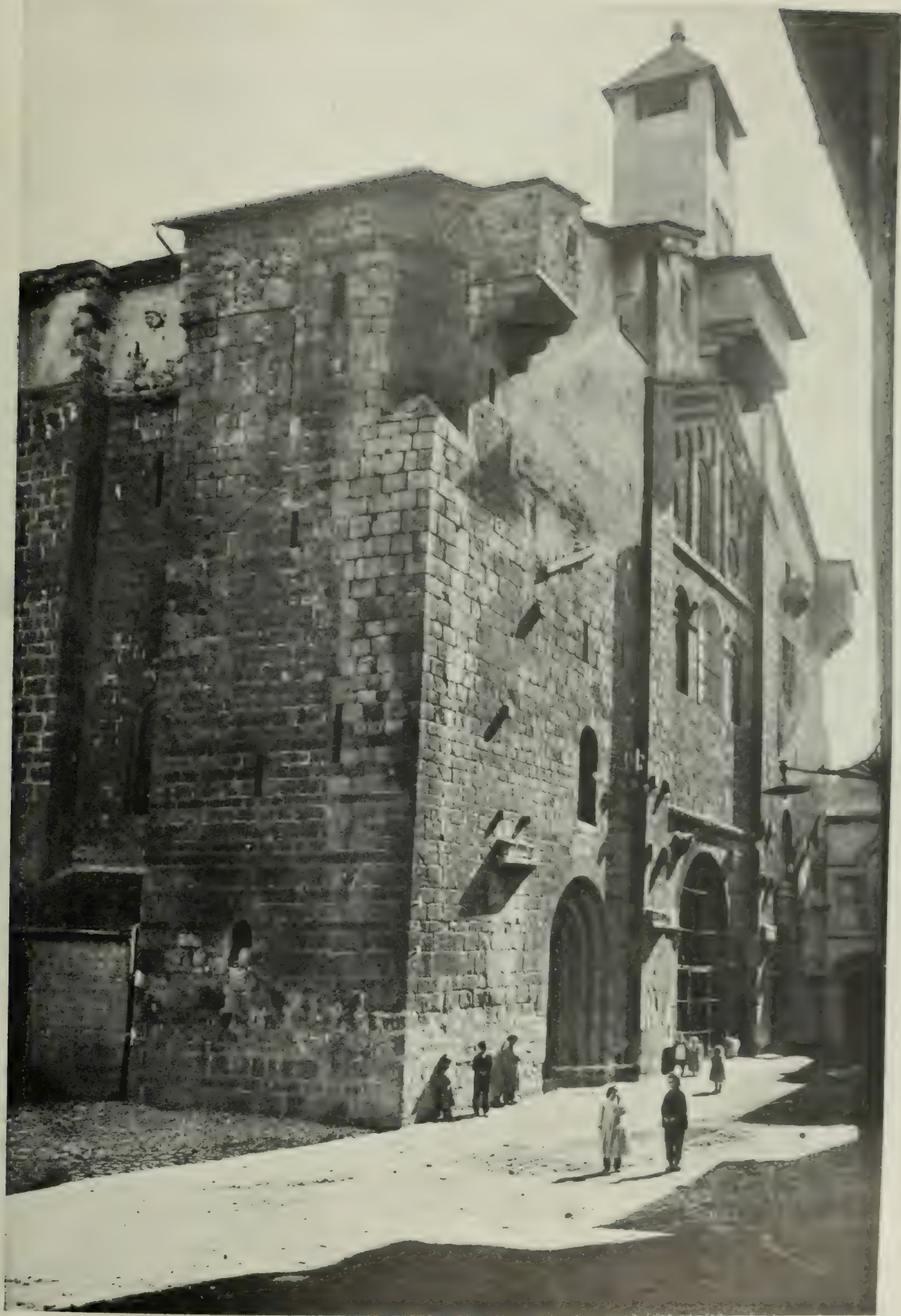


Fig. III. — Fatxada de la Seu d'Urgell.



Fig. IV. — Portal principal de l'esglesia de Santa Maria d'Urgell.



Fig. V. — Portal del claustre de Santa Maria d'Urgell. (Fot. Mas.)

Campanars i cúpula estan units per un sistema d'escales que des dels primers van a la galeria que corona el transepte i absis, de les que per dues escales helizoïdals, aixecades sobre els cantons del santuari s'anava a la coberta agraonada en els recons, pels que

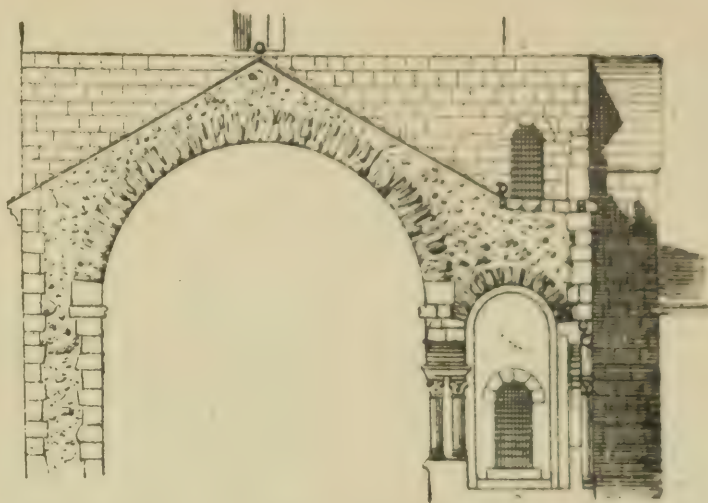


Fig. 9. — Coberta del transepte de la Seu d'Urgell.
(Sanz Barrera.) Escala 1 : 200.

es podia recórrer tota l'església, anar sobre la cúpula i als campanars angulars de la fatxada units entre si per una galeria (fig. 9).

ELS PORTALS I FINESTRES Els portals tenen l'ordinària disposició romànica d'arcades en gradació, en els recons de les quals s'adossen sengles columnes que sostenen els tors acostumats. Més pels constructors romànics els portals no eren un senzill element de construcció o una composició arquitectònica o ornamental, sinó una obra d'ensenyança, una composició iconogràfica, a la qual la teologia proporciona els temes, algunes vegades, d'una extraordinària complicació. Les ciències religioses de l'època apareixien en ells amb subtils interpretacions, i en son afany d'ensenyança, els portals, com els claustres, eren com un sermó plàstic esculpit en pedra que parlava als homes, pels quals les lletres no eren enteses i els iniciava en els misteris de la fe.

Hi ha diversos graus en l'aparició de l'iconografia en els portals. En els exemples més senzills es limita als capitells. En altres l'acompanyen barbres escultures representant monstres lluitant contra l'home o un animal mansuet.

El portal principal de Santa Maria de La Seu d'Urgell (figura IV) és bàrbarament esculpturat, decorant-lo els temes dels

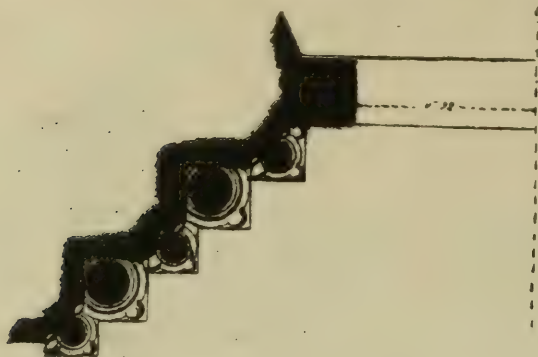


Fig. 10.— Detall del portal del claustre de la Seu d'Urgell. (Sanz Barrera.) Escala 1 : 50.

monstres en la part superior; els quals, com en tantes obres lombardes, es repeteixen en la part baixa. S'exten damunt d'ell en direcció horitzontal i en tota la seva llargària un fris esculpturat, de 0'25 metres d'altura, en el qual són representats, en actituds violentes, sers humans, llops, ovelles, lleons, cavalls,

reptils i altres monstres. La decoració que sembla hauria tingut l'arquivolta exterior, la qual ostenta en les seves doveles unes taques en disposició vertical, que desentonen del color general de les pedres, és raríssima en la nostra arquitectura.

El portal que dona al claustre i son simètric en el mur de tramontana (fig. V), presenten una forma d'evolució cap a la sumptuositat dels portals erigits en el segle XIII a l'occident de Catalunya, caracteritzats per sa riquesa i exuberància, que arriba a la confusió i aglomeració dels ornaments o de les motlures, i per les arcades nombroses sostingudes per columnes que precedeixen al portal pròpiament dit (fig. 10). Es va a aqueixa forma per una evolució que comença motllurant els pilans de les arcades, per a convertir-los després en verdaderes columnes, aquells, i en forma de tor, aquest, donant als portals el màxim de sumptuositat.

El portal del claustre és una d'aqueixes formes intermitges, entre les severes formes del segle XII i les riques i abarrocaes que es continuaren durant el segle XIII.

L'INFLUÈNCIA D'ITÀLIA

LES RELACIONS
AMB ITÀLIA

Catalunya i els Estats italians tingueren en aquesta època relació suficient per a justificar l'importació de la seva arquitectura.

El comte Ramon Berenguer III en 1114 i 1115 s'apodera d'Ibiça i Mallorca amb l'ajuda dels provençals i dels pisans, estenent ses expedicions cap a València.

En 1116, per primera volta, un monarca de la terra catalana passa el mar amb vaixells del país per visitar les repúbliques d'Itàlia, Pisa i Gènova principalment, inaugurant la llarga sèrie de relacions polítiques entre la nostra terra i la península italiana. En 1126 firmà el nostre comte un tractat amb Roger, príncep de la Pulla i comte de Sicília, per a juntar les dues marines i guerregar contra els alarbs d'Espanya. En 1127 se'n celebrà un altre amb els genovesos sobre la navegació, imposant un cens sobre els navilis que estarien sots la salvaguarda del príncep, des de Niça a Tortosa.

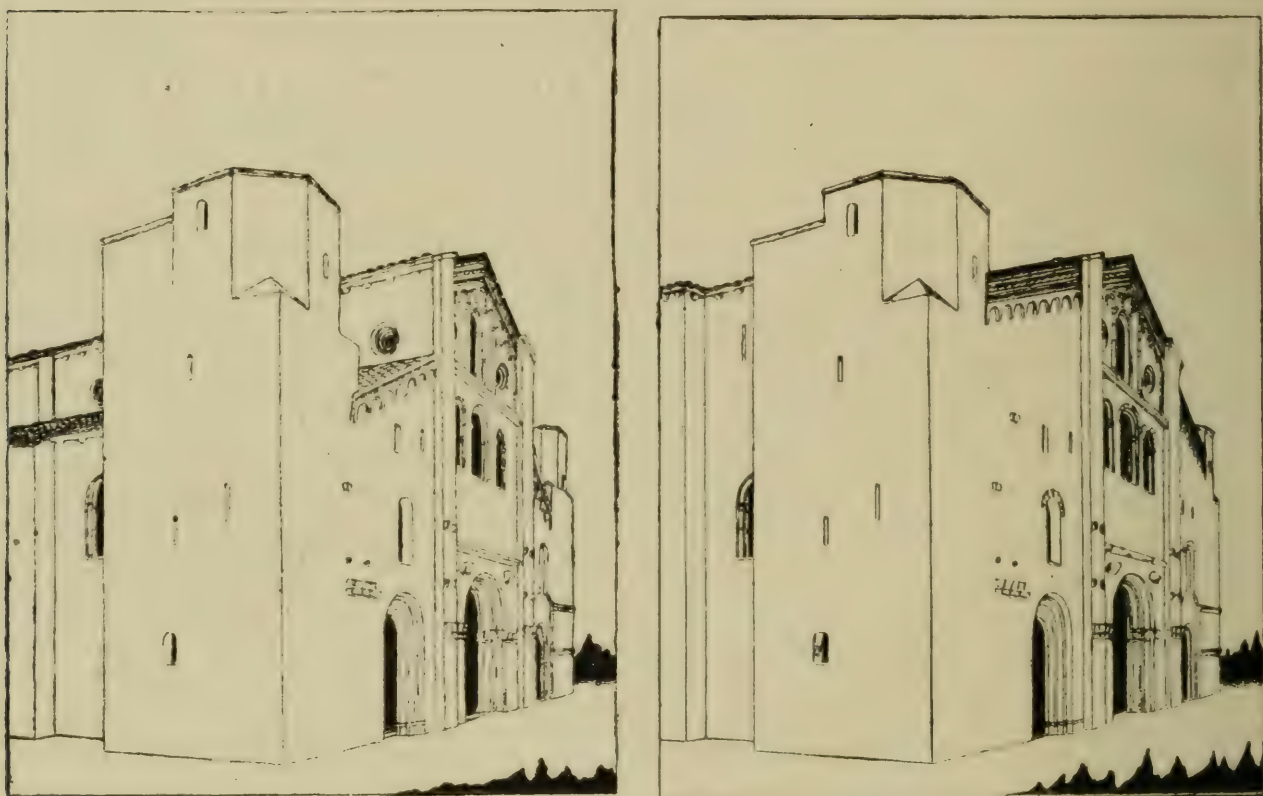
El comte Ramon Berenguer IV *el Sant*, a canvi d'auxilis rebuts de Gènova per la conquesta de Tortosa, donà a l'església de Sant Llorenç d'aquella ciutat dues terceres parts de l'illa situada davant de Tortosa en el riu Ebre (1148) i l'altra tercera part a la república de Gènova (1150), la que va cedir a la vegada a l'esmentada església de Sant Llorenç (1158): donant a més als genovesos la tercera part de la ciutat de Tortosa, propietat que seguí fins a l'any 1154 en què fou venuda per 16,000 maravedissos a Guillem Ramon de Moncada, a petició del comte Ramon Berenguer.

Dit comte morí en l'any 1162 en el Burg de Sant Dalmaci de Gènova, viatjant cap a Turín, on anava a conferenciar amb

l'emperador Frederic *Barbarroja*. El seu cadàver fou traslladat, per pròpia disposició testamentària, de Gènova a Santa Maria de Ripoll, 'on té el sepulcre.

Pere I és coronat solemnement a Roma per Inocenci III, enfeudant sos estats als pontífex romans.

Era comú la vinguda de mercaders i de traficants d'Itàlia, i eren nombrosos els italians establerts en el país (1).



Figs. 11 i 12 — Seu d'Urgell.

Reconstrucció ideal del frontispici segons la doble solució d'estructura adoptada.

(1) Els comtes de Barcelona posseïen un palau a Vilamajor del Vallès, i es té notícia de les persones que s'hi hostatjaven des de la primera setmana de juny de l'any 1157 fins a la segona del mes de març de 1158, per un albarà que es conserva en l'Arxiu de la Corona d'Aragó. classificat en el n.º 16, entre els pergamins sense data del comte Ramon Berenguer IV. BALARI, en sos *Orígenes Històrics de Catalunya*, ps. 688 i següents, transcriu curioses notícies d'aquest document, que són com una estadística dels viatgers, i en elles contenen l'arribar freqüent de genovesos i el passatge de toscans i cavallers catalans vinguts de Roma.

A Tortosa principalment els documents ens han transcrit el record de nobilis-

Tot això feia possible la vinguda de Ramon Lambard, qui introduïa les pràctiques de l'arquitectura coetània de les terres de l'altre costat del mar llatí, que es revela en les galeries que decoren la part superior de l'absis major, les del transepte, en les formes dels pilans i en la composició de les fatxades.

Fig. 13.
Perspectiva isomètrica de la
Seu d'Urgell. Escala 1 : 400.



sims genovesos posseint-hi terres i cases, resultat de llur cooperació en la conquesta. (MIRET I SANS: *Les cases dels Templers y Hospitalers en Catalunya*, citada, ps. 81 i següents.)

GALERIES SUPERIORES

Crida l'atenció, a l'estudiar aqueix temple, en primer lloc, les galeries practicables sobre del transcepte i de l'absis (figs. 3, 5, VI, IX a XII). Es aqueixa una pràctica italiana de l'època, que es difundeix en el segle XII (1) i que té son origen estructural en la transformació dels ninxos que decoren l'exterior dels absis lombards iguals als nostres del segle XI, en què poc a poc es substitueixen les pilastres per columnes, i d'una galeria purament decorativa es transformen en un pas practicable.

En Rivoira ha tractat de cercar sos orígens històrics; lo cert és que se la troba ja en forma definitiva a Sant Giacomo de Como (1095-1117), a la catedral de Mòdena (1099-1106), a l'absis de Sant Giovanni e Paolo de Roma, del temps del Sant Pare Pasqual II (1099-1118), a Sant Miquel el Major de Pavia, de 1132, i en l'absis de Santa Maria la Major, de Bèrgamo (fig. VII), construïda en 1137. En 1117-1140 arriba a Venècia, a Santa Maria e Donato de Murano.

Aqueixa disposició traspasà els Alps en les obres de la Catedral de Spira, que es restaura després dels incendis de 1137 i de 1159, i després l'Adriàtic, on quedarà com a element essencial del temple romànic a Sant Crisògon de Zara (fig. VIII), a la Dalmàcia, en 1175; i ve a Catalunya al mateix temps, al reprendre sos treballs Ramon Lambard en l'acabament de la Seu Urgellitana, cas únic en la nostra terra.

ELS PILANS

Un caràcter que no's troba en altra església a Catalunya i té sos antecedents a Itàlia, és la secció dels pilans en plan de creu grega, amb quatre parts de columnes en els quatre recons corresponents (figs. 6 i XIII). La forma usual en l'escola catalana és el plan de creu amb una mitja

(1) RIVOIRA: *Le Origini dell' Architettura Lombarda*, vol. I, p. 260, i vol. II, ps. 581 i següents. — Vegi's també UGO MONNERET DE VILLARD: *L'Architettura romanica in Dalmazia*. Milà, 1910.

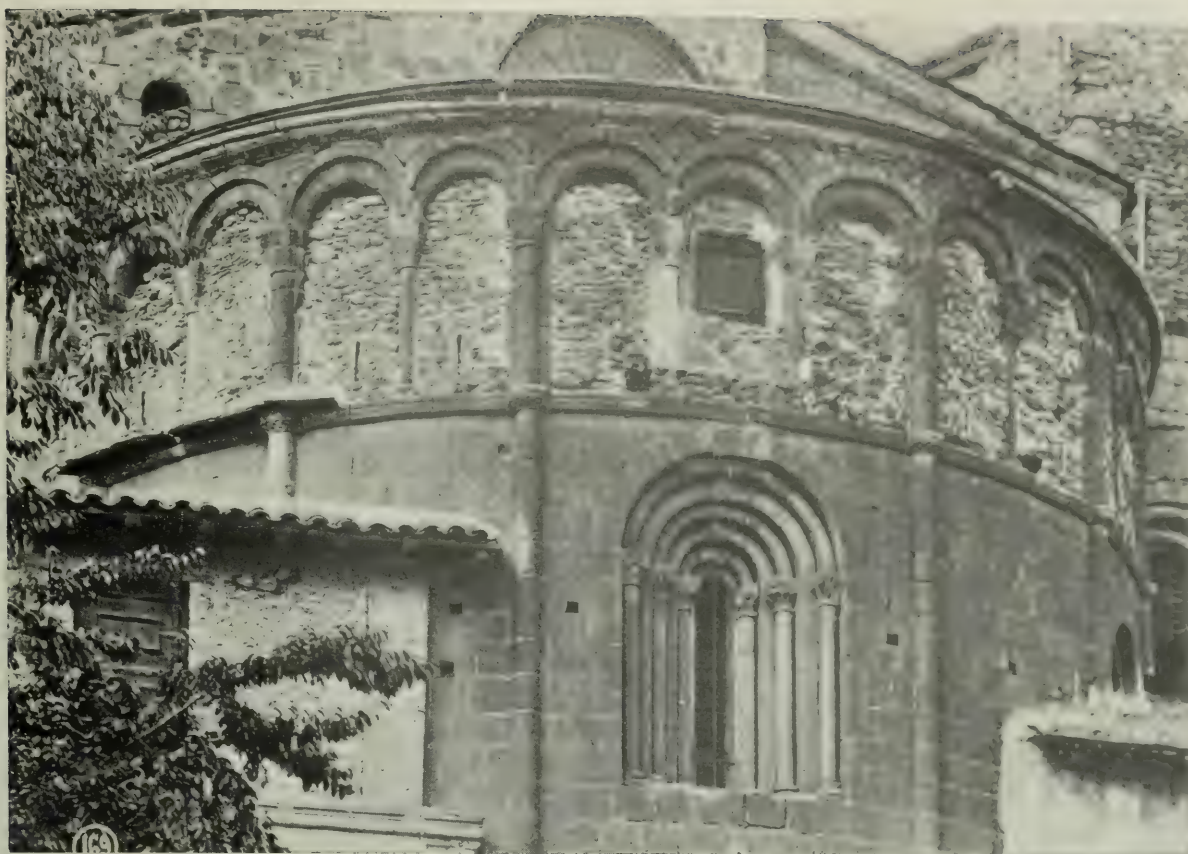


Fig. VI. — Galeria superior de l'absis principal de Santa Maria d'Urgell.



Fig. VII. — Absis de Santa Maria la Major, de Bèrgamo. (Rivoira.)

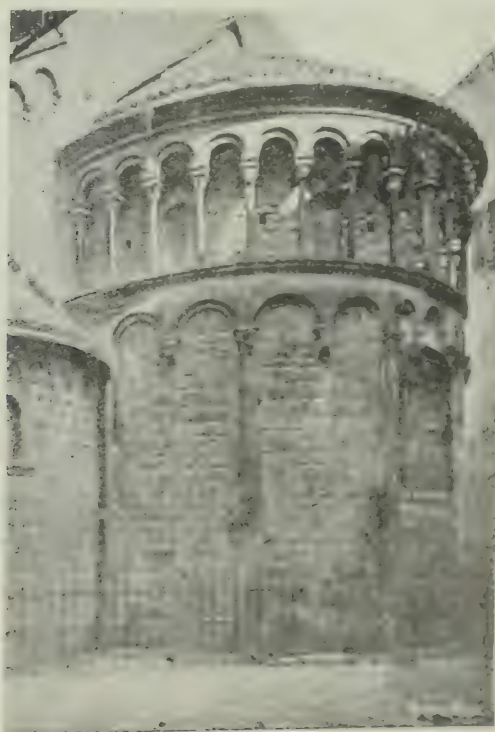


Fig. VIII. — Absis de l'esglesia de Sant Crisògon, de Zara. (Rivoira.)



Fig. IX. — Interior de la galeria superior de l'absis. (Fot. A. Oromí.)



Fig. X. — Finestrals del trifori abans de sa restauració. (Fot. A. Oromí.)



Fig. XI. — Trifori del transepte interior després de restaurat. (Fot. A. Oromí.)



Fig. XII. — Trifori del transepte, vist des de l'interior del temple, després de sa restauració.
(Fot. A. Oromí.)



Fig. XIII. — Pilars del temple després de restaurats. (Fot. A. Oromi)



Fig. XIV. — Interior de la catedral amb la transformació soferta al segle XVIII. (Fot. A. Oromi)



Fig. XV. — Església de Sant Nicolau de Bari. (Rivoira.)

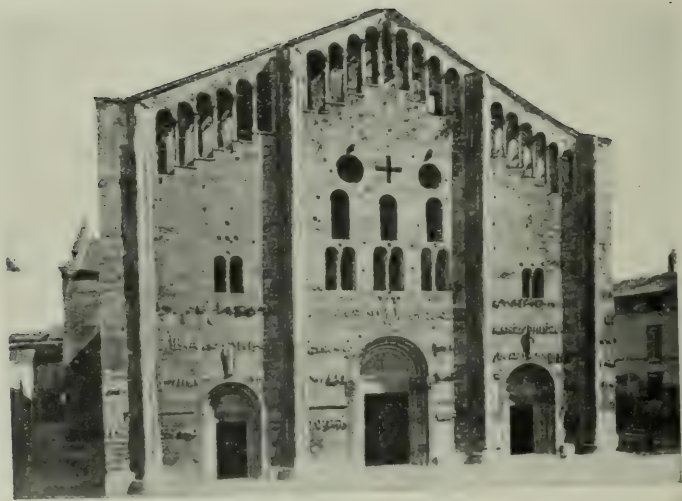


Fig. XVI. — Església de Sant Miquel de Pavia. (Rivoira.)

columna aplicada a cada cap. Aqueixa forma és la comú a França; l'altra és essencialment italiana. Apareix, segons en Rivoira, al començament del segle XI, a Santa Babila de Milà i a la de Rivolta d'Adda; mes a Catalunya, per trobar altres formes que se li assemblin, cal cercar-les en les esglésies del segle XIII, en què fa sa aparició la volta gòtica, resultant de la necessitat d'apoiar sobre columnes els arcs ogivals.

LA FATXADA Finalment, la sumptuosa fatxada de Santa Maria d'Urgell fa un contrast amb les pobríssimes fatxades catalanes; en canvi, ses analogies amb les d'Itàlia són extraordinàries.

Bastaria, per a provar-ho, posar-li al costat tal com ayui està ella terminada (figs. 11 i III), la de Sant Nicolau de Bari (fig. XV). Suposant l'obra de reforç de la nau mestra a què ens hem referit, realitzada, la fatxada de La Seu seria com el croquis (fig. 12), que presenta extraordinària analogia de composició a Sant Miquel (fig. XVI) i Sant Pere de Pavia. Noti's la disposició dels dos òculus sobre tres finestres en el tram central; les tres portes corresponents a les naus, amb una finestra sobre cada una de les laterals; l'espai massiç, extraordinàriament gran, entre aqueixes i les arcuacions de la cornisa i el pòrtic ocupant tota l'amplada de l'església. La fatxada de Sant Miquel Major de Pavia, data del començament de la centúria dotzava, i la Sant Pietro in Ciel d'Oro, de la mateixa ciutat italiana, de 1132 (1).

(1) RIVOIRA: obra citada. vol. I ps. 251 i següents.

EL CLAUSTRE

ELS PÒRTICS O GALILEES Precedien les portes del temple urgellenc coberts i porxadés o galilees.

En uns documents ja citats es parla de la galilea que es cons-

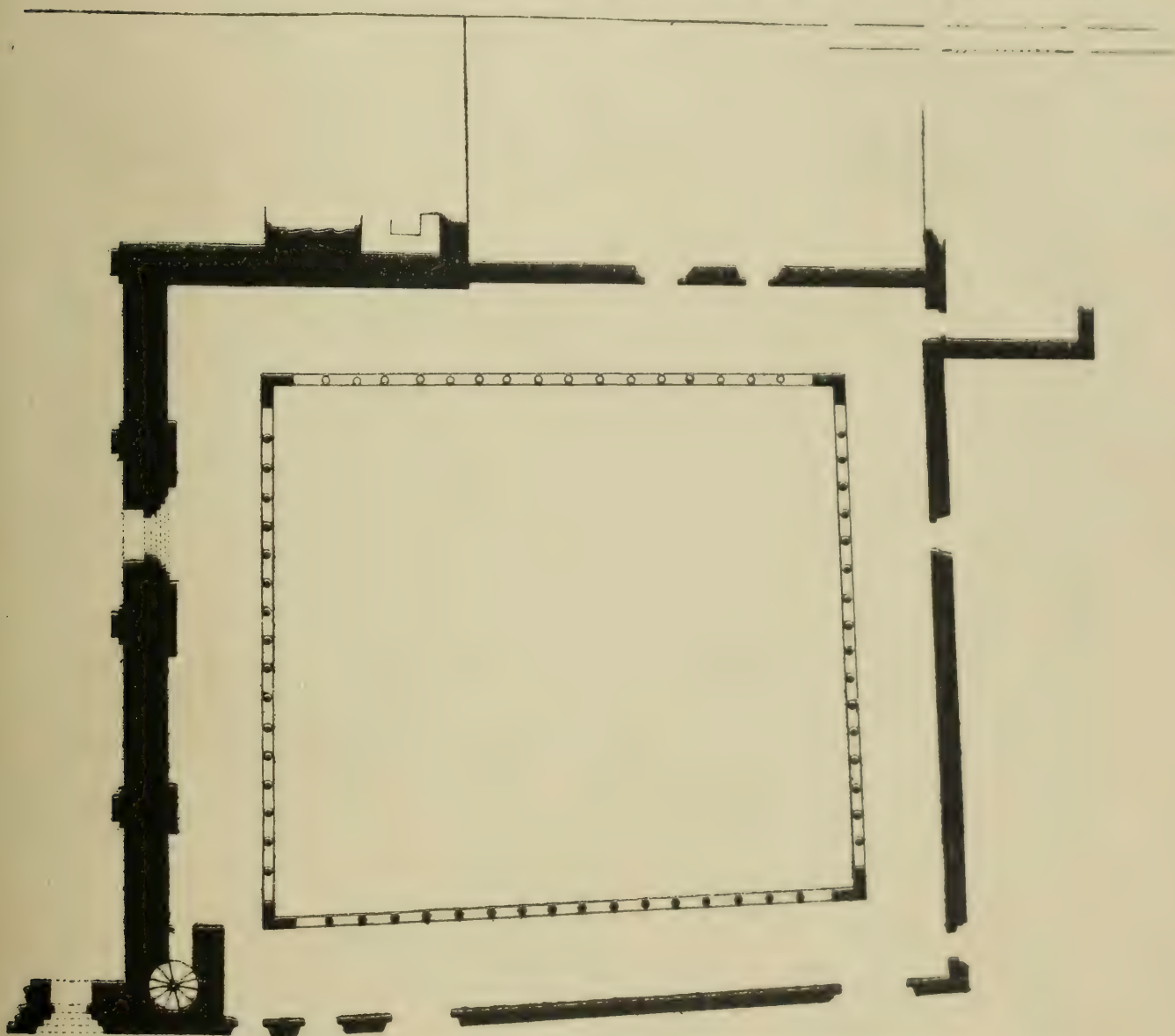


Fig. 14. — Plan del claustre de La Seu d'Urgell amb l'ala oriental restaurada. Escala 1 : 400

truïa en 1083, obra que durava encara en 1119. Altre document de 1211 es refereix a la galilea de davant de l'església, la que tenia en dos de sos costats edificacions, que devien tancar-la com un claustre (1).

DESCRIPCIÓ

El claustre de la Seu es construí en lloc d'una galilea que precediria el portal lateral sud de l'església, de la qual han quedat els rasaments d'uns arcs. Això indica que la construcció del claustre és posterior al temple.

Està situat al costat meridional de l'església i té la forma d'un rectangle (fig. 14), del que sols en tres costats es conserva la construcció primitiva, car un d'ells fou substituït per unes arcades en el segle XVII (2).

(1) 1211, 7 de febrer. — Donació de A. d'Archavell, obrer de l'església d'Urgell, amb concell i voler de son convent, a un tal Ferrer de Cortingles, clergue, «*locum quemdam in galilea coram ecclesia beate Marie ad faciendam domum quam habeas et teneas omni tempore vite tue, libere et quiete; post obitum vero tuum ad opus beate Marie sine impedimento aliquo revertatur. Afrontat dictus locus, in una parte in muro; de alia in operatorio beate Marie a Johanne de Ceritania dato; de duabus partibus in galilea.*» (Capbr., fol. 58, doc. 49.)

(2) Comença amb el segle XVII la sèrie d'atentats que han cuidat esborrar la fesomia de nostre monument romànic, i que amb major o menor fortuna han continuat fins als nostres dies. En l'any 1603 el capítol acordà renovar l'ala del claustre de la part de llevant, o com deien aquell temps *de la part del capítol*, per estar construïda en aquella banda l'aula capitular, com és encara actualment. A 28 de maig, havent-se ja procurat la fusta convenient, el capítol entrà en tractes amb els picapedrers i mestres de cases en Francesc Bodet, de la vila d'Isona, i en Pierris Bòria, de La Seu, per a *fer lo empaviment de la un quarto de les dites claustres, es a saber, del del llindar de la porta de sant Miquel fins a la part de la iglesia, totseguit, desfer tot lo empit, cubert, pilars y revoltons de dit quartó, repicar dit empit a les dos cares y los pilars si sera menester...*, obligant-se els dits mestres a tenir-ho llest per primer de gener de l'any següent.

Heus-aquí anotades breument les condicions del contracte. Sobre els fonaments obrats faran un ampit de quatre palms i mig d'alçària per quatre d'amplària (avui en té cinc). Hi aixecaran sis pilans al mig amb dos de més grossos a la cantonada amb ses corresponents arcades, havent de tenir quatre palms d'amplària per sis de gruix, els sis del mig, i set d'amplària per quatre de gruix (en tenen també set), els dos dels cantons; tots amb arestes vives. Tota l'obra serà de pedra nova i ben picada, procedent de la pedrera de Torres, podent-se servir del material vell, excepte en els revestiments exteriors. Ells se picaran la pedra, i el capítol farà portar-



Fig. XVII. — Claustre de La Seu d'Urgell costat de migdia vist des del jardí interior. (Fot. Mes)



Fig. XVIII. — Claustre de La Seu d'Urgell. Interior de la galeria del costat de ponent. (Fot. A. Urom)



Fig. XIX. (Fot. Mas.)



Fig. XX. (Fot. Mas.)



Fig. XXI. (Fot. Mas.)



Fig. XXII. (Fot. Mas.)

Capitells del claustre.



Fig. XXIII. (Fot. Mas.)



Fig. XXIV. (Fot. Mas.)



Fig. XXV. (Fot. Mas.)



Fig. XXVI. (Fot. A. Oromí.)

Capitells del claustre.



Fig. XXVII. (Fot. Mas.)



Fig. XXVIII. (Fot. A. Oromí.)



Fig. XXIX. (Fot. A. Oromí.)



Fig. XXX. (Fot. A. Oromí.)

Capitells del claustre.

Les galeries del claustre són formades per un rengle de columnes que sostenen les arcades, sobre les que s'apoiem les vigues inclinades de la coberta (figs. XVII i XVIII). Aquesta estava atirantada a la paret per tirants de fusta units a una viga paredera sostinguda sobre mènsules de pedra. Els capitells treballats en granet són d'una gran rusticitat, recordant sos anàlegs del monestir proper de Sant Sadurní de Tabernoles; i llurs temes indiquen més aviat el segle XIII. Així, els temes historiatos són excluïts en absolut i els temes zoomòrfics reduïts al mínim.

Hi abunden un cert nombre de capitells derivats del corinti, sovint reduïts a un sol verticil de fulles llises, recordant els propagats en el segle XIII pels monjos del Cister (fig. XIX), en algun dels quals hi apareix una testa d'animal substituint el clàssic floró central (fig. XX). Altres són formats d'agrupacions d'animals reals o fantàstics: lleons, àguiles (fig. XXI), simis (fig. XXII); els grius o les típiques sirenes de l'aire, amb cap de dona i cos d'aucell, tan temptadora pels homes com les que naven pel mar fent naufragar els mariners (fig. XXIII).

En alguns l'home hi apareix posat als quatre angles del capitell, com sostenint-los, a mode de minúscula cariàtide, en les formes més rares i pintoresques (figs. XXIV i XXV), o escanyant, com el Goliat dels teixits perses, dos lleons simètricament posats (fig. XXVI), o nadant perdut en el mar enganyat per les sirenes (fig. XXVII). Un altre grup representa els horrors infernals: monstres horribles devorant lentament el cap o les mans dels condemnats, o aquestos cavalcant sobre fantàstiques bèsties diabòliques (figs. XXVIII i XXIX). Per contrast, en algun s'hi representa els vells apocalíptics, amb sengles instruments de música rudimentàriament treballats (fig. XXX).

la a l'obra, devent treballar sis homes entre mestres i fadrins. Els serà pagada l'obra a raó de quatre lliures per quadre dels pilans del mig i de cinc dels dos més grossos. Del paviment cobraran a raó de sis lliures i mitja per cana de vuit palms, i per tot lo demés 160 lliures. Es comprometen a cobrar-ho tot *a us y costum de bons mestres de cases*. (Papers solters.)

Es tracta, com es veu, d'una imatgeria diferent de la dels claustres del segle XII de Gerona i Sant Cugat, on dominen els temes bíblics i evangèlics, reduint-se sols la iconografia a una indecisa representació de l'infern i del cel, el tràgic dilema de la fi de l'home.

Des de la meitat del segle XIII els donadors del temple d'Urgell elegeixen per lloc de llur sepultura el claustre de Santa Maria (1), junt amb la galilea i l'hort proper al temple.

OBRES POSTERIORES
EN EL CLAUSTRE

Fou sens dubte a darrers del segle XIII, durant el pontificat del bisbe Pere de Urg (1269-1293), que l'obra de l'església, i principalment la del claustre, entrava en un període de reformes, les quals, a causa de l'imprecisió dels documents, ens és vedat detallar. A pres del Capítol, el bisbe Pere expedeix un decret ordenant l'aplicació per durant quatre anys dels fruits de les esglésies i beneficis vacants en la diòcesi per la restauració de la fàbrica, claustre, capítol i altres llocs propers, com també per la reforma i conservació dels ornaments i altres diverses necessitats (2).

(1) En el testament d'un tal Vacher, de l'any 1245, hi ha el següent llegat: «*In primis eligit sibi sepulturam in claustro beate Marie Sedis Urgellensis cui dimissit LX solidos...*» (Cart., fol. 293, doc. 1,037.)

En el testament d'En Raimon de Todinyà (1258), ardiaca de Prats en l'església de La Seu, es llegeix el següent llegat: «*In primis jubeo corpus meum sepeliri in claustro beate Marie Sedis, cui dimitto LX solidos prout consuetum est.*» (Cart., volum II, fol. 33, doc. 33.) Els enterraments es feien indistintament o al cementiri, altrament anomenat l'ort de santa Maria (o sigui l'espai de terreny a l'aire lliure enclòs pel claustre), o en el mateix claustre o lloc cobert. A 27 de març de 1326, en els capítols pasquals, el degà Jaume Agaça dona comptes als seus companys: «*Item computavit dictus decanus de orto beate Marie et claustro et de quibusdam aliis que per ordinem subsequuntur, et dixit se recepisse de censu parrochiarum de Ordineum et de la Maçana, inter ambas parrochias, quinque solidos... Item recepit pro funere Gaye, uxoris Petri Cirera, que sepulta est in orto, inter pallium et ortum, XIII solidos, VIII denarios... Item pro funere Petri de Casis, sepultum in claustro, LX solidos...*» (Liber conclusionum et statutorum Illis. Capituli Urgellensis, ab anno 1330 ad 1333, fol. 76.)

(2) Un senzill borrador escrit en lletra de l'època damunt un mig full de pa-

Continuen les reformes al començar el segle XIV, tractant-se concretament en els capítols de les obres de reforma i reparació del claustre, mitjantçant l'acostumada aplicació dels fruits de les esglésies vacants (1).

paper (desgafat segurament d'algun manual), ens dona aquesta interessant notícia, que, malauradament, no té data. És com segueix: « *Noverint universi quod nos Petrus, Dei gratia, Urgellensis Episcopus, in capitulo ecclesie nostre Urgellensi personaliter residentes, in quo per pulsacionem campanae, ut moris est, erant prelati et canonici eiusdem congregati et una nobiscum capitulum celebrantes, deliberacione habita et consideracione ac tractantibus variis et diversis inter nos et dictum capitulum... scpe et sepius per quam videlicet viam vel modum posset dicte Urgellensis ecclesie que fere est destructioni et exinanitioni exposita propter fabricae et operis restauracionem, quam tam in se, quam in claustro, capitulo et aliis locis eidem ecclesie contiguis, minatur ruinam in parte manifeste, nec non et ornamentorum et quorundam aliarum necessitatum reformacionem quam ipsa ecclesia patitur de presenti, de quo nec immerito dolemus quamplurimum ac eciam contristamur; et cum via aliqua sive modus excogitari non poterit vel inveniri per quem vel quam prefate ecclesie prospici vel subveniri in damnis predictis vitandis vel fabrica restauranda manifeste, propter onera que dicte ecclesie prelati et canonici huc usque habuerunt, supportarunt et sustinuerunt in persolvenda plura et diversa que debebant et quibus erant obligati occasione emptionum per ipsos factarum, ex quibus gravati existunt aliquantulum ac etiam attenuati, nisi per applicationem fructuum ecclesiarum et beneficiorum vacantium pro tempore in nostra diocesi Urgellensi; ideoque nos Petrus, Episcopus supradictus, cupientes cum omnipotentis Dei gratia et adjutorio indemnitati, sicut tenemur, dicte ecclesie providere, succurrere et mederi in quantum nobis possibile fuerit et patentibus periculis dicte ecclesie obviare et restauracioni et diruccioni fabricae predictis subvenire, de consilio et expresso assensu dicti nostri capituli et ad supplicationem et requisitionem eiusdem, ex causis predictis iustis et necessariis... et multis aliis manifestis, quibus predicta Urgellensis ecclesia ut predicatur est oppressa, omni pacto et conventionem cessantibus, de presenti die usque ad festum beati Johannis junii et de dicto festo scilicet beati Johannis junii proximo futuro usque ad quatuor annos primos venturos et continue completos et quatuor expleta integra percepta, habita et collecta, fructus, exitus et proventus omnium quorumcumque beneficiorum et ecclesiarum vacancium in dicta diocesi Urgellensi, his exceptis beneficiis que intus dictam ecclesiam cathedralem Urgellensem sunt, et his eciam exceptis in quibus per electionem assumuntur prelati que infra dictum tempus vacare contingerint cessione, renuntiatione, permutatione vel morte vel religionis ingressu quam alio quomodocumque prestare fabricae, per quam necessaria operis reparacioni, restauracioni et conservacioni ecclesie Urgellensis retinemus, reservamus et ex certa nostra scientia aplicamus... »*

(1) « *Anno Domini millesimo trecentesimo sextodecimo, die intitulata XVII Kalendarum May, congregato paschali Capitulo per pulsacionem campanae ut moris est in ecclesia Urgellensi, domino fratre Raimundo, Dei gracia, episcopo in eodem capitulo residente, antequam de preposituris vel aliquo de comunibus esset aliquatenus ordina-*

L'any 1317 es nomena un obrer que administri les obres del claustre i s'acorda gastar-hi quantitats importants, invertint-hi cinquanta sous d'un miler destinats a l'obra (1). L'any 1325 encara se'n paguen seixanta per la mateixa obra (2).

En el mateix any 1317 es nomenen dos escolars, a part d'altres dos abans nomenats, per la neteja del claustre (3).

L'any 1327 no es parla en els capítols de les obres del claustre, començant en canvi les referències al mateix, ja en docu-

tum, per dictos dominum episcopum et capitulum comuniter fuit ordinatum et concessum quod fructus ecclesiarum vacancium a presenti die ad duos annos completos applicentur et convertantur in opere ecclesie Urgellensis, in reparacione et reformatione crucis et claustrum operandi ejusdem ecclesie; et quod hujusmodi fructus, interim colligantur et recipiantur, per duos cononicos a capitulo deputandos distribuuntur ad utilitatem operis supradicti; ita quod nemini fiat gracia de fructibus predictis infra dictum tempus, in capitulo neque extra, quod si fieret careat viribus et effectum et sit sub periculo concedencium animarum. Qui quidem canonici fuerunt comuniter a Capitulo deputati, videlicet Galcerandus Zacosta et Guillelmus de Alb. et quod possint, si eis visum fuerit, possint aliquem clericum in dicto opere substituere et ei satisfacere.» (Liber conclusionum et statutorum Illis. Capituli Urgellensis ab anno 1310 ad 1333, fol. 32.)

(1) «Item fuit (1317) concorditer ordinatum et concessum per capitulum supradictum quod Petrus Ferran, Rector ecclesie de Aranser, sit operarius claustrum et ecclesie per annum, et quod dominus sacrista supersit sibi, et quod detur dicto Petro pro milenario solidorum quinquaginta solidos eorum que expenditur in dicto opere et quod dicto Petro respondeatur de peccunia pro hujusmodi opere deputata.» (Id., fol. 37.)

(2) Es llegeix en una extensa llista de quantitats pagades a compte del Capítol l'any 1325: «Item tradidit de mandato Decani, Guillelmo de Lart, cui debebantur pro opere claustrum, LX solidos.» (Id., fol. 73.)

(3) Anno Domini M.^o ccc.^o septimodecimo: congregato Capitulo per pulsacionem campune, ut moris est domino episcopo in eodem Capitulo residente, fuit per dictum dominum episcopum concorditer et capitulum concessum et comuniter ordinatum quod prevarianam quam Ferrarius de Mayllolins, presbiter, quondam, obtinebat in ecclesia Urgellensi, habeant de cetero duo scolares qui equis porcionibus provaneriam habeant supradictam; predicti etiam scolares teneantur una cum duobus scolaribus ad similia per capitulum iam institutis, facere necessario omni excusatione et excepcione postpositis et remotis hec que sequuntur: videlicet, quod omnibus diebus sabbatinis rigent et mundent claustrum, capitulum et chorum a festo Ramis palmarum usque ad festum Omnium Sanctorum, exceptis illis festivitatis et diebus quibus janitores tenentur facere supradicta.» (Lib. concl. et statutorum Il. Capituli Urgellensis a 1310 ad 1333, fol. 15.)

ments de caràcter jurídic (1), ja en les deixes, a fi de ser enterrat en el claustre de Santa Maria (2).

(1) En l'any 1327, En Ramon Sabater, procurador d'un tal Bernat, *«personaliter constitutus in claustro ecclesie Urgellensis, prope januam ipsius ecclesie, exunciam ipsam ecclesiam in qua vespervas celebraverunt...»*, presentà una requesta davant del bisbe i capítol. (Manual d'Arnau de Senabastre, de 1327 a 1329.)

Es celebraven també en ell les reunions capitulars, segons un document de l'any 1331: *«...congregato venerabili capitulo Urgellensi per pulsacionem campanae, ut moris est fieri, in claustro ejusdem ecclesie...»* (Manual d'En Pere Rejola, de 1330 a 1340, fol. 178 vº.)

(2) 1327. — N'Elissendis, muller d'En Raimon Ferrer, de La Seu, deixa ésser enterrada en els claustres de la catedral *«...et solutis predictis sepultura et legatis quod superaverit de ipsis M. solidos detur pro anima mea ad ecclesias eremitannas vicinatus civitatis Sedis Urgellensis et in piis causis...»* (Manual d'Arnau de Senabastre, 1327 a 1347, fol. 15.)

1328. — Jaume d'Agàcia, degà d'Urgell, en son testament disposa: *«Deinde iubeo corpus meum sepeliri in claustro ante iannam ubi assolent prelati Urgellensis ecclesie sepeliri...»* (Manual d'Arnau de Senabastre, de 1327 a 1347, fol. 38.)

1328. — Testament d'En Raimon d'Aristot, prevere, de La Seu. *«Et eligo meo corpori sepulturam in claustro beate Marie Sedis Urgellensis cum iuribus funerariis ibi dari consuetis; verumtamen si venerabile capitulum Urgellense nolebat corpus meum sepeliri in dicto claustro, sepelliatur in orto beate Marie Sedis, in loco ubi alii presbiteri sepeliri consueverunt.»* (Manual d'Arnau de Senabastre, de 1327 a 1347, fol. 52.)

1333. — Testament d'En Pere Raimón, de La Seu, de l'any 1333. *«In primis eligo meo corpori sepulturam in claustro Urgellensis ecclesia juxta introitum ecclesie sancti Petri...»* (Manual de 1333 a 1337, fol. 6 vº.)

1338. — Arnau Alegre, prevere, beneficiat de l'església de La Seu, disposa en son testament: *«Et eligo meo corpori sepulturam in claustro ecclesie cathedralis beate Marie Sedis Urgellensis in tumulo videlicet in quo jacet Petrus Alegre, quondam avunculus meus; et si non possit obtineri cum dominis Decano et Capitulo Urgellensi quod sepeliam in dicto claustro, tumulo predicto, eligo meo corpori sepulturam et volo sepeliri in orto beate Marie dicte Sedis; qua sepultura fiat honorifice de bonis meis ad notitiam dictorum meorum manumissorum...»* (Manual d'Arnau de Senabastre, de 1321 a 1347, fol. 180.)

1338. — Testament d'En Ponç Garriga, porter menor de l'església de La Seu. *«Eligo meo corpori sepulturam in claustro beate Marie Sedis Urgellensis et lego ipsi claustro LX. solidos, ut est moris.»* (Manual d'Arnau de Senabastre, de 1327 a 1347, fol. 182.)

1343. — Testament d'En Bernat Pere, prevere, vicari de l'església de Sant Pere. *«Et eligo meo corpori sepulturam in claustro ecclesie beate Marie Sedis Urgellensis si capitulum mihi me voluerit acceptare et si nollet me seu corpus meum inibi acceptare, eligo ipsam sepulturam in ciminterio ecclesie sancti Petri predicti, quam mando fieri honorificenter.»* (Manual d'Arnau de Senabastre, de 1327 a 1347, fol. 242.)

LES OBRES POSTERIORS AL SEGLE XIII

NOUS ALTARS

El temple romànic des del segle XIII va sofrir obres de transformació, augmentant primer el nombre d'altars, seguint la pràctica litúrgica de no celebrar més que una missa a cada altar.

Llavors començà a habilitar-se pel culte la part inferior de la torre nord. En efecte: en l'any 1286 el bisbe Pere de Urg. d'acord amb el capítol, mana construir una capella amb el seu altar dedicat al Salvador, el qual serà intítulat de «*Jhesus de Naczaret, in turri ecclesie beate Marie Urgellensis, que turris est a sinistris altaris beate Marie ecclesie antedictæ*»; on estableix dos preveres que celebrin cada dia per l'ànima del seu predecessor el bisbe Abril i la seva, i facin l'absolta davant de llurs sepulcres (1).

PAVIMENT

A 12 d'octubre de 1311 el bisbe fra Ramon expedeix un decret concedint indulgències a tots els qui vulguin contribuir a l'obra del paviment de la Catedral (*ad opus necessarij pavimenti prefate ecclesie quod noviter est inceptum, sectis lapidibus per maxime... cum ad hec ipsius operis redditus nequeunt abundare*) confirmant al mateix temps la confraria «*que ad predictum opus [ecclesie] sustentandum, seu faciendum seu consumandum per predecessores nostros statuta seu ordinata esse dignoscitur*» (2).

(1) Arxiu de La Seu, pergami original. — Pertanyen a aquests bisbes el dos sepulcres que hi ha adossats en el mur de la nau del transepte, aprop de la susdita capella:

(2) Pergami original. — Es refereix a la confraria o germandat instituida pel bisbe sant Ot al segle XII de que es parla en les pàgines anteriors.

L'ESGLÉSIA DE LA PIETAT Cal, així mateix, fer esment de l'important transformació que sofrí el bell clos de la Catedral a darreries del segle XIV, quan per raó d'haver-se augmentat notablement el número de beneficis en ella instituïts, es féu indispensable disposar d'una altra porció d'altars per al servei dels mateixos, per tal com «*infra corpus ecclesie non valeat locus decens conveniri pro eo quod est jam de altaribus occupata et parietes ipsius ecclesie sint tam grossi et alias solempnes quod non paciuntur fracturam fieri in eisdem*». A aquest fi, a 28 de març de 1385, el bisbe Berenguer i el capítol atorguen donació a favor dels preveres beneficiats de l'església d'Urgell d'un determinat local que esmenten amb el nom de *media archata*, per a l'eixamplament de la casa, destinada ja de temps al seu servei, nomenada *la casa del capítol*, la qual antigament fou refetor dels canonges (1).

EL CHOR En la primera meitat del segle XV, època verament esplendorosa per la canònica d'Urgell (2), fou traslladat el chor de son lloc propi (a l'entrada de l'altar major), a l'espai central de la nau principal, executant l'actual ca-

(1) Pergamí original. --- Diu l'escriptura que aquest local o *mitja arcada* estava adherida a l'hostatge del degà, per lo qual i essent de sa possessió es reservà un espai a l'extrem per construir-hi un altar per al benefici que ell fundà sots l'invocació de santa Tecla. És segurament el mateix local que avui ocupa la capella de santa Anna. La present concessió permeté l'engrandiment de la capella de la Pietat, *intra claustra*, encara avui existent, la qual fa de mur a l'ala oest del claustre.

(2) El llarg pontificat del bisbe Galceran de Vilanova (1388-1415) fou molt profitós per aquesta església, la qual, a més d'augmentar considerablement les seves rendes, es moblà abundantament d'objectes litúrgics, a part dels preciosíssims calze esmaltat i missal policromat encara avui existents, els quals foren donats pel susdit bisbe junt amb les quantioses rendes que deixà en el seu testament per a la fundació i dotació d'una capella amb dos beneficis baix el títol de l'Anunciata. En la segona meitat del mateix segle l'església sofrí una gran disminució en les seves rendes a causa d'ésser invadida novament pels de Foix i de les greus pertorbacions que provocaren l'alçament de Catalunya contra el rei Joan II i la guerra dels remences.

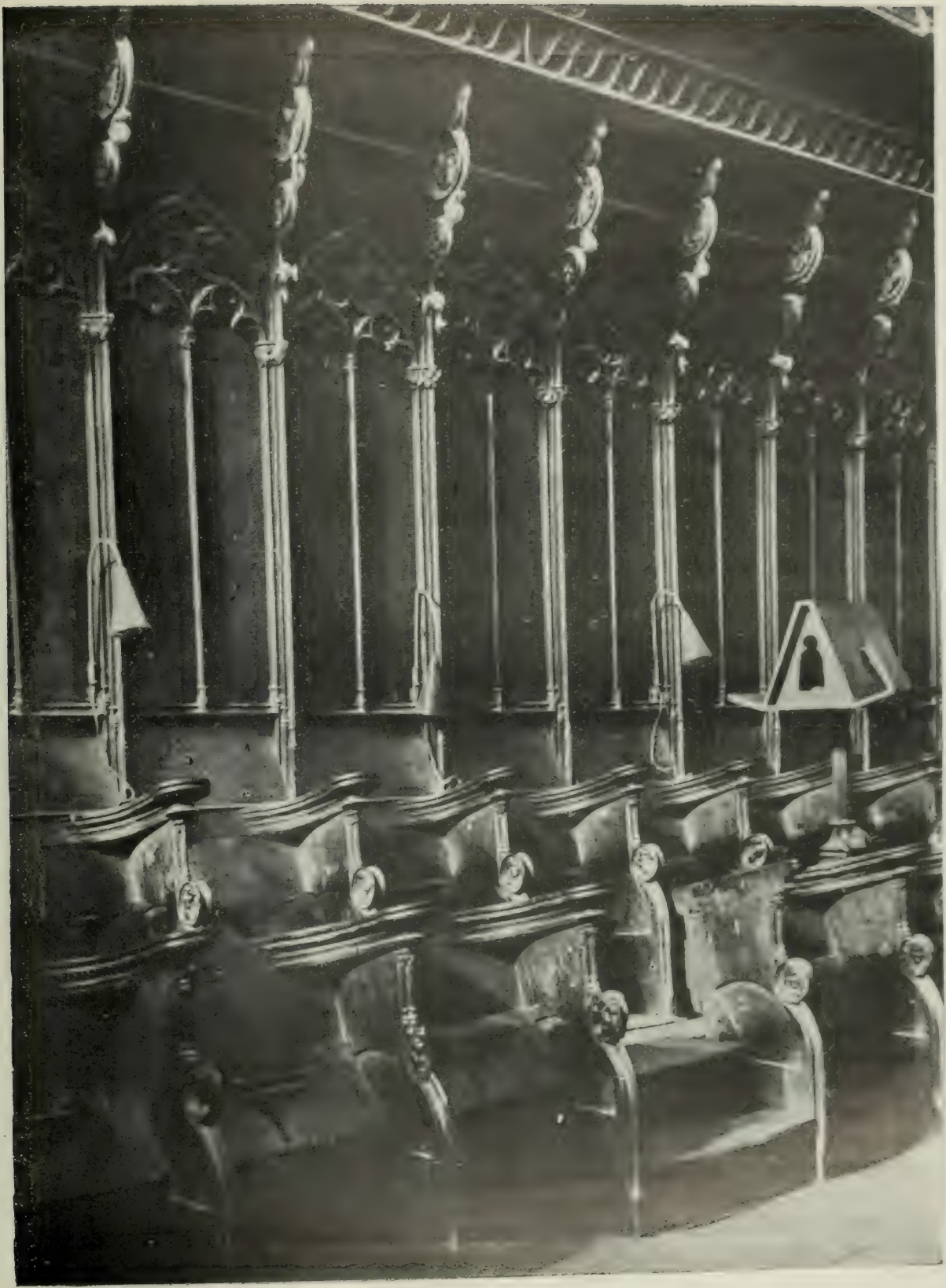


Fig. XXXI. — El chor. (Fot. A. Orni)

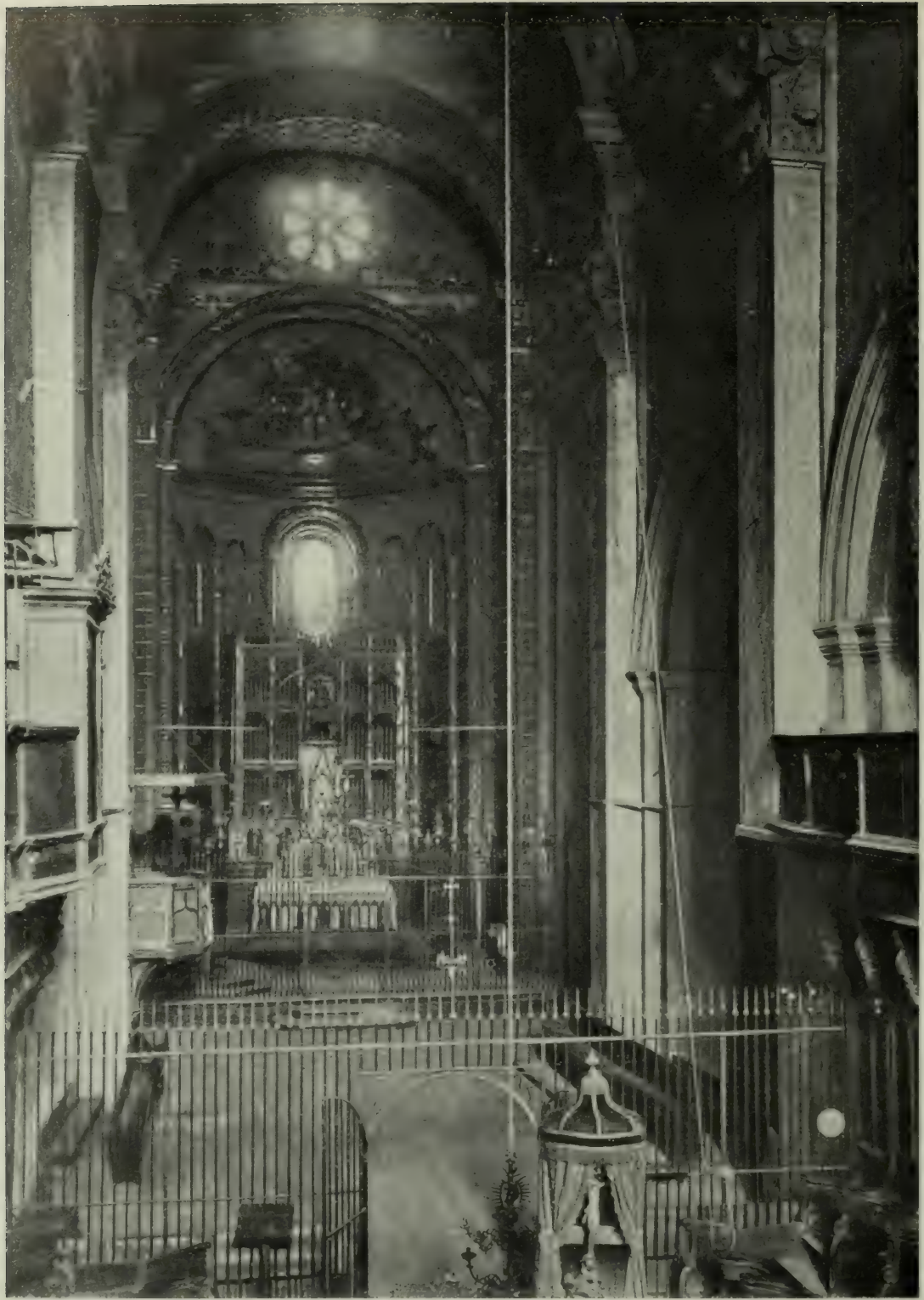


Fig. XXXII. — Altar mayor de la Sèu.

dirat de primorosa talla i obratges de gust ogival (fig. XXXI) (1). Llavors fou quan instal·laren l'orga en els espais lliures de les arxivoltas i aprofitaren el revers per inquirir sengles altars de pilar a pilar, aital com s'ha vingut continuant fins als nostres dies.

LES COBERTES

Foren varies les reformes efectuades en la Catedral durant el segle XVI, no essent les obres de menor importància les que s'executaren en la seva part exterior. Malgrat el laconisme de les actes capitulars d'aquell temps, s'endevina clarament que no's parà un sol moment de restaurar les parts més envellides de la Catedral, tres voltes centenària, la qual, segons la dita dels capitulars de l'any 1473, freturava de reparacions serioses (2). Una de les parts més ruïnoses que preferentment deurien atendre, seria sens dubte les cobertes de llosa de les naus. Seria aleshores que com única solució factible se'ls acudiria aixecar convenientment els murs de la fatxada i naus laterals per a col·locar la doble coberta de fustam i llosa a dues vessants, que amb noves reparacions en el transcurs del temps ha arribat fins a nosaltres. L'elevació del mur de la nau lateral dreta, o sigui la de la banda del claustre, per-

(1) No s'ha trobat cap text que'ns parli de la construcció del chor, això, no obstant, pot deduir-se amb prou fonament per ço que resta exposat i del caràcter de la talla gòtica, així mateix, continuada en el formós relleu de marbre rogenç que enquadra un dels altars adossats. La manca de notícies obeeix a la desaparició de les actes capitulars d'aquells temps, amb motiu, sens dubte, de les turbulències esmentades. És interessant la següent nota treta del corresponent llibre de conclusions del capítol: «*Item nemine discrepante fuit conclussum que a cetero los preveners hagen de agranar (escombrar) lo chor dos voltes cada semana y fregar les cadires sub pena privationis distributionum.*» (Dia 22 de juny de 1534, fol. 83.)

Evidentment el chor primitiu estava situat en l'altar major. Així es desprèn de la següent conclusió del capítol de l'any 1563, en què fou resolt indicar un lloc a micer Joan de Guilla «*pera posar una lantia, la qual antigament cremava al cap del chor davant lo altar maior en la rexa del altar maior...*» (Lib. concl., fol. 252.)

(2) Pel juny de 1473, el canonges congregats *in choro* acorden aplicar cert lligat que acabaven de rebre «*ad opus ecclesie Urgellensis, que indiget magna reparatione et nihil habemus cum quo possimus aliquid reparare.*» (Lib. concl., fol. 51.)

meté disposar d'un nou local, que més tard distribuïren en dos pisos i destinaren a habitacions del personal de l'església (1).

(1) L'aixecament dels murs de la fatxada i naus laterals fou motivat evidentment per a la col·locació de l'actual coberta a dues vessants i s'executaren, així mateix, com a part integrant d'aquest conjunt, la grossa obertura de forma rectangular a través del mur en la part dreta de la fatxada i les troneres de la part superior. Moltes foren les obres i reparacions que el capítol emprengué al segle XVI, i encara que no consti certament, no és molt aventurat afirmar que s'efectuaren també aleshores les referides construccions de l'exterior, de les quals els documents i registres guarden un rigorós mutisme. Les següents notes donen una idea de les vàries obres efectuades:

3 maig, 1535. — «*Qui audita propositione facta per dictum R^{dm} dominum Decanum super retractione rexiarum et altaris majoris, comisserunt unanimiter et nemine discrepante et tribuerunt plenam potestatem super opere dictarum rexiarum de ferro noviter fabricandarum et mutatione altaris majoris versus sacristiam prout eis videbitur videlicet dictis R^{dis} dominis Decano et Archidiacono Berge.*» (Id., fol. 90.) A darrers d'aquest segle distingien dues sagristies (vegi's *Lib. concl.*, fols. 45, 46, 52 i 80); la sagristia *alta* o darrera l'altar major (a que es refereix, ben segur, l'anterior nota), i la sagristia *baixa* que anomenaven major, la qual seria la que edificaren en 1560, de què ens parla una de les següents notes.

7 setembre, 1535. — «*Item fuit facta propositio per R^{dm} dominum Episcopum Urgellensem quod attento quod tot altaria in presenti sede Urgellensi occupant loca et multa spacia in ecclesia, quod esset multum utile et conveniens reducere tot altaria in numerum parvum, et nemine discrepante fuit conclusum* que sie remes als visitadors que ab sa R. S. reduesquen los altars a tant poch numero com a sa R. S. y als comissaris elegits en la visita parrà.» (Id., fol. 90.)

14 març, 1555. — «*Item eodem durante capitulo fuit conclusum* que per decoro y ornat de la sglesia cathedral de Urgell sien desfets y derrocats los cuberts y cases que stant sobre los carrers davant la sglesia sobre dita fins a la casa de mestre Menaut...» (Id., fol. 204.)

8 maig, 1556. — «*Concluserunt* que donen comissio y carrech als senyors ardiaca de Andorra y canonge Quintana de desfer y enderrocar los graons y pedrissos que son al peu dels altars de la sglesia de Urgell y desfer los altars que a ells apparrá no stiguen be y unir los beneficis alli ahont sera mes convenient a lur conexensa.» (Id., fol. 213.)

17 maig, 1557. — «*Concluserunt* que elegexen al Rm. Sor. bisbe y al senyor ardiaca de Andorra y al senyor canonge Sparsa pera que ensemps ab los que per la venerable comunitat seran elegits y deputats tracten y entenguen en fer fer obrar lo davant chor y sepultura o sepulcre del Rmo. S. don Joan Despes de bona memoria bisbe de Urgell segons y conforme a la mostra ho designe, donada per mestre Hieronym Sanxo sculptor y de fer fer y obrar lo paviment davant lo altar maior al cap del chor de losa de pedra picada.» (Id., fol. 222.) El *davant chor* o decoració a que es refereix aquesta nota, ha aparegut al treure la crosta de guix de l'interior

LA SAGRISTIA

En l'any 1619 el capítol acorda efectuar l'obra de l'actual sagristia que diuen *començada antigament*, sens dubte per a indicar que ja s'havia pensat en altre temps d'aixecar un cos d'edifici adossat en la part exterior del mur de la dreta del transepte, darrera l'altar de sant Ot, semblantment a ço que va executar-se en el segle anterior (any 1560).

en la nau dreta del transepte (Hoc on hi ha encara el referit sepulcre) amb motiu de les obres de restauració recentment empreses.

2 maig, 1560. — «*Concluserunt et ordinarunt* que atesa la molta necessitat se fa de una bona sacrestia a causa de la que vuy es es humida e les capes e ornamentals reben gran detriment, que per so sie feta y se fasse aquest any una sacristia a les spalles de la capella de sanct Ermengol y de sancta Catharina y prenent la amplaria y llargaria que sera mester.» (Id., fol. 238.)

28 abril, 1574. — «*Fuit de comuni consensu conclusum* que attes y considerat que en dies passats se ere donat carrech adalguns senyors canonges pera fer y obrar lo capítol y capella de la Verge Maria de mars y no ho hagen posat per effecte; ara de novo ab la present conclusio lo dit Rnd. capítol done comissio als Rds. y magchs: senyors micer Honofre Guilla, ardiacha maior, micers Antoni Pan Boquet y Jaume Quintana canonges pera fer de nou *et a fundamentis si sit opus* una casa ques digue la casa de capítol ensemps ab la capella de nostra Senyora de mars donantlos plen poder y larga facultat de pendre dels diners de la mensa capítular quants pera dita obra hauran menester.» (Id., fol. 29.)

18 maig, 1576. — «Item per quant en dit capítol fonch exposat que mestre Lorens Lebre pedrapiquer, mestre del nou paviment de la iglesia, stava excomunicat per raho de alguna renda devia al Rnd. Capítol y que havia sis mesos tenia sa muller malalta y tenia altres necessitats moltes; tenint respecte a la obra del dit paviment la qual havia feta consumadament y per ferla tan perfectament se entenia quey havia guanyat molt poch y vistes altres obres havia fetes en dita sglesia de gran perill y de poch guany; tots estos treballs y altres serveys llurs considerats fonch conclos de *comuni consensu* que dit mestre Lorens Lebre sia relaxat y absolt de qualsevol deute degues al dit capítol fins al dia present com a principal entenent empero que en ses obligacions ques trobara com a fermausa que resten en sa forsa y valor. Item conclogueren que per estrenes y remuneració de sos bons serveys ultra de la dita absolució de deute li sian donades quinze lliures per ferse un vestit.» (Id., fol. 51.) A 7 de maig de 1569 el capítol havia acordat fer el paviment. (Vegi's fol. 285.)

27 juny 1577. — «Ates que se ere ordenat ques obris la porta de la iglesia soes la del benefici de S. Steve ab intent que se tornas millor tancar que no stava a pedra y cals y posar alli les fonts y vehent al ull que aqueixa porta estaria molt millor vberta que no tancada y que la iglesia ne starie molt mes decorada y se servarie la intencio primera dels qui edificaren la present sglesia cathedral segons mostre la mateixa obra antiga, *concluserunt nemine discrepante* que la dita porta se deixe vberta y que obren l'altra porta que es al sol de la nau de S. Od, soes una

edificant la sagristia *en les espalles* o darrera l'altar de sant Ermengol (1). En l'any 1624 acorden destinar-hi certes rendes que rebien de Guissona i Hostafrancs; i no anirien molt depressa les obres quan fins al cap de setze anys no es tracta d'encarregar el fer la volta (2).

acada costat de la porta maior y que se fassen en aquelles, portes noves fortes y bones quals convé.» (Id., fol. 65.)

28 juny, 1577. — «Item per quant en totes les sglesies cathedrals se veu que les entrades y maiorment lo davant de la porta maior esta net y desat com es molta raho que lo lloch ahont acostumen entrar y eixir infinita gent per al servey de Deu estigue ab lo decoro que pertany y com en lo pati de la porta maior de la present sglesia per causa dels cossos que si soterren no se poga tenir la policia necessaria, fouch conclos y determinat que dessi al davant no se soterre alli persona alguna y que en quant aquesta conclusio porie esser algun interes aixi del Rnd. senyor canonge de S. Od com de alguns ciutadans que alli tenen les sepultures de sos passats y de altres, que se mirara ab maior deliberacio lo fahedor.» (Id., fol. 66.)

13 juny, 1580. — «Ateuent y considerant que de cada dia se tenen males noves de França de guerra y que havent pres poch dies fa y estant vuy en poder dels heretges y ugonaus la vila y castell de Foix se te ara per molt cert haurien dits ugonaus presa la vila de Ax que esta a una jornada desta ciutat de hont nos pot esperar cosa bona essent com son dits ugonaus tant inimichs de la iglesia y dels servidors de aquella y vehent que en tota esta ciutat noy ha cosa mes fort ni millor per arepararse que es la mateixa iglesia y campanar foren elegits y nominats los Rnds. S. S. Degà Pasqual y Francesch Garraver canonge perque vegem com y en quina manera se porie fortificar dita iglesia y campanar de manera que a una necessitat tot los ecclesiastichs y altres de la ciutat si sera menester puguen recullir se segurament en ella y guardar la ciutat y que apres haver vist y entes lo ques poria fer y obrar y fassen relacio *in capitulo* abans de posar la ma a la obra.» (Id., fol. 99.) Les troneres o garites de material, encara avui existents a la part superior de les torres de la fatxada, sens dubte varen construir-se en aquest temps i segurament serien restaurades en l'any 1691, en que el capítol acordà novament fortificar l'església a l'ésser atacada la ciutat per les tropes franceses que comandava el duc de Nohailles. (Vegi's *Lib. concl.* de dit temps, fol. 581.)

(1) Vegi's l'acord capitular del dia 2 de maig de dit any transcrit en una de les notes anteriors. Per a tenir accés, una i altra construcció, al presbiteri o altar major, fou necessari obrir un pas en el mur immediatament pròxim al mur de l'absis.

27 abril, 1619. — «*Fuit conclussum* que la obra de la sagristia nova, ja començada antigament, se passe avant y se face perque es molt necessaria, comensantse poch a poch segons los dines ques podran gastar; anomenant per comissaris als Sors. canonges Gallart, Maymo y Claris y que primerament se face picar la pedra ab la millor comoditat se pugua.» (*Lib. concl.* fol. 157.)

(2) Cf. *Lib. concl.*, fol. 235.

10 juny, 1636. — «*Et fuit conclussum* que quant nos tropie pedra per afer la paret de la sacristia ab comoditat se fasse de la pedrera de Torres.» (*Lib. concl.*, fol. 447.)

EL RETAULE

S'esdevingué en aquest temps que havent tocat en sort d'ésser nomenat diputat del braç eclesiàstic de la Generalitat de Catalunya en el trieni de 1626-1629 a l'ardiacà d'Urgell doctor Francesc Morillo, natural de Barcelona, fet que atribuí a favor especial de la Mare-de-Déu d'Urgell, titular de la Catedral, volgué demostrar el seu agraïment a tan excelsa Patrona costejant un tabernacle o retaule nou junt amb l'imatge, el qual s'encarregà de fer construir ell mateix, semblant al de la Catedral de Barcelona (fig. XXXII). Tal és l'actual retaule major (1).

TRANSFORMACIÓ
DE L'INTERIOR

En la segona meitat d'aquell segle XVIII, tan funest per l'art medieval, va sofrir la nostra Seu la transformació més deplorable. Degut, sens dubte, a la

23 abril, 1638. — «Fonch resolt de que lo Sr. canonge Claris sen aporte la trassa se feu per fr. Andreu per la obra de la sacristia y aquella la fasse mirar per un mestre pratich procurant de que vingue assi persona habil y pratica en dit art per dar son vot en la obra y volta perque estiga perfeta.» (Id., fol. 468.)

24 abril, 1638. — «Fonch resolt que lo Sr. canonge Claris escrigues en Barcelona perque vingue un mestre pratich per fer la volta de la sacristia y juntament se escrigue al Prior de St. Domingo en Barcelona perque fasse venir fr. Andreu Estany.» (Id., fol. 468.)

Un cop feta la volta col·locarien la coberta de llosa damunt seu, no aixecant-la un altre pis, tal com és actualment, fins l'any 1715:

13 maig, 1715. — «Ques vege de comprar o fer venir la fusta necessaria per lo reparo del taulat de la sacristia nova dexantho a la disposició del Sr. canonge Vergés.» (Id., fol. 242.)

18 maig, 1715. — «Fou resolt que als que han de portar la fusta per la sacristia sels bestrague una carrega de blat y que lals entregue lo Sr. obrer.» (Id., fol. 243.)

(1) Cf. la comunicació *El retaule major de la Catedral d'Urgell*, per MORTIÀ PERE PUJOL, presentada al «Primer Congrés d'Art cristià a Catalunya», Barcelona, 1913.

Copiem amb gust la següent efemèride: «Jhs. Maria. = Als 21 de novembre 1631. se posa en lo tabernacle nou, fet en esta Sta. Iglesia per lo dr. francesch Morillo Ardiaca maior y Can.º. la figura de nostra Señora precehint vespres solemnes y alimaries ab inventions de focs y altres regosijos; y la missa maior digue als diaca y sotsdiaca lo dit Sr. Ardiaca maior ab gran solemnitat com si fos lo dia [de] Pasqua; y predica lo dr. Canonge Broquetes y finalment a la tarde se feu professo com lo dia de corpus per tota la ciutat ab gran solemnitat y concurs de gent, passejant en ella la figura de nra. Señora antiga, la qual professo paga lo Sr. Ardiaca maior aixi mateix de sos diners.» (*Lib. concl.*, fol. 372.)

situació brillant de les seves rendes, bé es pot dir que el capítol no parà un sol moment de projectar reformes, les quals sortosament no totes es pogueren acomplir. Començà per atreure la seva atenció en l'any 1751 el cimbori o cúpula que ells anomenen *mitja-taronja*, que tan imperfecta deixaren (si és que arribaren a acabar-la) els constructors del segle XII; quatre anys després, aprofitant el local de l'antiga sagristia, acorden engrandir la capella de Sant Ermengol, sense que els detingui l'haver de foradar novament en una considerable extensió el mur gruixudíssim i al cap de quatre anys més, per a defensar-se (!) del fred, creuen oportú fer tapiar ço que anomenen els *forats inútils*, entre els quals s'hi comptaria la formosíssima galeria del creuer i absis (figs. VI, IX i X), continuant amb el desacert de fer obrir dos grossos finestrals o *òbols*, totalment a contraclaror, enfront de la mateixa galeria, que foren digne *pendant* del desgraciat projecte d'enguixament de l'interior (1).

(1) Per les següents notes hom es pot fer càrrec de l'activitat desplegada pels capitulars d'aquella època.

29 abril, 1751. — «*Fuit resolutum* ques fa comicio al Sr. cabiscol y Sr. canonge Dn. Jacintho de Bardaxí a fi que miren de fer fer un plano de la mitja taronja de nostra Sta. Iгла. per los mestres de cases y tantejarlo *quantum* voldran y del que resultia ho reportian en capitol.» (*Llibre de concl.*, sense foliar.)

16 abril, 1755. — «*Item fuit resolutum* que se fassia mes gran la capella de St. Ermengol y per est effecte que se servesca de la sacristia vella.» (Id.)

20 abril, 1755. — «*Fuit resolutum* ques fasse dita capella de St. Ermengol a la mateixa capella, prenentse la sacristia vella, fentse venir un oficial perit y ques fasse y sia a major decencia del St. y que per so se fa comissio als Srs. sacrista major, cabiscol y Net.» (Id.)

15 abril, 1758. — «*Item fuit resolutum* ques fasse venir un vidrier de Barcelona pera compondrer las vidrieras de nostra Sta. Iгла. y ques tapien los forats inútils y que se dona per nostre obrer totas las providencias necessarias pera que los residents logrian la mes possible conveniencia pera evitar la inclemencia del fret principalment en lo ivern y los mesos de mars y abril.» (Id.)

29 abril, 1762. — «*Fuit resolutum* que se componguian los taulats de nostra Sta. Iгла. y capella de sant Ermengol y boveda del crusero principalment de la part de sant Salvador y que per est efecte se fasse venir un mestre habil y que se fasse una porta a la escala del campanar y que de ella se done una clau al campaner...» (Id.)

En l'any 1766, de trista recordança, sentint-se influïts de la pruïja de renovació d'aquells migrats temps, decidiren fer enguixar i enlluir tots els paraments de l'interior, encarregant-se d'executar tan dissortat projecte mestre Anton Ginot, qui demostrà tenia major traça en destruir l'obra antiga, trencant columnes i capitells i esbocinant cornises, que no en compondre l'arrebossat que en mal-hora li encomanaren (fig. XIV). En els dos anys que duraren les obres cobrà aprop de 700 lliures pels seus treballs, que junt amb les 600 que aproximadament costaren els materials, foren unes mil tres centes lliures que pel gust de seguir l'últim figurí de la moda del temps el capítol volgué gastar (1).

21 abril, 1763. — «*Fuit resolutum* ques mudia la porta del campanar de nostra iglesia y ques fassia en lo claustro de ella y per est effecte se fa comicio al Sr. cabiscol y a nostre obrer.» (Id.)

11 maig, 1764. — «*Fuit resolutum* que sobre la sacristia vella se fasse un quarto pera posar lo vi blanch y que per est fi se fa comicio al Sr. obrer pera que fasse lo necessari.» (Id.) Fou anotat en el present llibre de conclusions que «la cayxa de plata de St. Ermengol arribà lo dia 26 de juliol de 1755 y costa 4.000 lliures sens gastos de ports desde Guissona a esta ciutat y las 50 dobles de gratificació al argenter feu dita caixa.» A 31 de juliol de 1756 el canonge sacrista beneí, per delegació del bisbe, el nou retaule de la capella de dit sant.

(1) Vens-aquí els acords capitulars que fan referència a l'obra d'arrebossar l'interior de la Catedral:

17 abril, 1766. — «*Fuit resolutum* ques fa comissio als sobrestants de la Iglesia, nostre obrer y al Sr. canonge Sala pera que executian lo que concebessian ser necessari se fassia en nostra Santa Iglesia y que corresponguia a sa decencia y que ho executian sens que ne hagen de donarne part al capítol menos que lo gasto sia excessiu ab facultat que no volent assistir un dels quatre a las juntas pogan obrar los tres y no volent los tres obrar ho puga executar un sol.» (*Llibre de concl.*, sense foliar.)

27 juny, 1766. — «*Fuit resolutum* ques blanquejo ab guix lo crusero, mitja taronja y presbiteri de nostra Santa Iglesia y ques fassen dos obols un a la part de sant Ermengol y altre a la part de sant Od y que esta obra la fassia mestre Anton Ginot per haverla assissenada als mestres que havien primer ofert ferla, en atencio que la primera oferta era molt lesiva a nostra Iglesia per ser de 528 lliures y la de dit Ginot es de 250 lliures; y que firmant est acte de obligació ab las fermanzas a coneguda de dit Sr. obrer y canonge Sala se donia a est la obra sobredita.» (Id.) Esmerçaren en aquesta obra 481 quarteres de guix comú, a raó de cinc sous la quartera, i 103 de guix blanc, a raó de sis íd. íd. Mestre Ginot, ademes del preu-

INTENTS DE DESTRUCCIÓ
DE LES TRES ALES
DEL CLAUSTRE

Una volta conseguida la transformació de l'estil arquitectònic de l'interior, inspirats en el mateix criteri, pensaren en substituir les tres ales del claustre que restaven intactes, per un nou projecte de gust neo-clàssic. D'aquesta obra se'n parla durant dotze anys: en l'any 1781, després d'aixecats els plànols corresponents, s'acorda efectuar-la i és pel març de 1791, quan encara un tal Agustí Cabot escriu des de Girona a veure «estos Srs. que determinant que s'acosta lo von temps per poder travellar, jo estich detingut sens pendre ninguna obra, mes me estimaria venir en exa de La Seu per poder fer una obra hermosa sens guañar diners. que en esta de Gerona ab diners...» (1). Hom ignora perquè

fet de 250 lliures executà altres treballs: «Item (pagat) al expressat Ginot per treballs extraordinaris com lo compondrer los gaijals de la part de las capellas de Sn. Armengol y Sn. Od per la part de dintre, fer una fila de pedra picada a las dos vidrieras de las referidas capellas, tapar una finestra de sobre la capella de Sn. Salvador, tancar un obol de sobre la vidriera de devan la capella de Sn. Armengol y traure de la iglesia todas las pedras, guixots y demes... per molts materials asso es mahons, reijolas per las expressadas vidrieras y tela per los enserats dels gaijals y altres materials... y per ultim molts jornals per picar todas las granijas del expressat guix, 93 lliures.» Les capelles de santa Llúcia i de sant Salvador tampoc anaver compreses al preu-fet. (*Llibre dels comptes de la obra.*)

8 de maig, 1767. — «*Fuit resolutum* ques blanquegia lo restant de nostra Santa Iglesia que no es blanquejada y que se fassia en la porta de nostra Santa Iglesia que va al campanar una capella de sant Just; y per estos effectes se fa comissió als Srs. ardiaca major y canonges obrer y Sala.» (Id.) D'aquest nou preu-fet se n'encarregà el mateix Ginot per 230 lliures. Compraren 271 quintars de calç y altres 273 quarteres de guix blanc, y el Ginot cobrà per altres treballs, com aixecar la paret del chor, netejar l'arc de dessora l'orga, la volta del rellotge, arrebossar mitja fatxada de l'església, etc. Abans de l'enguixament, emblanquien de tant en tant, per mitjà de calç, les capelles de l'església en llur interior.

(1) (Papers solters.) A més d'aquest, pretenien executar la dita obra un tal Jacinto Sala i companys, els quals en 1790 escrivien des de Vich enviant plànols al capítol. En un d'ells es projectava, com un pis damunt del claustre que dona a migdia, uns porxos o lloc per pendre-hi el sol.

Continuarien els enterraments en el claustre, apart de l'ala de llevant que fou renovada en el segle XVII, car en l'any 1716 «fou feta comissió als Srs. cabiscol y canonge Salamó pera que se conferescan ab lo Sr. Bisbe y ab lo dit Sr. discorren lo-modo ab que dega posarse ab tota decencia lo claustro de la Iglesia en atencio que quan se passe per ell se trepitgen los ossos dels difunts.» (*Lib. concl.*, fol. 251.)

aleshores el capítol no's decidí; mes al cap de dos anys les tropes franceses ocuparen el país, allunyant-se per aquest motiu tota esperança d'executar-ho (1).

LA CAPELLA
DEL SAGRAMENT

Per últim, cal fer esment de l'important edificació que modernament construïren adossada al mur de la nau lateral dreta, en forma de nova església, destinada a servir de capella del SS. Sagrament.

Antigament la sagrada Reserva era en l'altar de la parròquia de sant Joan i sant Ot, que des d'últims del segle XVI continuà sots l'única invocació d'aquest darrer sant. Sufragaven l'oli de la llàntia els cònsols de la ciutat. En el segle XVIII començà a sentir-se la necessitat d'un local més espaiós destinat a la recepció de la sagrada Eucaristia pels fidels; en l'any 1704 el capítol féu «commissio al señor ardiaca major y canonge Vergés pera donar oídos al devot que diu vol fer la capella del Sagrament en la iglesia Catedral», i a 29 d'abril de 1730 estaven disposats a fer «la capella dels Dolors en los olms de la Catedral», que segurament no's tirà endavant per haver-s'hi oposat resoltament alguns capitulars (2). Per fi, a l'any 1832, el capítol, després d'alguns tanteigs, decidí edificar l'actual capella del Santíssim en el típic indret anomenat *la plassa dels olms*, on acostumaven fer la benedicció de terme el dia de Santa Creu de

(1) Els francesos ocuparen la Cerdanya, posant el seu campament a Bellver, a 28 d'agost de 1793. Veient amenaçada la ciutat, el capítol, després d'amagar les urnes dels sants Patrons, retirà lo més preciós de l'església junt amb la documentació de l'arxiu a l'interior de Catalunya. El bisbe se n'anà a Guissona, i els canonges quedaren exercint les seves funcions a Ponts. A 24 d'abril de 1794 el bisbe escriu al rei notificant-li les malifetes dels francesos a La Seu i el saqueig de la Catedral, i li demana que els hi aprovi la residència a Guissona. El capítol congregat aquí, prèvia l'aprobació del bisbe, acorda traslladar-se a Balaguer a 30 d'agost de 1794. Sembla que a 1 d'abril de l'any següent ja tornaven ésser a La Seu, continuant el Bisbe Boltas a Guissona, on morí a 8 de desembre.

(2) Cf. *Lib. concl.*, fols. 120 i 379.

maig, encomanant l'obra al mestre de cases Pau Bertran (1). Desaparegué amb aquesta construcció un dels llocs de més caràcter de nostra ciutat muntanyenca.

(1) El capítol tenia projectat destinar el local de l'actual sagristia a capella del Santíssim i altar de Sant Ot, amb intenció de construir, segons sembla, la sagristia en la plassa dels olms. En Pau Bertran, amb carta fetxada a Guissona a 1 de juliol de 1832, diu que els envia els plànols d'una i altra, detallant llurs pressupostos i fent-los-hi observar els inconvenients dels seus projectes. Diu així: «En cuanto a la capilla del SS.º sacramento y de S.º Odon, hecha en el lugar de la existente sacristia, hallo algunos inconvenientes, a saber: el primero es el cerrar las ventanas que dan luz al crucero y nave pequeña de la Catedral y el quedar dicha Capilla tan pequeña de suerte que collocados los confesionarios quedaria bastante embarazada: el segundo que la Capilla de San Odon no seria tan devota, por haver de servir de pasadizo para ir a dicha Capilla del SS.º S.º En fin el Ilmo. Cabildo dispondra lo que mejor le paresca.» (*Papers solters.*)

LA RESTAURACIÓ

CRITERI A SEGUIR Acabada aquesta minuciosa història, s'estableix d'un mode claríssim el criteri a seguir en la restauració del monument.

Apartem primerament l'idea d'acabar l'obra, construint avui allò que mai no existí. El resultat d'aquestes restauracions és conegut per una llarga i trista experiència. Dotzenes de monuments restaurats per tot Europa per homes intel·ligentíssims, arquitectes de gran saber arqueològic, demostren que les èpoques passades, com els morts, no ressuciten, i les obres executades amb tal criteri són obres *noves* amb escassa relació amb l'obra antiga que s'ha volgut restaurar. El monument perd així son valor històric i deixa de servir per a la ciència, desapareixent com a document arqueològic.

La solució en què avui convenen arquitectes i arqueòlegs és la de no reconstruir; la de netejar i reparar. Tal és el criteri que adoptem.

La restauració del temple de Santa Maria d'Urgell, exigiria les obres següents:

A) Descrostar l'interior fent aparèixer altra vegada els carreus antics, refent les columnes trencades i substituint els capitells excessivament destruïts.

B) Traslació del chor a l'absis, deixant lliure la nau central.

C) Obertura i reparació de les parts interior i exterior de les galeries de l'absis i del transepte.

D) Reparació de les fatxadades, eliminant, en tot allò que fos possible, les obres de l'exterior superposades.

E) Treure les cobertes actuals, fetes per fins d'alberg o militars, refent en son lloc la coberta antiga amb material exterior de lloses, anàleg al que s'ha conservat en son lloc, prenent les precaucions necessàries per a sa impermeabilitat.

F) Reparació i consolidació de les voltes i dels murs que les hi fan d'espalller.

Amb aquestes obres apareixeria la vella catedral amb tota sa grandiositat (tal com es veu en la fig. XIII); emperò inacabada, aital com la deixà el període gloriós en què hi treballà mestre Ramon Lambard, qui probablement la construí. Llavors tindriem visible un grandios exemplar que fóra com la fita occidental d'un tipus creat a Lombardia i extès principalment cap al centre i nord de l'Europa. La catedral renascuda fóra una germana seva perduda en una vall del Pireneu; obra d'un de tants arquitectes que anaven pel mon bastint a l'ús de la seva terra.

Els arquitectes d'avui, respectuosos amb els nostres passats, vivint en altre ambient artístic i social, no hem de atrevir-nos, intentant completar-les, a desnaturalitzar llurs obres.

ESTAT DE LES OBRES La vella catedral muntanyenca, amb el descrostament de l'interior a que fa referència l'apartat A, comença a lluir novament la seva estructura, amagada fins ara sota les cornises i pilastres novo-clàssiques fetes de maons i guix. La part interior de la fatxada, els murs de les naus laterals i del transcepte, mostren formosament altra vegada llurs venerables carreus, i donen ja una idea del bell aspecte que produirà el monument tan prompte sigui un fet la traslació del chor al presbiteri (figs. XII i XIII).

Aquest any passat fou així mateix realitzada l'obertura i reparació de les galeries del transcepte (figs. XI i XII). El

triple joc d'arcades a doble columna, amb llurs capitells, foren refetes escrupulosament cercant les peces antigues corresponents entre els materials que al segle XVIII utilitzaren per a cegar-les. Es col·locaren també en les tres obertures exteriors de cada banda sengles finestral d'alabastre, la pedra de llum usual en lloc del vidre en els nostres monuments migevals, sostinguts per armadura de ferro forjat, els quals donen a la fatxada posterior un aspecte de majestat i riquesa, ben diferent del trist i miseriós que li comunicaven les desgraciades construccions de morter que, disminuint l'obertura, enquadraven un ridícol finestral de fusta i reixat de ferro. Resta enllestida amb aquesta reforma la restauració de gairebé tot el transepte.

CONCLUSIÓ

En la meritíssima tasca de reconstitució de nostre passat artístic no podia mancar l'esforç generós i entusiasta del digníssim senyor Bisbe d'Urgell. Deure de tots és l'assistir-lo fervorosament en la magna obra de rehabilitació de la interessantíssima seu pirenenca.

Malauradament les obres estan parades per manca de cabals. No oblidant que fou tot un poble qui amb dòcil i entusiasta seguiment concorregué a la realització del grandíós temple, confiadament podem esperar que, en l'actual renovellador moment, els devots admiradors de nostre gloriós passat voldran cooperar a la patriòtica empresa de la restauració total d'una de les joies més preuades de l'art cristià a Catalunya.

TAULA

	Pàgs.
DEDICATORIA	3
INTRODUCCIÓ	5
I. Els Orígens Històrics	
Els orígens visigòtics	9
La consagració del segle IX	10
II. El temple de Sant Ermengol i d'Eribald	
Iniciació de l'obra de Sant Ermengol	13
La catedral dedicada pel bisbe Eribald.....	14
Les esglésies: Santa Eulàlia	17
Sant Miquel	18
Sant Pere	22
III. La reconstrucció de la Catedral pel bisbe Sant Ot	
El decret de Sant Ot concedint indulgències als donadors de l'obra.....	29
Caràcter de les donacions	30
IV. Raimundus Lambardus, obrer i arquitecte de La Seu d'Urgell	
El règim econòmic en la construcció de les antigues catedrals.....	39
L'operàrius	40
L'arquitecte o el mestre de l'obra	41
La contracta del bisbe i canonges de La Seu amb Ramon Lambard	42
Ramon Lambard	46
El cognom Lambardus i els mestres lombards	47
Origen del mot Lambardus	49
Mestres d'aixa lombards a Catalunya.....	51
Compliment de la contracta de Ramon Lambard	52
Lluites del vescomte de Castellbó contra l'església.....	52
Les invasions	52

V. La Catedral del segle XII

Disposició especial de Santa Maria d'Urgell	57
Plan	59
Pilans	60
Murs i cobertes	61
Estructura	62
Els campanars	63
El cimbori	64
Els portals i finestres	65

VI. L'influència d'Itàlia

Les relacions amb Itàlia	67
Galeries superiors	70
Els pilans	70
La fatxada	71

VII. El Clàustre

Els pòrtics o galilees	73
Descripció	74
Obres posteriors en el clàustre	76

VIII. Les obres posteriors al segle XIII

Nous altars	81
Paviment	81
L'església de la Pietat	82
El chor.....	82
Les cobertes	83
La sagristia	85
El retaule	87
Transformació de l'interior	87
Intents de destrucció de les tres ales del claustre	90
La capella del Sagrament	91

IX. La restauració

Criteri a seguir	93
Estat de les obres	94
Conclusió	95
TAULA	97

ÍNDEX ALFABÈTIC

- Abella, 32.
 Abella (Sant Esteve d'), 35.
 ABRIL, bisbe d'Urgell, 55, 81.
 ADALAZAT, 46.
 A. D'ARCHAVELL, 74.
 A. D'ESTAVILL, 36.
 AGUILÓ (Marià), 51.
 Agramunt, 34, 35, 47.
 Agustí (Sant), 15; v. La Seu.
 Aladrell, 33, 34.
 Alanís, comtat de Pallars, 36.
 Albenga, 51.
 ALEGRET, 41.
 Alendó, 35, 47.
 Alet, 6.
 ALFONS I, 53.
 Almenara, 34.
 Alós, 34.
 Alps, 6, 70.
 AMALTRUDIS, 18.
 ANDORRA (Ardiaca d'), 84.
 Andorra (Vall d'), 11, 61.
 ANGEL DE NUCE, 50.
 Anglerill, 31.
 Antioquia, 51.
 Aós, 33.
 Aragó, 5.
 Arcavell, 54.
 Areny, 31, 35, 41.
 Arles, 27; *esglesia de Sant Esteve*, 40.
 ARNALL, 15.
 ARNAU, 14, 24, 32.
 Arnau, *Arnaldus operarius*, 46.
 Arnau, obrer d'Arles, 40.
 ARNAU ALEGRE, 75.
 ARNAU BERNAT, vescomte de Pallars, 19.
 ARNAU DE CABOET, 34.
 ARNAU DE CASTELLBÓ, vescomte, 52, 53.
 ARNAU DE LLORDAT, bisbe d'Urgell, 20, 55.
 ARNAU DE PEREIXENS, bisbe d'Urgell, 34, 35, 47, 52.
 ARNAU DE SANABASTRE, notari, 79.
 ARNAU DE SANT ESTEVE, 35.
 ARNAU FOLCH, 36.
 ARNAU MIR DE TOST, 24.
 ARNAU MIRÓ, comte de Pallars, 31, 33, 41.
 ARNAU PERE D'ALENTORN, 32, 41.
 ARNAU PERE DE MALMERCAT, 35.
 ARSEN, 34.
 ARSENDA, 33.
 Asnurri, 34.
 Aspirà, 53.
 Assentiu, 43.
 Assua (Vall d'), 35, 47.
 Ausona (Comtat d'), 25.
 Auvèrnia, 63.
 Avellanes (*Monastir de les*), 53.
 Avinyó, (*Monastir de sant Ruf*), 5.
 Ax, país de Foix, 86.
 BABOT, 31.
 Baiença, 31.
 Bajanda, 24.
 Balaguer, 39, 52, 91.
 BALARI I JOVANY (Josep), 68.
 Bar (pont de), 13.
 Barcelona, 5, 9, 13, 48, 52, 68, 87, 88.
 BARDAXÍ (Jacinto de), canonge d'Urgell, 88.
 Bari (Sant Nicolau de), 71.
 BAUDON DE MONY (Ch.), 53.
 B. CERDÀ DE SADAÓ, 34.
 B. DE CORNELLANA, 34.
 Bearn, 5.
 Bellver, 32, 91.
 BENLLOCH I VIVÓ (Excm. Sr. Dr. Joan), bisbe d'Urgell, 5, 6, 7, 95.
 Berbegal, 32.
 BERENGUER, 32.
 BERENGUERA, 47.
 BERENGUER ARNAU, 37, 41.
 BERENGUER D'ALENTORN, 32.
 BERENGUER D'ERILL, bisbe d'Urgell, 82.
 BERENGUER D'OBICIÓ, operari, 40.

- BERENGUER DE TORROJA, 32.
 BERGA (Ardiaca de), 84.
 Bergadà, 10, 11.
 Bèrgamo (Santa Maria la Major de), 70.
 BERNAT, 36.
 Bernat, obre, 34.
 BERNAT COMPANY, 15.
 BERNAT DE CABORRIU, 33.
 BERNAT D'ANAUGIA, 35.
 BERNAT DE CASTELLÓ, bisbe d'Urgell, 46, 53, 54.
 BERNAT DE SANT PERE, capellà de Sant Pere, 61.
 BERNAT ECARD, 31.
 BERNAT MIR, 32.
 BERNAT D'ORDINEU, 46.
 BERNAT FERRIOL, 20.
 BERNAT OROMIR, 31.
 BERNAT PERE, 79.
 BERNAT PONÇ, 19.
 BERNAT SANÇ, bisbe d'Urgell, 33, 41, 42.
 BERNAT DE TAÚS, 32.
 BERNAT DE VILAMUR, bisbe d'Urgell, 54, 55.
 BERNAT SENIOFRED, 18.
 BERNAT TRASUER, 15.
 BERTRAN (Pau), 92.
 Beziers, 13.
 Bigorra (Comtat de), 5.
 BILIARDS, 33.
 BILISSEN, 32.
 BLANCA, *muller de Ramon de Llobera*, 35.
 BLANCA, *muller de Ramon de Bellerà*, 47.
 B. MONTANER, 46.
 BODET (Francesc), 74.
 BOFARULL I SARTORIO (Manuel de), 49.
 BOLTAS, (Fra Josep de) bisbe d'Urgell, 91.
 BONET, pavorde d'Urgell, 35.
 BOQUET (Antoni Pau), 85.
 Borgonya, 63.
 BÒRIA (Pierris), 74.
 BORRELL, comte de Barcelona-Urgell, 11, 22.
 BRETUY, canonge d'Urgell, 61.
 BROQUETES, canonge d'Urgell, 87.
 BRUTAILS (J. August), 51.
 B. SOLDADER, 34.
 Burriana, 51.
 Cabana bona, 37.
 CABOT (Agustí), 90.
 CALVET, 41.
 Cardoner (Altes valls del), 11.
 Cardona (Sant Vicents del castell de), 14, 27, 62.
 CARLEMANY, 9, 10.
 Castellar, 37.
 Castellbó, 20, 54.
 Castellserà, 34.
 Catalunya, 6, 67, 71, 91; *Generalitat de*, 81.
 Celestí III, papa, 53.
 Cerc (Vall de), 34, 46.
 Cerdanya, 10, 11, 20, 91.
 Cervià (*Monastir de*), 6.
 Cinca, 11.
 Cister (Orde del), 75.
 Ciudad Rodrigo, 30, 33.
 Ciutat, 54.
 Claresvalls, 32.
 CLARÍS (Pau), canonge d'Urgell, 86, 87.
 CLEMENÇA, *muller de B. Montaner*, 46.
 Clermont (Notre-Dame du Port), 63.
 Cluny (Orde de), 5.
 Como (Sant Abondi i Sant Jaume de), 60; *Sant Giacomo*, 70.
 Conchabella, 17.
 Conques (Sant Foi de), 63.
 CONSTANCA, comtessa d'Urgell, (*muller d'Ermengol II*, el Pelegrí), 24.
 Cruilles (*Monastir de*), 6.
 Cuixà, 13, 27; *Sant Miquel de*, 57.
 Dalmàcia, 70.
 DEHIO i VON BEZOLT, 60.
 DESIDERI, abat, 50.
 DOLÇA, comtessa d'Urgell, (*muller d'Ermengol VII*, el de València), 34.
 DU CANGE, 18, 24.
 Ebre, 5, 67.
 Egara (Terrassa), 9.
 ELDOVINUS, 16.
 ELISSENDIS, 79.
 Elna, 27.
 ELVIRA, comtessa d'Urgell, (*muller d'Ermengol VIII*), 32, 54.
 ENLART, 51.
 ERIBALD, bisbe d'Urgell, 14, 27, 29.
 ERMENGARDA, vescomtessa de Pallars, 25.
 ERMENGARDA, 16.
 ERMENGARDS, (*muller de Pere Morató*), 35.
 ERMENGARDS, 46.
 ERMENGARDS DE FORNOLS, 34.
 ERMENIARDS, 35.
 ERMENGOL, 24.
 ERMENGOL IV, *el de Gerp*, comte d'Urgell, 14, 16.
 ERMENGOL VI, *el de Castella*, comte d'Urgell, 31, 32, 36.
 ERMENGOL VII, *el de València*, comte d'Urgell, 30, 33, 34, 42.

INDEX ALFABÈTIC

- ERMENGOL (SANT), bisbe d'Urgell, 13,
14, 18, 23, 25, 28, 29.
ERMESSEN, 31.
ERMESSENDIS, 34.
ERMESSINDIS, 32.
Essera (Vall de l'), 11.
Espanya, 67.
Espigol, 32.
ESTANY (Fra Andreu), 87.
Estavar, 24.
Estavill, 36.
ESTEFANIA, 15, 32.
Esteve (Sant), 15; v. La Seu.
Eulàlia (Santa), 17; v. L. Seu.
Europa, 94.
- FALGUERA (A. DE), 27.
FEDANTIUS, 42.
FÈLIX, bisbe d'Urgell, 9.
FERRER DE CORTINGLES, 74.
FERRER DE MALLOLINS, 78.
Ferrera, 35, 47.
FICAPAL, 31, 41.
Flamissell (Vall del), 11.
Fleury, 13.
Foix, 53, 54, 86.
França, 5, 6, 27, 53, 58, 63, 71.
Francs, 10.
FREDERIC BARBARROJA, 68.
FURTIANA, 15.
- Galícia (Sant Jaume de), 63.
GALCERAN DE PINÓS, 47.
GALCERAN DE VILANOVA, bisbe d'Urgell, 19, 20, 82.
GALCERAN ZACOSTA, 78.
Gàl·lies, 6.
GALLART, canonge d'Urgell, 86.
Galliner, 36.
Galliner (Sant Climent de), 41.
Gardils, 46.
GARRAVER (Francesc), canonge d'Urgell, 86.
Gasconya, 5.
GASTÓ I, vescomte de Castellbó, 20.
GAUSLIN, abat de Fleury, 13.
GAZA, 36.
G. DE GLORIETA, 47.
Gènova, 6, 67, 68.
GERBERGA, 15, 18.
GERBERT (*Gerbertus, canonicus*), 17.
GERIBERT, 24.
Gerona, 75.
GINOT (Anton), 89, 90.
GIRBERGA, 15.
GIRBERT DE CASTELLÓ, 31.
Girona, 42, 75, 90.
Gistau (Vall del), 11.
GODAY (J.), 27.
- GOZCERAN, 35.
GRAELS, canonge d'Urgell, 61.
GUDIOL I CENILL, J., 48, 49, 50.
GUERAU, vescomte d'Urgell, 33.
GUILLA (Onofre), 85.
GUILLEM, (*Guilelmus, sacer*), 11.
GUILLEM, 15, 17, 25, 32.
GUILLEM, obrer, 33, 31, 41.
GUILLEM ARNAU DE MONTFERRER, bisbe d'Urgell, 14, 18.
GUILLEM BERNAT, 31.
GUILLEM, bisbe, 18.
GUILLEM D'ALB, 78.
GUILLEM DE BERNAT PERE, 33.
GUILLEM D'ESPUNYOLA, 31.
GUILLEM DE GLORIETA, 35.
GUILLEM DE PONT, 32.
GUILLEM DE SANT FELIU, 34.
GUILLEM DE SERÓ, 34.
GUILLEM DE TAVERTET, bisbe de Vich, 48.
GUILLEM GAUZPERT, 33.
GUILLEM GUITARD, 31.
GUILLEM GUALTER, 18.
GUILLEM MIR, sacerdot, 23.
GUILLEM ONOFRED, 16.
GUILLEM RAMON, 18.
GUILLEM RAMON DE MONTCADA, 67.
GUILLEM, sacerdot, 15.
GUILLEM, sacristà, 18.
GUILLEM SENIOFRED, 31.
GUILLEUMA, 32, 34, 41.
GUILLEM, vescomte de Castellbó, 25.
Guissona, 86, 91, 92.
GUITARD, 17, 25.
- Hospici de pobres, 14.
Hostafrancs, 86.
- Ibiça, 67.
INOCENCI III, papa, 68.
ISARN DE CABOET, 24.
ISARN, sacrista, 25.
Isona, 74.
Itàlia, 5, 6, 27, 42, 48, 49, 51, 58, 60, 67, 68, 71.
- JAUME I, 51.
JAUME AGAÇA, degà d'Urgell, 76, 79.
Jaume (Sant), 15; v. La Seu.
Jocou (*Monastir de Sant Jaume de*), 6.
J. DE VILARUBLA, obrer, 32.
Jerusalem, 31.
JOAN II, 82.
JOAN FERRER DE MALLOLIS, 35.
JOAN DE PALLEROLS, capellà de Santa Cecília d'Elins, 47.
JOAN DESPÈS, bisbe d'Urgell, 84.
Joan de *Podio nucis*, 20.

- JOAN RADOLF, 35.
 JOAN SEGARÇ, 61.
 JOAN SEGARRA (Fra), 20.
 JUST (Sant), bisbe d'Urgell, 9; v. La Seu.
- Labana (Coll de), 41.
 LABAZA, 41.
 La Guàrdia, 34.
 La Grassa (*Monastir de*), 5.
 LAMBARD, *lambardus, lombardus*: cognom i nom d'ofici, 45, 47, 48, 49, 51; v. Ramon Lambard.
 La Seu d'Urgell, 10, 13, 45, 47, 49, 51; *Santa Maria, passim*; altars dedicats a *Sant Agusti*, 15; *Sant Andreu*, 15; *Sant Ermengol*, 15, 85, 86, 88; *Sant Esteve*, 15; *Sant Jaume*, 15; *Sant Just*, 15, 90; *esglesia de Santa Eulalia*, 17; *id. de Sant Miquel*, 17; *id. de Sant Pere*, 17; *obseda*, 18; *civitas urgelli*, 15; *vicus*, 22; *vicus urgelli*, 15; *esglesia de Sant Domingo*, 20, 22; *prior de*, 87.
 LASTEYRIE, (Robert de), 63.
 LEBRE (Llorenç), 85.
Lengua exuta, 32.
 LEUBERICUS, bisbe d'Urgell, 9.
 Ligúria, 51.
 Lillet, 31.
 Limoges (Sant Marcial de), 63.
 Limousin, 51, 63.
 Llirt, 14.
 Lombard, 6.
 Lombardia, 54.
 Longobards, 10.
- Lleida, 33, 34, 40, 52.
 LLEO MARSICA, 50.
 Llúvia, 24.
 LLUCIA, comtessa, muller d'Ermen-
 gol IV, *el de Gerp*, 14.
 LLUIS (Emperador), 10.
- Mallolins, 34, 35, 47.
 Mallorca, 67.
 PERE DE MARCA: *Marca Hispànica*, 11, 16, 14, 22.
 MARIA, (*muller de Miró Deidret*), 33.
 MARTI, 36.
 Marsella (*Monastir de Sant Victor de*), 5.
 MAURELLUS, bisbe, 9.
 MAYMÓ, canonge d'Urgell, 86.
 MENAUT, habitant de La Seu, 84.
 Milà (Santa Babila), 71.
 Miró Bernat, abat de Sant Miquel, 16.
 MIR D'ARISTOT, 34.
 MIRÓ DEIDRET, 33.
 MIRÓ DE RIUNEGRE, 32.
 MIRÓ, *hospitalarius*, 41.
- MIRÓ VIVEN, 16.
 Mòdena (Catedral de), 70.
 MONNERET DE VILLARD (Ugo), 70.
 MONTANER, 16.
 Montanyana, 31, 41.
 Monte Cassino (*Monastir de*), 50.
 Montmagastre, 33.
 Montmagastrill, 32.
 MORILLO (Dr. Francesc), canonge de Urgell, 87.
 MORTET (Victor), 16.
 Murano (Santa Maria e Donato), 70.
 MIRET I SANS (Joaquim), 52, 69.
- Nabiners, 34, 36.
 NADAL ISERN, 61.
 Narbona, 9.
 Nargó, 34, 43, 54.
 NEBRIDIUS, bisbe d'Egara, 9.
 NET, canonge d'Urgell, 88.
 Niça, 5, 67.
 NICHOLOSO, 52.
 NOHAILLES (Duc de), 86.
 Noguera-Ribagorçana, 11.
 Noves, *villa*, 16.
- Oliana, 31, 43.
 Oliola, 32, 33.
 OLIVA, abat de Ripoll i bisbe de Vich, 13, 27.
 OLIVER BERNAT, 19.
 Orbieu, 5.
 Ordineu, 36, 46.
 ORIOL, 23, 31, 41.
 Ortons, *villa*, 15.
 Osseja, 33.
 Ossó, 32.
 OT, SANT, bisbe d'Urgell, 19, 29, 30, 85.
- Palma de Mallorca, 51.
 Pallars, 10, 11.
 Pallerols, 19.
 Pàmies (Capítol de), 55.
 Parenzo (Duomo de), 60.
 París, 51.
 PASQUAL II, papa, 70.
 PASQUAL, degà d'Urgell, 86.
 Pavia (Sant Miquel de), 60, 70, 71; *Sant Pietro in Ciel d'Oro*, 71.
 P. BORT, 35.
 P. DE PUIGVERT, 33.
 P. DE RIUNEGRE, 32.
 Pedrafita, 33.
 PELEGRINA, 35, 47.
 Peralada, 46.
 PERE, 17.
 PERE I, 68.
 PERE II, 52.
 PERE ANDREU, 48.

INDEX ALFABÈTIC

- PERE ARNAU DE PUIG, 41.
 PERE ASTRE, 20.
 PERE BERNAT, 33.
 PERE BERNAT DE CAPDELLA, 36, 41.
 PERE BERNARD DE COLLELL, 31.
 PERE BERENGUER, bisbe d'Urgell, 32, 36.
 PERE BUSQUET (Fra), 20.
 PERE DE CORONA, 33.
 PERE DE LILLET, 33.
 PERE ERIMBALL, 32.
 PERE DE MORA, 48, 49.
 PERE DE PUIGVERT, 32.
 PERE DE REJOLA, notari, 79.
 PERE DE TORENA, 35, 47.
 PERE DE VILANOVA, 20.
 PERE DE URG, bisbe d'Urgell, 76, 81.
 PERE FERRAN, rector d'Aranser, 78.
 PERE GUERAU, 32.
 PERE ISERN, 41.
 PERE MARTÍ, 36.
 PERE MORATÓ, 35.
 PERE RAMON DE LA SEU, 79.
 Pireneu, 5, 6, 94.
 Pisa, 6, 67.
 Po (Estuari del), (Itàlia), 6.
 PONÇ BERNAT, 31, 36.
 PONÇ BERNAT DE SERÓ, 37.
 PONÇ DE COMA SORDELA, 31.
 PONÇ GARRIGA, 79.
 PONÇ, sacerdot, 17, 24.
 Ponts, 32, 33, 91.
 Pradell, 34.
 Provença, 5, 60.
 Pulla, 6, 67.
 Puigcerdà, 20.
 Puig de Charchar, 15.
 Puig de les forques, 20.
 Puigvert, 33.

 Quexans, 20.
 QUINTANA, canonge d'Urgell, 84.
 QUINTANA (Jaume), 85.

 RAIMON D'ARISTOT, 79.
 RAIMON DE TODINYÀ, 76.
 RAIMON FERRER DE LA SEU, 79.
 RAIMUNDUS LAMBARDUS, 43, 45; v. Ramon Lambard.
 RAIMUNDUS, operarius, 41.
 RAMON, 17.
 RAMON, obrer, 31, 36, 41.
 RAMON ARNAU, 31.
 RAMON BERNAT, 32.
 RAMON BERNAT DE SERÓ, 36.
 RAMON BERENGUER, 31.
 RAMON BERENGUER III, comte de Barcelona, 67.

 RAMON BERENGUER IV, *et Sant*, comte de Barcelona, 67, 68.
 RAMON CLAVER, 33.
 RAMON D'ALÓS, 52.
 RAMON D'ANGLESOLA, bisbe de Vich, 48.
 RAMON D'ARTEDÓ, 61.
 RAMON DE BELLERA, 47.
 RAMON DE BERGADÀ, 37.
 RAMON DE BOXEDERA, capellà de Sant Miquel, 46.
 RAMON DE COVET, obrer, 47.
 RAMON DE FOIX, obrer, 47.
 RAMON DE LLOBERA, 35.
 RAMON DE MILIÀ, obrer, 40.
 RAMON DE RODERS, 47.
 RAMON DE SANT PERE, 41.
 RAMON GALCERAN, 47.
 RAMON GUIFRE, 34.
 RAMON DE FORNOLS, 34.
 RAMON LAMBARD, 42, 46, 51, 57, 62, 69, 70, 94.
 RAMON ROGER, comte de Foix, 53, 54.
 RAMON PUIG D'ADRAEN, 33.
 RAMON MIRÓ, 17.
 RAMON SABATER, 79.
 RAMON, TREBALLA, fra, bisbe d'Urgell, 81.
 RAYMON, 23, 25.
 R. D'ABELLA, 32.
 R. DE BELLERA, 34.
 R. DE COVET, 35.
 R. DE SANAUGA, 31.
 R. GALINDUS, 31, 41.
 R. DE RIUNEGRE, 32.
 Ribagorça, 10, 11.
 Ribes (Vall de), 11, 18.
 Ripoll, 13, 18, 27; (*Santa Maria de*), 68.
 Riucanals, 32.
 RIVOIRA, G. T., 70, 71.
 Rivolta d'Adda, 71.
 Ròdan, 6.
 Roders, 47.
 ROGENT (Elies), 21, 58, 59.
 Roger, príncep de la Pulla, 67.
 Roma, 6, 39, 68.
 Roma, *Sant Giovanni e Paolo*, 70; (*Sant Pere de*), 60.
 Rosselló, 6, 53.
 RANARIUS, bisbe d'Urgell, 9.

 SALA, canonge d'Urgell, 89.
 SALA (Jacinto), 90.
 SALAMÓ, canonge d'Urgell, 90.
 SALLA, bisbe d'Urgell, 24.
 SALLA, 17.
 SANÇA, 16, 31.
 Santa Grata, (vall del Flamisell), 11.
 Sant Cugat del Vallès, 42, 76.

- Sant Joan (Vall de), 34, 41.
 Sant Julià de Lòria, 20.
 Santa Maria d'Alaò, 11.
 Sant Pere de Taberna, 11.
 Sant Pere i Sant Andreu (Església dedicada a), 22.
 Sant Romà, 35.
 Sant Sadurní de Tabernoles, 27, 57, 75.
 Saragossa, 9.
 Sardinà, 34.
 SAURINA, 35.
 SANXO (Jeroni), escultor, 84.
 SANZ I BARRERA (Pasqual), 21, 58-60, 64-66.
 Segre, 13.
 SENIOFRED, 17.
 SENIOFRED, comte de Cerdanya-Urgell, 22.
 SIBILIA, 32.
 Sicília, 6.
 Sicília, Roger (Comte de), 67.
 SIMPLICIUS, bisbe d'Urgell, 9.
 SOLGRANA, 33.
Sosagarri, villa, 16.
 Solsona (Comarca de), 10, 11.
 SPARSA, canonge d'Urgell, 84.
 Spira (Catedral de), 70.
 Susa, Monestir de Sant Miquel de la Clusa, «Sacra di San Michele», 6.
 Tarraconense (Província), 9.
 Tarragona, 40, 52.
 TEDBALL ARNAU DE MONTFERRER, 16.
 TEDIOPALL, 25.
 TETBAU DE CASTELLARNAU, 16.
 Toledo (Concilis de), 9.
 Tolosa, 42; (*Sant Sadurní de*), 63.
 Torre, vall d'Assua, 35.
 Torres (pedrera de), 74, 86.
 Tortosa (Església de Sant Llorenç de), 67; (*bisbe de*), 33.
 Tremp, 55.
 TRUDUGARDIS, 18.
 Turín, 67.
 Tuxen, 47.
Tyrbia, 14.
 Ulià, 37.
 VACHER, 76.
 València, 51, 67.
 Valira, riu, 61.
 VAUX DE CERNAY, 54.
 Venècia, 70.
 VERGÉS, canonge d'Urgell, 87, 91.
 Vich, 13, 27, 48, 90; (*Sant Pere de*), 27.
 VÍCTOR III, papa, 50.
 VIDAL GUILLEM, 31.
 Vilamajor del Vallès, 68.
 Vilaplana, 24.
 VILLANUEVA (P. Jaume), 11, 13, 18, 30, 43, 54.
 VIOLET-LE-DUC, 63.
 Virós, 14, 41.
 Vissad, 17, 24.
 Zara (Sant Crisògon), 70.

ADVERTENCIA

Cal anotar les següents correccions:

Pàgina	6,	ratlla	29 :	Diu	les	bastí;	llegeixi's	la	bastí.
»	14,	»	38 :	»	<i>in</i>	<i>llirós:</i>	»	<i>in</i>	<i>Virós.</i>
»	24,	»	24 :	»	<i>in</i>	<i>instructum.</i>	»	<i>instratum.</i>	
»	30,	»	32 :	»	<i>nec</i>	<i>iterentur,</i>	»	<i>necterentur.</i>	

Aquesta Monografia
sobre
LA CATEDRAL D'URGELL
s'és acabada d'estampar en la ciutat
de Barcelona, en els Tallers d'Arts
Gràfiques HENRICH y C.^a,
pels volts de la festivitat
de Sant Jaume Apòstol
de l'any
M CM XVIII





NA
5811'
.U7
P6

Puig y Cadafalch, Jose
1869-1956.
Santa Maria de la
Seu d'Urgell :

Whitehill
IMS

PONTIFICAL INSTITUTE
OF MEDIAEVAL STUDIES
59 QUEEN'S PARK
TORONTO 5, CANADA

